

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BORI IMRE: MEGKÉSETT SIRATÓ

VASAGYI MÁRIA, NÉMETH ISTVÁN
ÉS CS. SIMON ISTVÁN PRÓZÁJA

GULYÁS JÓZSEF VERSEI

ALEKSANDAR TIŠMA NAPLÓJA

KALAPIS ZOLTÁN ÉS GOBBY FEHÉR GYULA
KÖSZÖNTÉSE

BORDÁS GYÓZŐ A KALANGYA
KOSZTOLÁNYI-SZÁMÁRÓL

LÁNCZ IRÉN TANULMÁNYA JUHÁSZ ERZSÉBETRŐL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2003

Március-április

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXVII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

- Lászlóffy Aladár (Kolozsvár): A magyar télen (vers) 301
Bori Imre: Megkésett sirató (tanulmány) 302
Vasagyi Mária: Úz (elbeszélés) 325
Gulyás József versei 332
Németh István: Papírszeletek (esszé) 335
Cs. Simon István: Jég és porhó a Széki majornál (próza) 343
Huszár Zoltán: Az elhallgattatás szakaszai V. (visszaemlékezés) 356
Aleksandar Tišma: Napló 1942–2001 (részletek) 373
Bori Imre: Jegyzet Aleksandar Tišma naplójához 391
Szombathy Bálint képverse 392
Németh Ferenc: Köszöntőféle Kalapis Zoltán 75. születésnapjára (jegyzet) 393
Gobby Fehér Gyula hatvanéves
Franyó Zsuzsanna: „Mivé leszünk? És mi lesz a sorsunk?” (jegyzet) 396

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Bordás Győző: A legjobbat akarta (Adalék a Kalangya Kosztolányi-számának hasonmás kiadásához) 401
Láncz Irén: Szemantikai szövegösszefüggések Juhász Erzsébet Gyöngyhalászok című kötetének elbeszéléseiben (tanulmány) 406
Aldous Huxley: Milyen közel vagyunk a „szép új világ” megvalósulásához? (előszó, Danyi Zoltán fordítása) 414
Varga István: Háromágú síp (tanulmány) 422

A MAGYAR TÉLEN

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Milyen veszettkék ez a hótól
pirosba vakuló fehér.

Szemrebbenés a Fennvalótól
megáldott alföld közepén.

Egy kékárnyékú napsugártoll.

Olvadt aranyhal-pikkelyek.

Félezer szín-utód egy pártól.

Ez kristálytinta tengered,

hogyan írsz vele egyetlen lapra.

Egyetlen oldal-délután

jut épre, süketre és vakra

a több millió év után,

mióta felsütött a semmi –

s parancsra vagy véletlenül

vak és süket fog belemenni,

hogyan poétaként üdvözöl

s holmi betyárok látomását

és farkasait valahol

mint nyelvi varázslatok mását

még kiment a hold alól.

(Forrás, 2002. 10.)

MEGKÉSETT SIRATÓ

Gion Nándor idézése

B O R I I M R E

Az 1960-as évek második fele a nagy várakozások kora volt, és az ígéretes lehetőségek jegyeit mutatta. E korszak nagy nekibuzdulásai közé tartozik a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat 1968. március 24-én közzétett regénypályázata, igaz, nagy vajúdasok árán, mert az ötlet előbb és könnyebben megszületett: Gerold László 1968 januárjában három ízben is sürgette a pályázat meghirdetését, harmadik sürgetésében pedig már azt írta írása címében: „Indulhat a regénypályázat.” (*Magyar Szó*, 1968. január 30.) A következő hónapokban a pályázatról nyilatkozott Herceg János, Hornyik Miklós és Kolozsi Tibor. A pályázatra beérkezett regényekről 1969 januárjában jelentek meg az első nyilatkozatok, miután a háromtagú bírálóbizottság (Bori Imre, Utasi Csaba, Vukovics Géza) eredményt hirdetett, s az első díjat Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regényének ítélte. A bizottság tagjai 1969. január 14-én nyilatkoztak benyomásaikról, és kellemes meglepetésükről beszéltek:

„Az első öt regény nemcsak hogy ma játszódik, talán ez lenne a legkevesebb érdemük, de a mai létproblémákból ragadtak meg valamit. Különösen az elsődíjas regény, amely a legteljesebb mértékben tiszta próza, szépírói alkat műve, és emellett szerencsésen aktuális is, meg jó arányérzékkel készült, ami viszont kevés pályaműről mondható el . . .” (*Magyar Szó*, 1969. január 14.)

Két nappal később az elsődíjas regény szerzője, Gion Nándor arra a kérdésre válaszolt, hogy „mit tart regényével kapcsolatban”?

„A zsűritagok már nyilatkoztak a regényről, s külön említették időszerségét. A regény megírása előtt már hangsúlyoztam, hogy szeretnék időtálló irodalmi alkotásban feldolgozva látni egy nagyon aktuális, szinte újsághírszerűen aktuális és jelentős eseményt. Erre a lapra játszottam, összekapcsolva egy elvontabban megfogalmazható jelenséggel, tudniillik mindig foglalkoztatott a lelkiismeret-furdalás nélküli emberi és erkölcsi elzúllás problematikája, amelyet az irodalmi alkotók zömében mindig meghasonlás követ, főként a főhős személyét illetően. Állítom, hogy különösen napjainkban ez egy olyan jelenség, amit már szinte természetesnek lehet venni, s azt hiszem, írni is kell róla. Lehet, hogy ha tételszerűen dolgozzák fel, ez önmagában kevés egy regényben, de amennyiben sikerült a cselekménnyel és egy általam a széppróza egyéb tartalmi megformai eszközeivel feltárni, akkor meg vagyok elégedve. Ez a feltételes mód nem szemérem, nem is álszemérem – hiszen valószínűleg sikerülhetett, ha már díjat kaptam. Csupán azért használom, mert olyan nagy tempóban írtam a regényt, hogy amikor végre elkészült határidőre, megundorodtam a betűtől, még a mai napig sem vettem kézbe, hogy kihűlve, kritikai szemmel átolvassam . . .” (*Magyar Szó*, 1969. január 16.)

1969. március 28-án Gion Nándor (*Testvérem, Joáb*), Domonkos István (*A kitérőt madár*), Major Nándor (*Hullámok*), Tolnai Ottó (*Rovarház*) és Bányai János (*Súrlódás*) aláírták a kiadóval a szerződést.

A regénynek már a kézírata körül zajgások támadtak: ütközet folyt a *Magyar Szó* és az *Új Symposion* oldalain a regény kínálta világ képének elutasítói és pártolói között, hevesebben mint 1951-ben a *Híd* áprilisi, fiatalokat megszólaltató száma kiváltotta viták voltak. Közlemények, nyilatkozatok követték egymást, hiszen az irányított irodalom hívei 1969 nyarán ellentámadásba lendültek a regény kritikai éle miatt, s megsokszorozva körözték a regényszöveget, hogy egy nagy vitában kieszközöljék a regény félretevését. A vitán megjelentek többsége a regény megjelentetése mellett kardoskodott, s ennek eredményeként a *Magyar Szó* 1969. július 18-án közleményt jelentetett meg „Jelenjen meg a *Testvérem, Joáb*” címmel.

Ezeknek a körülményeknek a kontextusában jelent meg az alább következő kommentárom az *Új Symposion* 1969. 50–51-es számában:

KOMMENTÁROK EGY REGÉNYHEZ

Gion Nándor: Testvérem, Joáb

1.

LECKE A SZÜRKE SZÍNBÓL

„– Megjött a Fehér Ló – mondta Búr, és látszott az arcán, hogy őszintén örül ennek. – Dél körül jött meg.

– Láttad? – kérdeztem.

– Persze hogy láttam – mondta Búr. – Bejött az üzletbe. Dél körül megállt egy Opel Rekord az üzlet előtt, és én mindjárt sejtettem, hogy a Fehér Ló érkezett meg. Aztán kiszállt a kocsiból, bezárta az ajtót, és szép lassan besétált az üzletbe.

– Opellal jött? – kérdeztem.

– Opellal – mondta Búr. – Elég jó állapotban van a kocsis. Egészen biztosan ezt is el fogja adni.

– Egyedül jött? – kérdeztem.

– Egyedül – mondta Búr. – Tudod, hogy mindig azt mondta, hogy a felesége szörnyen ronda, és ezért sohasem fogja magával hozni, mert nem akarja, hogy meglássuk.

– Miért nem jött a nyáron?

– Kórházban volt – mondta Búr. – Júliusban operálták. Kifakadt a vakbele, és azt operálták. Azt mondta, hogy különben olyan mindegy, nyáron is éppen ilyen pocsék idő volt, mint most. Meg aztán hivatalosan még most is nyár van . . .” (I. rész, 1. fejezet)

A „költői” prózának nálunk hagyományai vannak, a tényközlésre alapuló tárgyilagosság hangja viszont szinte ismeretlen – paradox módon előbb bukkanunk versben ilyen vonásokra (Tamás István költészete talán a legtávolibb támpontunk ebből a szempontból), holott nyilvánvalóan a vers az ünnepélyesebb, az emelkedettebb, az elvontabb magatartás gyermeke, a kivételesé, a próza viszont inkább a hétköznapok felé közeledőnek a szülötte. Prózánk, amely az elmúlt ötven esztendő során rendszerint elveszítette a versenyt a hétköznapokkal, öröksége tehertételével, a „költőiség” következményeivel, küszködött, minthogy az író szubjektív vagy objektív akadályok gátolták, hogy eljusson az ún. valóságig, s így a „valóság” távoli, számára általában elérhetetlen cél

maradt, nem pedig olyan alap, amelyen az alkotás realizálódhat. Nem véletlen tehát az sem, hogy hiába keressük világunk képét ebben a prózában. Ködös, elmosódott körvonalával dereng, de nem jelenik meg tárgyias mivoltában eleve adottan, hiszen ezt sem az anekdotázó, sem pedig a lírai próza nem tudta megidézni. Véletlen-e például, hogy valóságosnak, hitelesnek még leginkább Szirmai Károly háború előtti vízióit tarthatjuk, s hogy a hatvanas évek prózai forradalmának kellett jönnie, hogy prózánk a hagyományos epikai világképtől és világhoz állástól el tudjon szakadni – a szürrealista költőiség hajtóerejével jusson el azokra a területekre, amelyek azelőtt az „elzárt mennyországot” jelentették. A gondolt világ ellenében a „valóságos”-nak az igénye félreérthetetlenül jelezte azt a prózaigényt, amely irodalmunk praxisát áthatotta és jelzéseivel intenzív jelenlétére, hatóerejére figyelmeztetett. Természetesen mindez valóságigényünk megnövekedésével járt együtt. Tehát az élet cinkos szövetsége is kellett hozzá, mivel a világnak nem „álomi” képe maradt időszerű a hétköznapi életben sem, hanem az, amely a valóság közelébe tud férkőzni, s így ad számot tapasztalatairól és felfedezéseiről.

Az igényhez a világirodalom számtalan lehetőségét kínálta, s az írón múlott, hogy melyik úton indul el. Legközvetlenebbül a szürrealisztikus ihletésű prózaeszmény volt az adott, amely a líra sokkal intenzívebb szürrealisztikus törekvéseiből született meg, s az új prózai világkép vágya egyértelműen jelezte az utat, amelyből prózánk egy lehetséges variáns-sora jelentkezhetett. Gion regényét közvetlenül megelőzve ezt szemlélteti az egyik póluson Végel László kisregénye, a másikon pedig Burány Nándoré, hogy jelezzük egyúttal azt is, hogy a lehetőségek milyen szélesre nyitott szöge kínálta magát. Az ilyen epikus törekvések ugyanakkor szüntelenül gazdagodó tendenciákat is mutatnak, s velük kapcsolatban nyilván számolnunk kell mind az új és fiatal amerikai próza, mind pedig az új francia regény hatásával, nemkülönben azokkal a közvetlenebb befolyásokkal is, amelyeket az új jugoszláv prózából és filmből kapott ez az irodalmi szemlélet. Bonyolult és összetett hatások keresztelési pontjában született tehát meg Gion Nándor regénye, a *Testvérem, Joáb*, a maga oly tüntetően tárgyilagos jellegével.

Egy valóságigény és az ezt vállalni tudó prózai kifejezés találkozásáról van végeredményben szó, amely félreérthetetlenül utal arra a próza-

eseményre, mely függetleníteni tudta magát a mívészeti és a társadalmi apológia összefüggéseinek következményeitől, és ebből következően esztétikai reflexszé igyekszik átminósíteni ezzel kapcsolatban az életlítás egy dezilluzionista formáját.

Az „egyenese”, a „direkt” prózai kifejezés, a „földszinti közlés” azonban csak egyik aspektusa ennek a prózavilágnak, amelyet akár dokumentárisnak is nevezhetnénk, ha a dokumentummozzanat a maga hagyományos formájában lenne adva. Gionnál viszont a valóság elemeinek nem költőiesítettségében lelhető fel ez, hanem abban, hogy tudatosan keresi azokat az életmozzanatotkat, amelyek látszólag érdekteleneknek, közömböseknek, túlságosan hétköznapiaknak, sőt végletesen semlegeseknek tetszenek, s mintha szüntelenül arra a redukcióra irányítaná a figyelmet, amely a próza hagyományos költőiségéhez viszonyítva, a valóságban valójában lejátszódik. Az elszegényítés effektusa ez, s amilyen mértékben diszharmonikusnak tűnik, annyira egy új hangzású konzonanciának is alapját képezheti – megkerülve a realizmuson alapuló esztétikának a különös mozzanatán inszisztáló jellegét, amely, mint Lukács György oly meggyőzően bizonyította, az írói „válogatást” a hétköznapinak nem átvitelére irányítja, hanem a valóság illúziójának előállítására. A Gion szövegében jelentkező törekvést éppen ezért talán újnaturalizmusnak kell tartanunk, s őset mind az expresszionizmusból kinőtt új tárgyilagosságban, a „valóságirodalomban”, mind pedig a szürrealizmusnak a valóságot montázstechnikával előállító tendenciáiban láthatjuk.

Gion tehát szemmel láthatóan a hétköznapinak sajátosan „hétköznapinapi” irodalmi megjelenítése formáját keresi, a rekonstrukciónak azokkal a módozataival, amelyek ezekben a prózai törekvésekben adóttak, s e cél ihletében nem idegenkedik a közömbösnek az általánosságától sem, attól, amit közhelyszerűen szürke hétköznapiságnak nevezhetünk – többek között lemondva az emelt hang effektusáról is, egészen egyértelműen hirdelve, hogy nem érdekli az életből az élettények síkján az, amit valamilyen formában is szenzációnak foghatnánk fel. A közömbösség szürke színével dolgozik tehát, mind monológprózájának közvettebb, mind pedig közvetlenebb, a dialógusokra épülő változatában. Tényeket közöl – s ez az, ami magatartását alapvetően jellemzi. Szürke mellé szürkét rak, az átlagosnak, a hétköznapinak felsorakoztatásával

pedig nem kiemel, hanem közömbösít, s így akarja az általánosabb érvény erejéig eljutva világról alkotott képét realizálni. A természetes kutatása jellemzi tehát a Gion-prózát ebben a regényben, az egyenes rákérdezés, s az az előítélet, hogy a depoetizáció az egyetlen olyan út, amely a legmesszebbre viheti a világ megmutatásában. Nem retusáló próza ez, következésképpen nem is érzelmes, pontosabban nem elérzékenyülő. Hatásában, ha a közömböst elhagyja, inkább nyers és erőszakos, mint merengő vagy „állást foglaló” az árnyalatokban, minthogy úgy látszik, nem érdekli más, mint amit a szem és a fül közvetíthet, tehát a közvetlenül látott és hallott – de ez is a monológját mondó hős viszonylatában, ám semmi esetre sem az íróéban, amely központi hőisével teljesen azonosulni látszik. A hagyományos prózához szokott ízlésünk első pillanatban szegényesnek találja, kiabálóan szürkének és közömbösnek a mondatról mondatra kibontakozó történéseket. Mondatai mindenekelőtt információk tehát – ez jellemzi írói magatartását, erényeivel és korlátaival egyetemben, s ezzel magyarázható, hogy olvasója sem íróra utalttá, hanem információira kényszerítetté válik, s ezért támad az a benyomása, hogy az író éppen akkor hagyja cserben, amikor megszokásai értelmében kézen szokta fogni. Gion nem kalauza akar tehát lenni olvasójának, hanem informátora, miként azt regénye bevezető epizódja, a maga átlagos szűrkeségében, szenzációnélküliségében jelzi, előlegezve a regényben megmutatkozó írói magatartásformát, jelezve azokat a törekvéseket, amelyeket szövege hirdet, figyelmünkbe prózáink szokatlanabb területeit, a hétköznapiak szinte érintetlen vonatkozásait ajánlva. Gion „szürke” színének értelmezése így teszi lehetővé az elméleti következtetéseket, s így fordítja meg az ítéletre kész állásfoglalás előjelét is.

2.

A NYERS VILÁG LÁTVÁNYA

„A birkák ott álltak az udvar egyik sarkában az akolban, tizenegyen voltak, és kukoricaszárat rágszálltak. Szlimák és két segédje egy nagy betonasztal előtt forgolódtak az udvar közepén, piszkos, fehér köpeny volt mindegyiken, mindenféle alakú késeket raktak 5 X 3 méter nagyságú betonasztalra. Az asztal mellett egy futballkapura hasonlító szerkezet volt

teletűzdelve nagy vaskampókkal. A három hentes fázósan dörzsölte a kezeit, és csörögtek a késekkel.

Szlimákról, ha nincs rajta a piszkos, fehér köpeny, senki sem mondaná meg, hogy hentes. Alacsony, sovány ember, nagy vörös orral; olyan, mint egy borkereskedő. Sohasem láttam még borkereskedőt, de valahogy ilyennek képzelem el őket. A két segédje már sokkal inkább hentes kinézésű. Jóval fiatalabbak Szlimáknál, jóval magasabbak is, széles, vörös kezeik vannak, és az arcuk is széles és vörös, olyanok, mintha ikrek volnának. Még a mozdulataik is azonosak. Szépen, vigyázva egymás mellé rakták a késeket, összedörzsölték a kezüket, megint a késeket igazgatták, nagyon óvatosan, de a kések még így is megcsörrentek a betonasztalon.

Aztán elindultak az akol felé, a birkák egy pillanatra felemelték a fejüket, azután megint egykedvűen rágcsálták a kukoricaszárakat. Szlimák két segédje kinyitotta az akol ajtaját, megragadták az egyik birka szőrét, és kivonszolták a többi közül. Egyikük becsukta az ajtót, a másik addig tartotta a birkát. Aztán kétoldalt megragadták a nyakán a gyapjút, és az udvar közepe felé vezették. A birka egy pillanatilag csodálkozva megvetette a lábait, de azután engedelmesen ment közöttük, még mindig valami száraz kukoricalevelet rágott. Szlimák a betonasztalnál állt, és egy hosszú, vékony pengéjű kést tartott a kezében. Esküszöm, mindenki borkereskedőnek nézte volna, ha nincs rajta a piszkos, fehér köpeny, és ha nincs a hosszú kés a kezében. A két segédje megragadta a birka lábait, az egyik a két első lábát, a másik a két hátsó lábát, és nagyot rántottak rajta. A birka oldalra dőlt, de meg sem nyikkant, csak az orrából tört elő valami könnyű, fehér pára. Levegőbe emelték, feltették az asztalra, a feje nagyot koppant a betonon, Szlimák pedig a füle mögé szúrta a hosszú késsel. A birka meg sem nyikkant, csak a füle mögül, ahonnan most vér csurgott, és az orrából jött a könnyű fehér pára. Szlimák segédjei egy ideig még szorították a birka lábait, aztán az asztal másik végére tolták, és mentek a következő birkáért. Az is engedelmesen jött az asztalhoz, és Szlimák a füle mögé szúrta a kést. Az ikrek a harmadik birkát is az asztalhoz vezették, és Szlimák annak is a füle mögé szúrta a kést. Akkor a leszúrt birkákat felakasztották a futballkapura, felhasították a bőrt a lábaikon, és nyúzni kezdték őket. Nyolc birka maradt az akolban, azok egykedvűen rágták a száraz kukoricaleveleket . . .” (I. rész, 6. fejezet)

Látszólag naturalista leírása ez a részlet a birkavágásnak, azonban az információs-próza (mint minden prózai közlésforma is végeredményben) sem mond le a kontextusnak hatást kiváltó lehetőségéről, azon kívül, hogy a mondatok közlő jellege, a közlést átható szenvedélyesség, a látvány kiegyensúlyozott, rebbenéstelen feltárulkozása sajátos, a naturalizmus romantikájától eltérő képpé változtatja a leírást. Ha a leírásban tanult is Gion attól a részletező kedvtől, amely a modern próza tárgyias vonulatát áthatja, közelről sem követi a végső határokig, minthogy egy pillanatig sem engedni öncélúvá válni, s így leírásai nem is függetleníthetik magukat a kontextustól, a motívumokból kialakuló rendszertől. Igaz, kiszakítható és önmagában is szemlélhető az ilyen részlet, funkciója azonban mégsem önmagában van, hanem abban, hogy csomóponttá válva a hétköznapiaknak, az önmagukban közömbös elemeknek olyan csomósodási, sűrűsödési területét képezi, amelynek jelentéstartalma tulajdonképpen az információnak, mint prózaalkotó törekvésnek is egy magasabb, sőt: költőibb formáját revelálhatja.

Az ilyen leírások a kontextus egy-egy körének metszéspontjában jönnek létre, s hogy mennyire elasztikusak, s hogy milyen ellentétes természetű jelenségekkel kapcsolódhatnak, éppen a fentebb idézett részlet is bizonyítja. A birkavágás motívuma, előlegezéseként a leírásnak, a Török Ádámnál tett első látogatásról szóló mondatokban csendül meg – Török Ádám emberlátásának, „filozófiájának” képes kifejezése-ként. Török Ádám gyűlöli a birkákat, mert nem küzdenek az életükért:

„– Egy hang nélkül hagyják magukat leszúrni – mondta Török Ádám. – Meg sem nyikkannak, amikor elfolyik a vérük. Minden más állat küzd az életéért, vagy legalábbis teli torokból ordít. A kecske például úgy ordít, hogy megszakad az ember szíve, ha hallja. A birka azonban meg sem nyikkan.”

Majd:

„– Láttam én már embereket is vágóhídon – mondta. – Volt, aki énekelt, volt, aki sírt, volt, aki kapálódzott, azokat mind becsültem. De voltak olyanok, akik csak álltak és hallgattak, mint a birkák. Ezeket gyűlöltem, pedig tudtam, hogy a következő percben meg fognak halni.”

Viszont a szerelmi jelenetben, tehát egy egészen más természetű közegben, rezeg tovább a kép, amely az előbb idézett regényrészben

sűrűsödött látványá. A birkavágási epizódnak fináléjában ugyanis a bárányok haláláról szóló rövid traktátus is helyet kapott. Ebben olvassuk:

„– *Még rondább látvány, amikor a bárányokat ölik meg – mondta Török Ádám. – Az szomorú látvány is.*

– *A bárányok sem védekeznek? – kérdeztem.*

– *Nem védekeznek – mondta Török Ádám.*

– *Ronda látvány lehet – mondtam.*

– *Nagyon szomorú látvány – mondta Török Ádám. – Különösen, amikor a fehér szőrű bárányokat ölik meg.”*

Ennek a képnek a sejtelme dereng fel a Mária-epizódban, szerelmi vallomásként, egyben pedig annak példázataként, hogyan válik a borzalom a maga ellentétévé, a kegyetlenség gyöngédséggé, s ugyanakkor ez a gyöngédség hogyan idézi meg ismét a kegyetlenség felhangjait:

„– *Szeressél engem – mondta többször is. Én meg ilyenkor mindig azt mondtam:*

– *Nagyon szeretlek.*

Simogattam a haját, és később azt mondtam neki:

– *Olyan vagy, mint egy kisbárány. Mint egy kis, fehér szőrű bárány.*

– *Szereted a fehér szőrű bárányokat? – kérdezte Mária.*

– *Nem – mondtam. – Nem szeretem, csak sajnálom őket. De téged szeretlek.*

Szorosan egymáshoz bújtunk és sokáig hallgattunk, már azt hittem, hogy Mária talán elaludt, de egyszer csak azt kérdezte tőlem:

– *Meg tudnál ölni egy fehér szőrű bárányt?*

– *Nem – mondtam. – Nem tudnám megölni, mert sajnálom.*

– *Meg tudnád ölni azt, akit szeretsz? – kérdezte Mária.”*

A motívumoknak ez a pulzációja az, ami a Gion-regény sajátosan új, s irodalmunkban szokatlan költőiségét is létrehozta anélkül azonban, hogy egyszer is ki kellene lépniük a tárgyiaság és a tárgyilagosság szférájából, s át kellene költöznünk a vágyottnak vagy a gondoltnak a területére. A konkrétumok nem változtatják meg minőségüket, még ha szerepük ellentétes előjeleket kap is – egészen abban a szellemben, ahogy egy kéz is lehet simogató, de gyilkos kést tartó is, a szituációtól függően. Tehát nem metamorfózisokról kell beszélünk, még akkor sem, amikor látszólag képeltolódásról van szó. Az azonosság sem az azonosság szintjén realizálódik tehát a megfelelések ellenére sem, ha-

nem új kvalitásokat tud mutatni – annak bizonyóságaként, hogy Gion életanyaga, felszíni merevsége ellenére, mennyire rugalmas és mennyire nyitott, szabad „vegyértékkel bíró”. Ezért kell „naturalizmusát” is feltételesen értelmezni. Valójában a költőinek csak szokatlanabb megvalósulásáról, nem pedig szigorú tagadásáról van szó. Mint ahogy az antipoézis sem az, a szó legszorosabb értelmében. Csupán a hagyományos szóhasználat és felfogás kémcsövében látszik olyannak, arra figyelmeztetve így, hogy egészen jogosan kereshetünk határozott *költői értékeket* is ebben a regényben, azzal a feltétellel természetesen, hogy nem a regényszövegtől várjuk el, hogy azt a költőit **prezentálja, hanem** effektusától, nem az írótól, hanem az olvasótól.

3.

KUTATÁSOK AZ ÉRZELMEK TERÜLETÉN – AVAGY A PÁRBESZÉDEK TERMÉSZETRAJZÁRÓL

„– Ne sírjál – mondtam. – Gyerünk ki, sétálunk egyet és beszélgetünk. A felöltője az előszobában lógott a fogason, a vállára terítettem, és kivezettem az utcára. Ott az utcán bújt a felöltőjébe, begombolta, kétoldalt végigsimította, és belém karolt. A vásártérre mentünk ki. Itt most nem volt senki, csak mi ketten mentünk a nagy füves téren szorosan egymás mellett. Mária magához szorította a karomat, és sírt.

- Ne sírjál – mondtam neki. – Most már ne sírjál.*
- Szeretsz? – kérdezte.*
- Szeretlek – mondtam.*
- Szeressél engem – mondta.*
- Szeretlek – mondtam. – Ne sírjál.*
- Hiányoztam neked? – kérdezte.*
- Hiányoztál – mondtam.*
- Te nagyon hiányoztál nekem – mondta.*
- Ne sírjál – mondtam. – Ha nem sírsz, akkor mesélek neked arról, akit szeretek.*
- Az jó lesz – mondta Mária. – Nagyon jó lesz. Mesélj nekem arról, akit szeretsz.*
- Ígérd meg, hogy nem fogsz sírni – mondtam.*

– *Már nem is sírok – mondta Mária, és mosolygott. Ezt a játékot ő találta ki régen, és most nagyon örült, hogy ismét mesélni fogok neki arról, akit szeretek. Tényleg nem sírt tovább.*” (I. rész, 5. fejezet)

Mária a szerelem és a gyöngédség motívumának hordozója a regényben, a szépség és kiszolgáltatottság öltött benne testet, a nyers és önző céljait kergető világban az érzelem esztelenségének a hordozója, aki nem bírja el az élet terhét, pedig még tulajdonképpen nem is találkozott vele, s máris ideg-összeroppanással viszik kórházba. Tiszavirág-életű sors az övé a regényben: csak addig van a világban, amíg a regény ideje tart, hiszen az utolsó fejezetekben már arról értesülünk, hogy ismét kórházba került. Pár szerelmi jelenet dialógusaiban találkozunk mindössze vele, de minden epizódja (ismét csak a maga látszólagos azonoságában) kulcsfontossággal bír, hiszen a főhősnek vele való találkozásain mérhetjük le valójában, hogy az erkölcsi kérdésekben meddig is jutott el: az első találkozás még a gyöngédség molljait zengi, a másodikban már a korrumpálódó hős durvább felhangjai sértenek: az emberi tisztaság veszni indult képzeleteinek sikolyait halljuk, amelyek egészen felerősödnek a második részben, amelyben a romlás kezd kiteljesedni. Ezt jelzik a lány kényszerképzei, amelyek végül is ismét kórházba juttatják:

„– *Az emberek teljesen megőrültek – mondta Mária. – Mindenütt úgy bámulnak rám, mintha százlábú lennék. A férfiak pedig folyton belém köneek és disznólkodnak.*

Az apámra néztem, ő félrehúzta a száját, és tanácstalanul megvonta a vállát. Az anyám felállt az asztal mellől, és úgy tett, mintha a mosogatóhoz készülődne. Szörnyen dühös lettem, de igyekeztem türtőztetni magam. Nem akartam cirkuszt csinálni itt az apámék előtt.

– *Ne sírj – mondtam Máriának. – Öltözz fel, sétálunk egyet a vásártéren.*

Engedelmesen felállt, és már ment is a kabátkáért. Aztán kísértáltunk a vásártérre. Mária aprókat lépkedett az ázott barna fűvön, cipőjének sarka a megpuhult fűszálak közé fúródott, a kis, négyszögletes lyukakból víz szivárgott; az egész fűves tér olyan volt, mint egy nagy bűzös mocsár.”

Gion tárgyilagosságra törekvő szándékainak diadalai ugyanakkor a Mária-epizódok, minthogy ezekben is meg tudott maradni a tárgyilagos közlésnek, a ténymegállapításoknak azon a fokán, amely alkotásának legáltalánosabb jellegzetességei közé tartozik, s az érzelmekről – de az érzelmek devalválódásáról is – úgy tudott beszélni, hogy nem lépte túl

a láthatónak és hallhatónak körét: gesztusokat írt le és kiejtett mondatokat, mintegy közvetítette az emberi lélek állapotában észlelhető változásokat, anélkül, hogy az „érezte”, a „gondolta” mozzanataihoz nyúlt volna. Nem véletlen tehát az sem, hogy éppen a Mária-jelenetek készültek szinte csaknem teljes egészükben dialógustechnikával, s éppen ezek mutatják a lehető legtisztábban Gion „beszéltető módszerének” látszólagos puritánsága, nyers egyszerűsége mögött megbúvó spontán költőiséget is, a banális mondatok a maguk hétköznapiságában tartalmazakká válnak, s hirdetik, hogy tulajdonképpen egészen bonyolult és tragikus viszonyokról van szó. A lány szempontjából a monomániás meggyőzősvágyat, a fiú mind kényszeredettebb feleleteiben pedig a terhessé és idegesítővé vált viszony felszámolásának az óhaját, a tisztaságnak és a szeretetnek a terhét – az ismétlésvariációk elmozdulásának segítségével.

Hemingwaytól tanult dialógusok kapják meg jellegzetes szerepüket: bennük tüntet talán a legegységelműbben az a „direkt módszer”, amely Gion regényének a sajátja, éppen abban a szenzuális formájában, amelyet oly jellemzőnek mondtunk, hiszen Gion nem a valóságról beszél és mesél, hanem előállítja és megszólaltatja. Nem a hősről beszél, hanem hősei beszélnek. Ehhez az elvhez viszont következetesen ragaszkodik, valljanak bár hősei szerelmet vagy politizáljanak, essék szó erőszakról vagy gyöngédségről, közömbös dolgokról vagy szellemesen tálalt problémákról. Közben nem megy egy lépéssel sem tovább ezekben a dialógusokban, mint amennyire hőseinek tudatállapota, helyzetfelismerő készsége, asszociatív képessége feltételezi és megengedi. Nem is akar hőseinél többet tudni és messzebb látni, mint aki nem fél akár a primitív egyszerűségtől sem, ha hősei ilyenek. Még főhősével kapcsolatban fel-felbukkan a „gondoltam” fordulata, a többiek esetében viszont már nem. Úgy is mondhatnánk, hogy statikus kamerával és mikrofonnal dolgozó író ebben a regényben Gion Nándor: néző- és „halló”-pontja konstans, s ezt tükrözik dialógusai is, hétköznapiságuknak azzal a teljével, a szürkének azzal az uralmával, amelynek elhatalmasodását regényében ábrázolta.

4.

AZ ISMÉTLÉSEKRŐL – AVAGY A SZÁJHARMONIKÁZÓ FIÚ LÍRAI MELANKÓLIÁJA

„Háttal ültem a városnak, ittam a rumot és a feketekávé, láttam a fiút a folyó másik partján, ahogy előbújik az egyik kabinból, lemegy a folyóhoz, megmosdik: a kezét jól megmosta, sokáig dörzsölte, aztán csak a szeméit simította végig vizes kezeivel, visszament a kabinba, néhány perc múlva pedig elindult a híd felé, egészen biztosan az önkiszolgálóba ment, hogy megvásárolja a napi kenyér- és szalonnaadagját.”

„Török Ádám nem szólt semmit. A fiút nézte, aki a folyó túlsó partján már a kabinokhoz ért.

– Remélem, szájharmonikázni fog ma reggel – mondta.

– Előbb eszik – mondtam. – Azután fog esetleg szájharmonikázni.

– Az sem rossz – mondta Török Ádám. – Ha valaki szájharmonikázik. Különösen itt, a folyó mellett. Itt messzire hallatszanak a hangok.”

„Ekkor a fiú szájharmonikázni kezdett a folyó túlsó partján. Csodálkozva néztünk a régi strand felé, és a Kovács Pali azt mondta:

– Mi baja van ennek a fiúnak? Azelőtt nem szokott ilyen későn szájharmonikázni.

– Török Ádám szereti hallgatni – mondtam. – Lehet, hogy ő kérte meg a fiút, hogy szájharmonikázzon . . .

. . . – Szépen szájharmonikázik a fiú – mondta a Fehér Ló.

– Az sem rossz – mondtam. – Ha az ember szépen szájharmonikázik.

– Az sem rossz – mondta Kovács Pali.

– Különösen itt a folyó mellett – mondtam. – Itt messzire hallatszanak a hangok.”

A Testvérem, Joáb az ismétlések, a felbukkanó motívumok regénye. Az ismétléseké, amelyek Gion írói megoldásainak egyszerűségét, redukált voltát éppen úgy jelzik, mint az ebből kibontható gazdagságot, telítődöttséget, amely az azonosság különbözőségéből nő ki, ismételten a kontextus oly nagy szerepét bizonyítva. Állandó elemekkel dolgozik, vissza-visszatérő motívumok bújócskájává szövődik regénye, mint ahogy ezt a folyón túli, szájharmonikázó fiú motívuma is bizonyítja, hiszen idézeteinket a regény különböző helyeiről vettük, bizonyítandó egyben azt is, hogyan terebélyesednek, gazdagodnak, bővülnek ezek a motívu-

mok – keresztezve más motívumok vonalát. A szájharmonikázó fiú alakja először a maga magánosságában, árvaságában bukkan fel: ott él a kisvárosi élet peremén önnön törvényei szerint, függetlenül a „társadalomtól”, muzsikájának egyhangú dallamával avatkozva az életbe, a független tisztaság és ártatlanság bizonyosságaként. Aztán Mária motívumával fonódik össze, majd Török Ádám életsorsához kapcsolódik, hogy a végén a regény közvetlenebb és aktív szereplői hallgassák a hozzájuk szüremkedő dalt annak a tisztaságnak az üzeneteként, melytől ők már messze estek, s csak távoli dallamként találkoznak és fonódnak össze: művészi szándék irányítja bújócskájukat, s nem véletlen, hogy az ártatlanság és tisztaság e lírai szólama az ugyancsak ennek az erkölcsi magatartás képviselőinek motívumaival találkozik, mint ahogy más motívumok a „gonosz” princípiumának adnak találkát.

A motívumismétlődéseknél is a közömbös életanyag sűrűsödését és minőségi változását, jellegzetes metamorfózisát figyelhetjük meg – függetlenül magának a motívumnak a „terjedelmétől”. A mikrorészletek éppen úgy ezt tanúsítják, mint a részlettömbök, erős nyomatékot adva a változatlan látszata mögött lejátszódó változásoknak, hangváltásoknak, azoknak a hajszálfinom eltolódásoknak, amelyek a minőségileg új szituációkat hozzák létre anélkül, hogy a szituációk építőanyagát is ki kellett volna az írónak cserélnie. Két egyforma epizódot tehát nem találunk a regényben, minthogy a motívumkonstellációk szüntelenül mások, s ezek támasztják a statikusnak azt a dinamikáját, amely végeredményben az állóképeket mozgó képekké tudja változtatni, a nem történéseknek pedig a szüntelen történés illúzióját adja. A konstans elemek sajátos és jellegzetes dialektikájáról, az egyszerűség cseléről van Gionnál szó, amelyet a szájharmonikázó fiú, a Mária- és Török Ádám-motívum mellett az Opattal folytatott kegyetlen játék epizódjai hirdetnek a legegyszerűbben és legteljesebben is. Ezért kell minduntalan a változás mozzanatára gondolnunk a regényt olvasva – egy lefelé mutató irányjelzőt követve, hiszen azok, akik kivonultak a regény társadalmi életéből, hogy megőrizzék emberi tisztaságukat, azokról végül is csak „szó esik”, de fizikai létükkel kikerülnek a figyelem köréből, s líraként kísértének, mint a fiú, mint Mária, mint Török Ádám. A többieket viszont a hínár húzza, s annak a „nagy, bűzös mocsárnak” a jelképe, amelyet a Máriával tett utolsó sétán lát meg a hős.

5.

TÖRÖK ÁDÁM, A RABLÓ – AVAGY AZ EPIZÓD EREJE

„Ezt azért mondta neki, mert tudta, hogy ezzel végig sérti Török Ádámot, mert a nagybátyjára emlékezteti, akit szintén Török Ádámnak hívtak és rablógyilkos volt, de ezt a Török Ádámot mi sohasem ismertük, csak mindenféle történeteket hallottunk róla. Az apám is mesélte, hogy az egész környéken rettegetek tőle, erős és vakmerő ember volt, rabolt, sőt azt mondják, gyilkolt is, és sokat ült börtönben. Utoljára Joáb I.-nek az apját fosztotta ki, amikor bejöttek a magyarok. Joáb I.-nek már az apja is elég gazdag ember volt, és állítólag közvetlenül a háború előtt éppen ő juttatta börtönbe Török Ádámot, a rablógyilkost. Aztán amikor bejöttek a magyarok, s Török Ádám kikerült a börtönből, szerzett valahonnan egy lovat, és kilovagolt Joáb I. apjának a tanyájára, megállt az udvaron, le sem szállt a lóról, csak bekiabált az ajtón:

– Iván, gyere ki egy pillanatra!

Milacski Iván, Joáb I.-nek az apja pedig nagyon megijedt, és nagyon szívélyesen megpróbálta behívni a házba Török Ádámot, de az csak ült a lovon, és azt mondta:

– Gyere ki!

Akkor kijött a házból Joáb I.-nek az apja, és megállt az ajtó előtt, remegtek a lábai, a munkások pedig, akik ott dolgoztak a tanyán, szóltanul figyelték, ahogy azok ketten nézik egymást. A rablógyilkos Török Ádám fehér arccal ült a lovon, és nagyon öregnek látszott, jóval öregebbnek, mint Joáb I.-nek az apja, holott körülbelül egyidősek voltak, csakhogy Joáb I.-nek az apja sohasem ült börtönben, de akkor neki is fehér volt az arca, és remegtek a lábai. Abban az időben jó néhány szerbet kinyiffantottak a városban, és Milacski Iván is szörnyen meg volt ijedve. De Török Ádám nem nyiffantotta ki Milacski Ivánt, állítólag semmiféle fegyver nem volt nála, csak ült a lovon, és hallgatott. Aztán Joáb I.-nek az apja megkérdezte:

– Mennyivel tartozom?

– Három évvel – mondta a rablógyilkos Török Ádám.

– Tízezer pengőm van – mondta Joáb I.-nek az apja.

Török Ádám nem szólt semmit, csak ült a lovon, és nézte Joáb I.-nek az apját. Joáb I.-nek az apja pedig előhúzott egy rakás pénzt a zsebéből,

és odavitte Török Ádámhoz. Az sokáig nézte a pénzt meg Joáb I.-nek az apját, ahogy remegő kezekkel nyújtja felé a tízezer pengőt, aztán végignézett a báméskodó munkásokon is, és végül elvette a pénzt, a zsebébe gyűrte, és kilovagolt a tanyáról. Néhány héttel később egy kocsmai verekedésben valaki hátulról leszúrta a rablógyilkos Török Ádámot. Azt mondják, valamelyik Rajda volt. A Rajda testvérek abban az időben Joáb I. apjának a tanyáján dolgoztak, és ők is mind a hárman ott báméskodtak az udvaron, amikor Török Ádám kirabolta Joáb I.-nek az apját.” (I. rész, 2. fejezet)

Gion epizódjai sohasem absztraktak, mint ahogy a regény valósága sem az, hanem mindig a lehető legkonkrétábban és tárgyiasságukban adottak. Amikor az író direkt közeledik anyagához, és a közvetlenségen inszisztálva készíti jeleneteit, nemcsak tárgyi mivoltában ragadja meg konkrét anyagát, hanem szellemében és „látványában” is, miként ezt a Török Ádám-epizód is bizonyítja, mely a regény egyik legplasztikusabb és legelevenebb részlete. Eszközeinek egyszerűsége, az a pár, mozdulatlanságot festő vonás, a gesztusok redukált jellege érvényesül az ilyen leíró jelenetnél is, s ami oly nehezen és oly ritkán sikerült anekdotázó vagy líraian elomló prózánknak, világunk valóságának epikus megragadása, az ebben a Gion-regényben teljesedni indult. „Valóságsgaza” van az ilyen jeleneteknek, s többek között azt is bizonyítják, hogy mennyire imaginatív ereje van a valóságnak, ha a redukció és stiliztikája, az információs mondatok nem az esetlegességeket közvetítik. Gion nem elveszítette a valóságot, hanem megszerezni látjuk, s járhatóvá tett egy művészi utat, amelyet előtte prózánk ritkán használt fel, s bátortalanul mindeddig. Közelről sem jelenti természetesen ez azt, hogy kizárólagossá válhat ez a módszer és írói látásmód. Termékeny eredményeit azonban már méltóan prezentálja többek között éppen a fenti Török Ádám-epizód, melyet joggal tarthatunk mai prózánk egyik legprezentatívabb szemelvényének.

6.

TRAKTÁTUS A HĀSÖKRĀDL – A REGÉNY SEREGSZÁMLÁJA

„– Maga hallgasson, Joáb úr – mondta a Kovács Pali. – Maga itt közönséges statiszta, aki csak arra való, hogy bölcs beszélgetésekre ingerljen bennünket. A véleménye nem mérvadó. Nincs itt senki, akinek

mérvadó lenne a véleménye. Rácz egy lecsúszott egzisztencia, Gábrriel egy közönséges számító mesterember, a Fehér Ló egy rothadt kapitalista, vagy esetleg csólakó, vagy mit tudom én, hogy micsoda, Búrnak nincs véleménye, ő csak poszozkodni szeret, Tom . . . Tom, ő még hisz a mesékben, és mindenáron szép házakat akar építeni, tehát egyik sem jó. Egy pozitív hős kell most nekünk, aki véleményt mond. Van itt a teremben pozitív hős?

– Nem tudom – mondta Joáb II. – Nem nagyon ismerem ezeket. Sokan járnak mostanában hozzám, akiket azelőtt sohasem láttam.

– A nagyteremben sincs pozitív hős? – kérdezte a Kovács Pali.

– Török Ádám jó lesz? – kérdezte Joáb II.

– Török Ádám? Nem – mondta a Kovács Pali. – Török Ádám nem lesz jó. Ő túlságosan egyoldalúan pozitív hős, akinek el kell pusztulnia. Egy sokoldalú pozitív hős kell nekünk.

– Kovalik Pista jó lesz? – kérdezte Joáb II.

– Kovalik itt van? – kérdezte csodálkozva a Kovács Pali.

– A nagyteremben ül – mondta Joáb II.

– Nagyszerű – mondta a Kovács Pali. – Őt kell idehívni. Kovalikot.

Aztán sorolni kezdte Kovalik érdemeit:

– Ő helyrefofozott egy leégett asztalosüzemet, hároméves kiviteli szerződést kötött, igaz, hogy most három évig csak éjjeliszekrényeket fognak gyártani az egész üzemben, de ezt legalább vásárolják külföldön, ezenkívül a munkásokat teljesítmény szerint fizeti, a tisztviselők viszont csak nyolcvanszázalékos fizetést kapnak, a hiányzó részt esetleg az év végi elszámoláskor kapják meg . . . szóval ő egy nekünk való pozitív hős.” (I. rész, 7. fejezet)

Gion meglepően sok hőst szerepeltet regényében: egy kisvároska embervegetációjának portrészorozatát kínálja az éppen tíz éves regénye – kaleidoszkópot kapunk, s szüntelenül a téresség benyomását érezzük olvasás közben, függetlenül attól, hogy a nyílás, melyen a regényvalósággra lesünk, meglehetősen szűk és statikus. Idézetünk az aktív hősök legtöbbször felsorakoztatja, s bepillantást enged azokba a kérdésekbe is, amelyek látszólag a tárgyias szemlélettől távol esnek. Ugyanis a hősök egy részének jelleme van, egy másiknak pedig „világnézete”, elsősorban ebben a regényben. S a kocsmai asztalt ezek a „világnézetes” hősök ülik körül, azok, akiknek életköreinek érintői mentén halad az író, s tőlük jobbra és balra helyezkednek el a többiek, e seregszámlából

kimaradtak. Egyfelől az „egyoldalúan pozitív hősök”, akiknek pusztulniuk, vagy kivonulniuk kell (a szájharmonikázó fiú, Mária és Török Ádám), másfelől ott vannak a társadalmilag aktívak: Joáb I., Akilev, Kovalik, Sztantics a maguk sajátos életvitelével és deformációival, meghatározottságukkal. Ők mind csak „helyezkednek”, állást foglalnak, s a regénynek egyetlen hőse van, aki metamorfózis látványát kínálja: Tom, a főhős, aki „halad”, s végül eljut az embereknek abba a csoportjába, akik fel tudják társadalmi helyzetük előnyeit használni a maguk kis emberi egzisztenciája számára.

A regény „rendezői elvét”, eszmeiségének kérdését érinthetjük a hősokról idézett traktátus kapcsán, mely tulajdonképpen bevezető az életkérdéseknek egy egészen kiélezett felvetéséhez. Ha ugyanis a hősök „helyzetváltoztatásának” a tavalyi kiélezett nemzetközi helyzet, és annak az emberek tudatára gyakorolt hatása az oka, mely az indító lökés szerepét kapta a regényben, a „veszteniivalórl” szóló vita annak egyéni sorsokban reflektálódó jellegét emeli ki. Ezt használja fel Gion arra, hogy egyfelől regénye tárgyias világának keretet adjon, s e keretet cselekménnyel töltsse ki, másfelől pedig ennek a „próbának” a választóvize révén a hősoket társadalmi-tudatukban mérje és mutassa meg, amely alapjában véve statikus, minthogy Giont nem az érdekli, hogy milyen körülmények között élve váltak olyanná, amilyenekként a regényben látjuk őket, amint szembe találják magukat a „veszteni való” létkérdéssé emelkedő voltával. Reakciójuk ugyanakkor magatartásformájuk manifesztációjaként válik láthatóvá a műben: a társadalmi vegetáció földszintjén élők cinizmusa és nihilista életszemlélete – Fehér Ló ennek a szélsőséges és „realista” képviselője; a „fent” levők zavara, kiútkeresése és „hátsókapu-elmélete” – Joáb I.-nek alkujában testet öltve; a „tiszták” félre- és kivonuló gesztusai, amelyek Török Ádám idealista lázadásában mutatkoznak meg.

Érdekességük az író és az olvasó szempontjából nem egyedi esetükben van, bár legtöbbje társadalmilag indentifikálható és objektivizálható is, s ezen a síkon ugyancsak jellegzetesen világunk „valóságszagát” hordozzák, nemkülönben pedig a tárgyiasnak azt az „adatszerűségét” is, amely a valószínűsítést is elbírná. Figyelmet az a rajtuk kívüli elv ébreszt, amely az író társadalomábrázolását áthatja – felfedve az elmúlt húsz esztendő oly jellegzetes életmechanizmusát, amely egyeseket fel-

emelt, másokat megbuktatott – szándékaiktól szinte függetlenül. Ennek a látványa ösztönözte azután az író, hogy eszmeileg egy újabb dimenziót teremtsen, méghozzá az „eszmeidő” vonatkozásában. Gondoljunk egyfelől Opat és Török Ádám, másfelől Joáb I. életsorsára, közöttük pedig a kisebb-nagyobb megalkuvásokkal szüntelenül létezők gazdagabb csoportjára, amelybe a regény legtöbb hőse sorolható.

Török Ádám a kompromisszumokat gyűlölő hős, aki a felszabadulás után „nagy ember volt még”, „később a parkban gyűjtögette a leveleket”, Joáb I. viszont a kompromisszumok embere volt, aki „haladt” – forradalmi múltját aprópénzre váltva fel. Nem véletlen, hogy az övé a vész-kijáratok biztosítása szükségességének elmélete:

„Sohasem fogja megérteni, hogy a mi korunkban, és különösen itt nálunk, ahol az ember sohasem tudja, hogy holnap ki ül a nyakára, senki sem lehet egyistenhívő. Több támasztékot kell keresni, mert az ember nem tudhatja, hogy holnap melyik dől össze alatta. Vészkijáratokat kell teremteni, ha nem akarod, hogy egy szép napon egérfogóba kerülj. Minél több vészkijáratot teremsz, annál biztosabban érzed magad, és annál szabadabban . . . A kiszolgált ember kénytelen vészkijáratokat teremteni magának, ha remélni akar abban, hogy legalább valamennyire szabadon fogja leélni az életét.”

Majd a magánélet síkjára téve ezt a jellegzetes sorslátást, így elmélkedik Joáb I.:

„Nem szeretnék ismét évekig bujkálni a hegyekben, és a világgözelemény erkölcsi támogatását élvezni. Élvezze más az erkölcsi támogatást. Ha mást nem, néhány vészkijáratot igazán megérdemlek.”

Erre szolgált a jól berendezett tanya s a márkák a nyugatnémet bankban, amelyet Fehér Ló segítségével akart biztosítani.

Történelmi fatalizmus és számítható kis reálpolitika – ez csapódik ki Joáb I. filozófiájából és tetteinek a regényben látható sorozatából.

S erre a kisszerű reálpolitikai síkra tolódik át Joáb II. életsorsa is, aki végül is kocsmát nyit és gazdagodik, pedig egykor kommunista volt, ahogy erről Török Ádám emlékezete vall:

„Nagy emberek voltunk. Joáb I. meg én.

– Meg Opat is – mondtam.

– Meg Opat is – mondta Török Ádám.

– *De főleg Joáb II. meg én. Mi voltunk csak igazán nagy emberek. Földet osztottunk és házakat. A német házabból a Városháza udvarába hordtuk a szép bútorokat, szőnyegeket meg a képeket. A nép nevében. Éjjel-nappal dolgoztunk a nép nevében. Rengeteget dolgoztunk éjjel. Alig aludtunk valamit. Aztán egy éjszaka el kellett rohannom Joáb II.-hez. És akkor láttam, hogy a szőnyegek és a képet ott állnak a szobájában. Sok szép szőnyeg és sok szép kép. Azt hiszem, akkor nagyon lármáztam, és többet nem gyűjtöttem semmit a Városháza udvarában. A földosztás is befejeződött akkorra. Aztán a száraz leveleket gyűjtöttem a parkban. Elég sokáig. Csodálkozott is egykori cellatársam nagyon. Most viszont ingyen ehetem Joáb II.-nél napjában kétszer.”*

Nem véletlen, hogy éppen Joáb II.-nek viszont az a filozófiája, hogy az embereknek „van vesztenivalójuk”, s ezért „nem is könnyen adják meg magukat” – egyszerre mutatva fel a nagyságnak és a gyengeségnek is ismérveit – a Joáb I. elméletével szembeni ellenpólust képviselve.

Az író erénye, hogy ezeket az eszméket és gondolatokat teljesen a hétköznapiságból bontja ki, emberi életek alakulásából következőeknek ábrázolja, jelezve, hogy van egy pont ugyanakkor, amelyen túl az esetlegességek érvénye megszűnik. Társadalombírálata így egy pillanatilag sem öncélú, az ellentmondásosság megmutatása pedig nem mesterkél, hanem spontán és természetes. A gondolatoknak és a sorslátásnak az „életszágáról” van tehát szó, amelyet különösen az Opat-epizódok (a hőst a gyámoltalan esendőség szobraként fogva fel) ismétlődő jellegükkel külön is hangsúlyoznak.

Nem egynemű és egytudatú társadalmat ábrázol tehát Gion Nándor, s ha van hibája, akkor az az, hogy itt-ott engedményeket tett az esetlegességeknek, a napi aktualitásoknak egy-egy részletkérdésben. A mű egésze viszont olyan alkotói kedv meglétéről tanúskodik, amely társadalomismerettel párosult emberismeretről vall, s azt hirdeti, hogy a szerző, a hétköznapiok kritikáján is túlmutatva, világunkról epikusan érvényes képet tudott festeni.

7.

TOM, AKI A LEJTŐRE LÉPETT

„És azon a napon, amikor a Fehér Ló megérkezett, úgy éreztem, tényleg van miről gondolkodnom. Nem a Fehér Lóról. Mit nekem a Fehér Ló. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem örültem neki, a Fehér Ló nagyon rendes fiú, mindig jól szórakoztunk együtt és sokat nevettünk, de engem most más foglalkoztatott. Arról akartam gondolkodni, amit Joáb I. mondott. Hogy végleg engem bíznak meg az építkezések ellenőrzésével. Úgy éreztem, hogy ez komoly dolog. Az emberek építenek, meg kell nézni, hogy hogyan építenek. Vigyázni kell, hogy jól és szépen építsenek. Ez nagyon fontos. És nem kell többé folyton az irodában penészednem, és az utcákon sem kell csak úgy céltalanul járkálnom. Sokat járhatok az építőhelyekre, mindenféle emberrel találkozom és – ezt már észrevettem – ezek a mindenféle emberek egy kicsit félnek tőlem. Valaki mindig rosszul épít valamit, és ezért fél tőlem, és az emberek sok mindent tesznek és mondanak, hogyha meg vannak ijedve. Sokat lehet tanulni a megijedt emberektől.” (I. rész, 1. fejezet)

Ezzel a gondolatsorral lép színre valójában Tom, Gion Nándor regényének főhőse. Ekkor még a „tiszták”: a Máriaék, a Török Ádámok közé tartozónak tudja magát, s mikor búcsút veszünk tőle, már korrumpálódott ember, aki egyik napról a másikra pár millió dinárt szerez. Ő az egyetlen a regényben, aki ha nem is jellemében (ez nem érdekli a szerzőt), hanem erkölcsében változik, a többiek viszont csak statisztái ennek a negatív irányt kapott metamorfózisnak. Tom ugyanis a „jó tanuló” szorgalmával helyezkedik az építésügyi felügyelő szerepébe, miután igen gyorsan megtanulta a társadalmi leckét – hátat fordítva a „szép álmoknak” a kényelmes, anyagilag biztosított élet kedvéért. Azokat a következtetéseket ugyanis, amelyeket egy Török Ádám sorsából le tudott vonni (ennek életútja végeredményben a legtragikusabb és a legtisztább is a regényben!), arra ösztönözték, hogy ne őt kövesse, hanem Joáb I. és Joáb II. útjára lépjen, s megpróbálja kiegyezni lelkiismerete és a praktikus valóság között, amely az emberi életek „kis világában” látszólag igazoltnak tűnik. Ezért következik életében Mária után Zsuzsanna, Török Ádám helyett Joáb I., majd Sztantics, aki megadja a kegyelemdőfést erkölcsi tisztaságának korrumpáló ajánlatával. A sta-

tisztériát pedig baráti köre képezi: Búr, Fehér Ló és Kovács Pali – azzal a dezillúzióval, amely az utóbbi évek néhány ifjú nemzedékére oly jellemző, miként azt a modern jugoszláv irodalom is bizonyítja, prózáinkban pedig Végel László „makrója”.

Tom tehát nem negatív hős, de azzá válik társadalmi helyzete kényszeréből következően, s a külső és belső körülmények összjátékának hatása alatt. Egymás után kapja a negatív irányba taszító lökéseket, kezdve Fehér Ló cinizmusától, a tavaly augusztusi külpolitikai eseményekig. Ezek a hatások azonban Tom életének minden síkján megmutatkoznak: a szerelemben éppenúgy, mint a társadalmi sikerben, amelyet néhány millió „felvakarására” használ fel, s így éppen annak a logikának kezd engedelmessé válni, amely a többiek viselkedését is megszabta. Korrumpálódik, s ebből a szempontból akár ennek a történeteként is felfoghatnánk Gion regényét és a címnek (*Testvérem, Joáb*) a „jelentését” is. Bátran lehetne Gion regényét éppen a fentiekből következően irodalmunk „érzelmek iskolájának” tartani, egy fiatalember élettörténeteként értelmezni, akinek lelkéért jó és gonosz erők egyaránt megküzdenek, hogy végül is a gonosz iránt mutassa ki rokonszenvét, a világ szavára hallgatva, és egy kicsit a céltalanságba veszve is, az öreg mérleges elleni hecc mozzanatával.

„Aztán egyszerre csak abbamaradt a szájharmonikázás. Mi azonban még mindig a régi strand felé néztünk, nem mozdultunk, és nem szóltunk egymáshoz egy szót sem. Sokáig álltunk így csendben, ott, Joáb II.-nek az udvarában, tiszta és átlátszó volt a levegő, NAGYON MESSZIRE EL LEHETETT VOLNA LÁTNI (a kiemelés az enyém, B. I.), ha nincsenek körülöttünk a házak meg a gyárépületek meg a sűrű nád a folyó túlsó partján.

– Verjük meg az öreg mérlegest – mondtam.

Mind a hárman egyszerre fordultak felém, úgy néztek rám, mintha mély álomból ébresztettem volna fel őket.”

A szemek elől vesztett jószág és tisztaság, mely a hétköznapiak mögött bújjik meg, immár elérhetően üzen még, de Tom már nem hallója ennek az üzenetnek. Tréfájának tragikus felhangjai pedig emberi tragédiájának jelzetei immár. Gion tehát hétköznapi tragédiát írt meg, azzal a forró és angagsált szenvtelenséggel, amelynek segítségével az

„életet” esztétikumává tudta átváltoztatni – a teljesség benyomásával egyetemben.

A kritika a regény megjelenése óta töpreng karakterének jellemzői felett. S nem véletlen, hogy nemcsak homlokegyenest ellenkező vélemények fogalmazódtak meg („*A Testvérem, Joáb* nyelvi szürkesége, egy sor fölöslegesnek tűnő ismétlésre, zavaró egyhangúságra figyelmeztettek addig kritikusai . . .” – írta Bányai János a mű megjelenése után a kritikájában), de már akkor voltak, akik azt állították, hogy a „*Testvérem, Joáb*” nyelve egészében azonos a világgal, amelyet megteremtett, azzal a szürke és felszínesnek tűnő, állandóan önismétlő és önmagába maró világgal, amely így semmiképpen sem a külső világ tükré, hanem egy öntörvényű, autochton valóság” (Bányai János: *A realista regény felé*). Nekrológiájában (*Holmi*, 2002. szeptember) még pontosabban ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg: „*A Testvérem, Joáb* szubjektív könyv volt, egyszerre felháborító és lehangoló. Nevezetes birkaölő jelenete, a hatodik, azóta sem veszített hatásából. Az a megfigyelés, hogy a birkák »egy nyikkanás nélkül hagyják magukat leszúrni«, nem próbálnak megszökni, és nem védekeznek, jelentésében csak gazdagodott az elmúlt évek, évtizedek során, nem is annyira jelképesége, sokkal inkább beigazolódó valóságtartalma folytán . . .”

A fent elmondottak talán magyarázzák, hogy Gion Nándor nekrológiaként éppen a *Testvérem, Joáb*ra irányítjuk a figyelmet, mert Gion Nándor első teljes, s egész későbbi életművét csírájában hordozó műve ez: az élete végpontjához érkezett író gyászolva a lelkesítő kezdeteit idézzük, amikor azt valljuk, hogy legteljesebb művét éppen ebben a regényben alkotta meg!

ÚZ

VASAGYI MÁRIA

Végre megtaláltalak, drága egyhasi testvérem, Cví!

Ita in fatis fuit, mondaná apánk látván, mily szörnyű betegségtől sújtattál, s hogy e kór miatt kényszerülsz sajtó útján keresni vére(i)det. Ám megkockáztatom kifejezni reményem, hogy meglehet, nem is vagy amnéziás, hanem negyvenöt évi bujkálás (menekvés?) után kiengesztelődni kívánsz, amennyiben megkövetlek, mert a haragot már nem bírod tovább . . . Hát még mily nehéz én magamnak, magányomban és művészi énem semmivé oszlásának teljes tudatában, az önvád terhét hordozva szüntelen, amíg csak lépdelek ezen a planétán. Tudtam, egyszer keresni fogsz, de azt nem hittem volna, hogy így . . . Vajon csakugyan semmire se emlékszel, vagy csupán engem magadhoz hívsz? Hogy elég meggyőző legyek afelől, te vagy te, az elveszett fivér, felidézem az általam ismert és mindkettőnk életét megpecsételő és külön-külön oly eltérő mederbe kényszerítő eseményeket.

Apánkról annyit tudok, hogy egy budai gimnáziumban volt filozófiatanár, több nyelven beszélt, és kabalával foglalkozott. Azt suttozták róla idehaza a pangaraiak, hogy szabadkőműves, alkimista és meg tudja jósolni a világvégét. Amikor bejött a törvény, a budai iskolából azonnal elbocsátották, majd munkaszolgálatra vitték, és soha többé nem tért vissza. Egy hitközségi iratból még kamaszkoromban kiderítettem, hogy apai nagyapánk németesített vezetékneve Großschatten volt. A család életben maradt pangarai barátai azt is tudták apánkról, két dologgal szeretett dicsekedni: hogy a Großschattenek minden második generá-

ciója ikreket nemzett, és az egész família, mármint a Großschattenek, sete volt. Boldogulási érdekből nevét magyarosítani volt kénytelen még a nagyapánk, így lettünk Balogok.

Anyánk, a pangarai ószeres lánya hazatért nagy hassal, egész napokat átaludt az atyai házban, miközben a család összepakolt az útra. Mindenórás volt, amikor vitték őket. Fiatal nyilas jött értük, szépen, csaknem nyájasan szólította őket indulásra. Anyánk pedig az utcán a többiekkel ellenkező irányba fordult, de a nyilas hagyta, úgy tett, mint aki nem vette észre, s anyánk ment, ment, ki a mezőre, keresztül-kasul járta a kukoricatáblákat, összevagdalták az éles levelek, csupa vér volt a karja, az arca, felismerhetetlen, amikor Casper Pichverberger Helena nevű szolgálója rátalált. Meghallotta a vajúdó sikoltását, s mint a szomszédok elmondták nekem, amikor odaért, te már kint voltál. – Cví – suttogetta anyánk. Mire sorra kerültem, elhagyta ereje, talán már halott volt, sokáig tartott, míg Helena kihúzott belőle, ügyetlenül, mert nem volt bába, és a csípőm megsérült, de oly csúnyán, hogy örökre sánta maradtam. Anyánkat sebten elhantolták, sohase tudtuk meg, hova, mert az egész esetet titokban tartotta a Pichverberger család, életét és a mi életünket megmentendő. Magukhoz vettek bennünket, sok menyecske tartozott oda, valamennyi szoptatós, nem tűnt fel a nyilasoknak a sírásunk. Anyánknak már nem volt ideje nekem is nevet adni, hát Pichverbergerék az ószeres nagypapa után, akivel jószomszédi viszonyban éltek, Simonnak nevezték el.

Csakhogy néhány hónap múlva Pichverbergerékért is jöttek. Casper nagypapa bebújt a kemencébe, minket is maga mellé húzott, megmenekültünk. Kínlódott velünk néhány napig nagy félelemben, s amikor már nem bírta a szíve a sírásunkat, lefutott velünk a kákosi szerbekhez. Perlešić Jovan volt akkor a temetőcsósz, a felesége meddő, és úgy megtetszettél neki, hogy magához szorított, el se is engedett, ott tartottak. Cveta lett a neved, ám nem kereszteltek meg, befogadó apád meggyőződése miatt se, de a partizán forradalom győzelme után ez nem is volt tanácsos. Engem sokáig cipelt végig a városon Casper nagypapa, senkinek se kellett, mert becsületesen megmondta mindenkinek, aki csak kérdezte, fiú vagyok-e vagy lány, hogy az egyik lábam rövidebb. Patoszi bunyevácok végül befogadtak. Csúnya gyerekeik voltak, szep-lősek és zabszeműek, talán azért. Nevelőapám, Budimčević Ivan, fiáke-

ros volt, de körhintát is tartott a pajtában szép festett lovakkal és szarvasokkal, mindet újrafestette és lakkozta kora tavasszal, két héttel a pangarai vásár előtt. A szilvások mögött a tisztáson szokta volt felállítani, s mikor kissé felcseperedtem, segédkeztem az e körüli teendőinkben, aztán hajtottam a verklit mindvégig, amíg csak a vásár tartott. Szorgalmamért elnőzte a család a bicebócaságomat, és amikor kiderült, hogy tehetségem van a zenéhez, nagyot nőttem a szemükben, harmonikázni tanítottak, de mivel ez a hangszer nekem nem tetszett, hanem a hegedű, beíratk a zenedébe s hamarosan el is végeztem, megelőzve jóval idősebb társaimat. Mondanom se kell, zenei pályára készültem.

A Perlešić és a Budimčević család nem volt valami jó viszonyban egymással, talán ezért, de valójában előttem ismeretlen okból nem tartották helyesnek, hogy találkozzunk. A város más-más peremén jártunk iskolába, s csak a majálison láttuk meg egymást először, úgy tizenkét éves korunkban. Bizonyára emlékszel: amikor megálltál előttem, miközben a verklit nyekergettem, olyan volt, mintha tükörbe néztünk volna, önmagunkat láttuk a másikban, s olyannyira elcsodálkoztam, hogy megszakadt a muzsika, nevelőapám odasietett, mérgesen hazaküldött, s Te sokáig néztél utánam. Észrevettem, mert minduntalan hátrafordultam.

Pangara – apánk filológiai és nyelvtörténeti kutatásai alapján a helységnév ógörögöből eredő magyarázata annyit jelent mint Gara felé vezető út, ezt Vituczy úr, a nagyapával, a néhai őszerelessel átellenben lakó történész mondta nekem csattogó hidegben egy sötét téli napon, amikor arratájt csatragoltam, közel a kákosai határhoz, ahol születünk s ahol a barázdák valamelyike vagy meglehet, magányos fa alatt anyánk nyugszik. Talán emlékszel, mit jelentett számunkra és az egész város számára a csodálatos folyó, az Úz. Maga az élet volt! De közhely arról zengedezni, miért, hiszen a világon annyi város diekedhet folyóval és folyó nyújtotta előnyökkel. Nekünk az Úz nélkül azért volt elképzelhetetlen az élet, mert oda jártunk korcsolyázni. Vagyis én, mivel sánta voltam, csak bukácsoltam a part közelében a sekély víz fehér jegén és irigyeltelek, mert te az iskolatáskádat a hóba csaptad, és engem észre se véve száguldtál a vakító végtelenben, köröket írtál előbb persze, fitogtattad ügyességedet a csalékony jégen ott, hova ritkán merészkedett óvatos ember. Csak ketten voltunk az Úz páncélján: én gyáván toporogtam egy helyben, és te, a széllábú, russzantál, repdesődtél vakmerőn, ponttá

váltál, aztán mellettem termettél ismét, és váratlanul megszólítottál: – Megengedi-e az apád, hogy tapossam a kereket a tavaszi vásárban? Hat forgatásért egy forduló. – Hát persze hogy megengedi, ha szépen kérem. Ha hozol bugát a kákosi határon túlról. Füstölhetnékem van. De te is kaphatsz egy slukkot.

Érdekes, tudtad a nevemet! Igaz, olyan volt a tekinteted, mint aki titkos könyveket olvas és mindenre fényt derít, fontoló elme, ki mindent megért, csak semmi titok. Világos és jól ismert számára minden jelenség, mint az Úz jege, pedig tévedtél, mert valójában semmit se tudtál az Úzról, legalábbis kevesebbet mint én, a szemlélődő, ki pontosan tájékozódott a parton élő parasztoktól, hol milyen a sodra, és a jeget faldossák-e lenről a forgók vagy szilárdan szorítja a vizet, akár a bilincs. Azért kértem tőled kákosi bugát, mert ott lefelé már veszélyes . . . . Eltűntél, tükörképem, ép másom, a távolból a nevemet kiáltoztad, míg csaknem beesteledett, de én álltam mozdulatlan a hideg mezején, nem hogy segítséget nem hívtam, hanem számolgattam, hányszor hallom a nevemet a szádról.

A csend térített magamhoz és a sillámló jég hidege. Matatni kezdtem a táskádban. Különbféle irományokra találtam, jé, írólány, csodálkoztam, mert a te kézírásodat véltem felfedezni ím, ebben a versfélében is: „Úz partján járni, lombos fát látni, aláfeküdni, aludni, aludni . . .” Sok számomra ismeretlen matematikai és fizikai számítás, képlet, firkálmány között egy irkalapon: „Nagyobb a felhőnél csak az árnyéka volt. Ez ment előtte, s a felhő nem látta, hova lép.” Tipikus kép a Großschattenekről! S rólad is, ahogy elvéted az utat, amint nyugattól keletnek siklasz, s növekvő árnyékodtól nem veszed észre a veszélyt.

Úgy eligyekeztél, hogy sohase talált meg senki. Pedig nevelőapád felkotortatta az Úz egész kákosi kifutványát, éjjel is hallani lehetett a jég reccsenését, ahogy a hófuvatagban vágta a gép hajtotta bárd, na most, na most érnek hozzád, marcanglódott a szívem az ijedtségtől, és átborzongott rajtam a hideg. – Gyöngye jégre csalták, és lehúzták a mélybe a villik – állapították meg a túlparti asszonyok. – Télidőn különösen veszélyesek, mert lent tartja őket a jég, és unatkoznak. Jaj annak, aki ilyenkor egy szál magában az Úzra merészkedik!

– Gyémántkő ez a gyerek, csak csiszolni kell rajta – néztek össze bólogatva távoli rokonaink Zágrábban, amikor győztem a csodagyerekek

seregszemlén. Így kerültem a bloomingtoni zeneakadémiára s onnan már csak egy lépés volt a világhír. A legnagyobb mesterek repítettek a magasba, forró lélekkel lebegtem ott egymagam, a művészet végtelenbe nyúló oltárához hallgatón, aszkéta vált belőlem, ki a hegedűjével él mátkaságban, de oly szerelmesen, hogy attól tökéletesen odapárizk a zene minden hangja és rezdülése együvé. Megszűnt a való, ugyan nem kábított el a hírnév, de e világ esetlen dolgai már nem értek tudatomig. A nappalok elviselhetők voltak, sőt, néha nagyszerűek, hiszen magához parancsolt a zene, átjárta minden sejtemet a hegedűm hangja, s én azonnal a lelkem adtam neki. Hanem a Pangarát körülkanyargó folyó! Ma is ott kígyózik visszatérő álmomban, és hallom a nevemet a jégszalag távolából. És valahányszor tükörbe nézek, eszembe jutsz, Cvi. Hogy hova tűnhettél!

Csaknem felértem a csúcsig, káprázatos sikereim voltak. Megutaztam az egész világot. Isaac Stern bolyongó kis barátjának nevezett s mesterre jellemző gondos örömmel mutatta meg művészetének minden csínját-bínját. Kijevben kezdtünk el együtt kamarázni (szívesen adta át nekem az első hegedűs helyét a kvartettben), folytattuk New Yorkban, aztán Moszkva, Berlin, Párizs következett, már szólóban, zenekarral. Csak-hogy még Kijevben történt valami: Beethoven Nagy fúgáját játszottuk, és én voltam az első hegedűs, mesterem cinkosan mosolygott össze a csellóssal, na most meglátjuk, hogyan rukkol ki Simon, a nyughatatlan, és még a dus legelején voltunk, amikor véletlenül lenéztem a publikumra, és ott ültél te az első sorban a kijevi konzervatórium koncerttermében. Pillanatra megállt a vonóm, cisz helyett diszt húztam a következő taktusban, éreztem, megbomlik a tonalitás, társaim működése csaknem széteső, verejtékeztem, és sírógörcs kerülgetett. Cvi, pont ott kellett ülnöd, hogy engem tönkretégy! Hát nem sikerült! Hatszor is kitapsoltak bennünket, tombolt a vájt fülű tömeg, és mesterem könnybe szirmosult szemmel szorított velem kezét: – Így még nem hallottalak hegedülni! Csak az elején volt valami bibi . . .

New Yorkban ugyanaz a felállítás, a fúga és Brahms, majd Bartók. Alighogy a húrokra helyeztem a vonót, letekintettem, s az első sorban megint ott ültél te. Reszkető kézzel játszottam végig a koncertet. – Rossz napod van, semmi vész – vigasztalt a mester, de legközelebb, Moszkvában már másodhegedűsnek tett meg. Kicsit több szünetem volt

játék közben, s most már kerestelek az első sorban. És ott voltál! És én formába jöttem a Brahmsnál, már ismét első hegedűs, repült a hang, a húrokról csak úgy szakadt a fájdalom és a vészjósló szépség, mind hozzád sietett, úgy éreztem, most már mind a négyen tudjuk, ott vagy s belehevültünk, sóhajosan szép pianókkal kértelek, ne menekülj tőlem az előadás után, mint tetted másutt, egyhasi fivér, tükörkép, ki én voltam s mégse, akkor, a jégről más futott világgá, nem én, az annyiszor kigúnyolt sánta!

De nem találtalak, pedig sokáig forgolódtam az előcsarnokban és a kijáratnál, portást, ruhatárost kérdezgettem, nem látták-e azt a valakit, aki szakasztott olyan, mint én . . . Leállítottam a járókelőket az utcán, néztek rám furcsán a bundás moszkvaiak, nem, nem volt a válasz mindahányszor. Berlinben a Bach-partitánál már az allemande-ot elrontottam, mert nem találtalak az első sorban. Biztosan hátrébb ült, gondoltam, s a vivacéba mindent beleadtam, végül remekeltem, de te sehol se voltál. Hát még Párizsban mennyire hiányoztál! A Brahms-hegedűverseny második tételénél is kerestelek még, vizslattam a közönség felé, mint cipókra a pék, amikor számolgatja, megvan-e mind vagy elcsentek belőlük a suhancár legények. És semmi! Merre bujkáltál? Egyáltalán, te voltál az a férfi a kijevei publikumban és a többi hasonmás, vagy csupán a képzelet játszadozott velem?

Bárhova hívtak, mindenütt kerestelek. Amint kiértem a pódiumra, máris körülnéztem, hol vagy. Bágyadt a művészetem, hibát hibára halmoztam, mesterem összepréselte száját és vállát felhúзва széttárta kezét, ha kérdezték, mi történik velem. Elmaradtak a közös fellépések, vidéki városokban kellettem már csak, igaz, az ókontinensen éppúgy, mint a vízen túl. – Ő az, aki Sternnel kamarázott! Azt mondják, a tanítványa is volt, de én nem hiszem . . . – súgtak össze a hátam mögött. Beleropantam a félsikerekbe. Most a New York-i szimfonikusok harmadik felállításában a második sor végén hegedülök.

Vagy öt éve, hogy kezembe került a Washington Post, címdalán öles betűkkel: Cví Balog legújabb felfedezése. Ijedten meredtem a betűkre, mielőtt a hír olvasásába kezdtem volna. De igaz volt: új kisbolygót találtál egy távoli galaxisban, és kívánságodra az Űz nevet kapta. Szóval élsz! Tehát mégis te voltál a koncerteken. Honnan volna lehetséges ekkora koincidencia? És siettem nyomozni, nehogy tovább rohanj.

A Massachusetts kutatóintézetben azt mondták, ilyen nevű tudós náluk nem dolgozik, ismeretlen. Moszkvában se hallottak rólad, és a washingtoni lap szerkesztője nem emlékezett, ki küldte be az írást K. T. iniciáléval. London, Strasbourg, sehol semmi, csillagkutatók, tudományos akadémiák, asztronómiai szaklapok . . . semmi. – De hát az Úz bolygó, az látható az égen, ha szabad szemmel nem is, de az önök távcsöve . . . – Igen, tudjuk hol van, de többet nem – volt a válasz.

Mi történt veled, Cvi? Mi törölte ki agyadból az emlékezetet talán pont akkor és meglehet örökre, amikor a fellépéseimről elmaradtál? Lám, én egyre süllyedek, a következő meghallgatáson nem hiszem, hogy megfelelek, s mivé lett a művészetem, pódiumra már nem is kellek . . . Zsugorodó felhő lettem, árnyékom viszont hatalmasra nő, már az egész földgolyót beborítja, és eltűnök a saját árnyékomban, árnyék maradok az árnyékban, ronda szurokszínű, így, egymagamban . . . Segíts rajtam, Cviíííííí! Segííííííts! Balog Cvi!

sbalog@pangara.com

GULYÁS JÓZSEF VERSEI

FÖLD ALATT, FÖLD FELETT

Föld alatt rémek,
föld felett szörnyek.
Négy soros az élet.
Ölünk és megölnek.

KARVALY JÓSKA-NÉGYSOROS

Én vagyok a Római pápa,
akinek nem tetszik,
tegyen róla,
aki nem hiszi, járjon utána.

ÁNYI NÁNDOR

Centai Ányi Nándor
a jelent silabizálja,
hogy elmúlt-é.
Jövőt szép hosszút
jósoljunk neki,
de én azon túlnézek

s amit ő vár,
jövő, amiben ő hisz,
az Ányi N-nel együtt
már a múlté.

KOPOGTATÁS AZ AJTÓN

néha egy-egy kopogtatás az ajtón
ki vagy?
álmok ajtók nem nyíló falak
örök-becsukott sötét
egy régi kopogtatás (itt maradt)
nem mehetek
menj el már nem vagyok
ne csöngess sír ez itt
vagy alkonyat egy régi tarlón
két kukoricás közt
örök alkony hol százszor átmegyek?
nem felejttem
nem felejthetem nem lehet
hány év hány éve már
ne kopogtass én nem vagyok
s ha voltam
csak egyik rossz álmom lehet
te sem vagy tán csak a lég
örvénylik még itt miattad
mondani akarsz még valamit?
elkéstünk ezzel is
most már így marad
minden örökre így marad
olykor még egy kopogtatás az ajtón
minden így marad ezentúl

távoli kopogtatás az ajtón
bennem kopogsz?
az én bűnöm volt
vagy az életé?
néha azt hiszem én okoztam
s én akartam hogy legyek
én akartam s már nem akarom
én akartam
és nem tudom miért
a földnek kapcsán?
fölköttem gyöngy-csillagok
ezért?
egyszer mind kihúny s csak
emléked parázslík

Még egy kopogtatás az ajtón
te vagy?
ne fáradj késő hiába
nem lehet s minek?
ezer virágon túl itt vagyok
magam vagyok
rábízottja a semminek

minden örökre így marad

most már így marad ezentúl

PAPÍRSZELETEK

NÉMETH ISTVÁN

Jómagam is, „mint a többi gondolkodó ember”, ahogyan az írókolléga fogalmaz, „megdöbbenéssel olvastam a népszámlálási adatokat”. Én ugyanis már az adatok olvasása előtt megdöbbsentem, tehát a döbbsent nem most „vett erőt rajtam”, annak ellenére, hogy tudom: a döbbsent váratlanul, villámcsapásként éri az embert, nem készül fel rá, éppen ezért döbbsent a neve annak a hírnek, élménynek, amely frissen éri, mellbe vágja. A délvidéki magyar kisebbség létszámának a csökkenéséről van szó, amely, jól tudja ezt a kolléga is, Trianon óta folyamatosan tart. Őt a legutóbbi csökkenés döbbsentette meg. Nem tudom, máskor, amióta tart a folyamatos csökkenés, megdöbbsent-e ezen a számunkra, a délvidéki magyarság számára örvendetesnek éppen nem mondható tényálladékon. Hiszen nem egészen mellékes, elhanyagolható, piti dologról van szó: nyolcvan éve tartó kisebbségi státusunk alatt megfeleződtünk! Ennek mások örülhetnek, nekünk magunknak erre semmi okunk. Ha egy kicsit is gondolkodó emberek vagyunk. S mert egy kicsit talán még azok vagyunk, és egy csöppet még érdekel bennünket a nemzettedékünk sorsa, keressük a fogyatkozás okait. A kolléga mintha a politikusokra, a politikusainkra mutogatna. Nem is árt néha ujjal mutogatni rájuk, minthogy azonban mi, ő meg én, írók vagyunk, talán mi is tartozunk némi felelősséggel az ügyben, hogyan alakult a délvidéki magyarság sorsa: törődtünk-e mindig ezzel, vagy elnéztünk felette, szemünket Párizsra vagy a hozzánk közelebb álló Belgrádra vetve. No de nehogy abba a gyanúba essek, mely szerint egy olyan szomorú tényről elmél-

kedve, amilyen a megfogyatkozásunk, bűnbakok után szimatolok. Ilyesmire csupán az etnobizniszmenek képesek, akik nyilván holt lelkekkel kereskednek vagy egyéb gyanús üzletekben fondorlatoskodnak. Okosabban tenném, ha e helyett megvizsgálám, hogy én, aki írásra adtam a fejem, a tollammal hányszor csaptam arcul azokat, vagy hányszor fordítottam hátat azoknak, akiknek a fogyatkozásán ma siránkozom. A tollammal megtettem-e értük mindent, amit megtehettem volna? Erősítettem-e bennük a hitet, amikor nemcsak a *Szózatot*, de már a miatyánkot se merték félelem nélkül elrebegni. Mert nem áll az, hogy „létezett döntési minimum”. Miféle „döntési minimum”-ról beszélünk ott, ahol egy félmillió néptöredék fiainak – mert voltunk ennyien is! – arra se volt lehetősége, hogy az anyanyelvén tanulja az etnobizniszleléshez szükséges tudnivalókat?

Ez úgyben nekem nem a politikusainkkal, saját magammal van elszámolnivalóm. Míg ez nem következik be, marad a tartós döbbenet. Mert úgy látszik, a döbbenet is lehet tartós.

És marad a kíméletlen valóság, amelytől mi, írók, hajlamosak vagyunk olykor elfordulni rafináltan hamis magyarázatokat csavarintva elméleteink alátámasztására. Valójában egy velejéig romlott kor gyermekei voltunk.

Többek között olyan döbbenetes dolgok történtek benne, amilyenek alig tíz esztendő alatt, a szemünk láttára tíz akkora falut tüntettek el szülőföldünk térképéről, amekkora Kishegyes. Tessék egymás mellé vagy egymás köré tíz, egyenként ötezer lelket számláló nagyközséget elképzelni, meg azt, hogy ugyanez a tíz falu tíz év leforgása alatt eltűnik, lakói elpusztulnak, szétszóródnak. Csakugyan döbbenetes. Fecsegni, megszólalni ilyenkor csak az képes, akinek az egészhez vajmi köze van.

Nekem talán még mintha mindig volna, ezért nem mondom tovább: elnémít a tartós döbbenet.

*

Egy olyan intézmény létszámcsökkentésével (leépítéssel?) megbízott vezérnek –, amely intézmény, többek között a kisebbségek jogegyenlőségét is hivatott ápolni és a saját területén megvalósítani –, azon magyarázata hozott zavarba, amely egy múltbéli, „jól bevált” sémára emlékeztetett. A testvériség–egység hőskorára. Amikor elsőrendű feladata

volt minden nemzetnek és nemzetiségnek a saját soraiban küzdeni a fel-felbukkanó nacionalizmus ellen. Egyetlen nacionalizmus burjánzhatott, a jugoszláv. Csakhogy az nem volt nacionalizmus, hanem a tegnap még különböző nemzetiségekhez tartozó egyedek menedékhelye minden nacionalizmus elől. Aki jugoszlávként döngette a mellét, az nem nacionalista volt, hanem hazafi. Ezen új hazafiság élharcosai – a kisebbségek között a „jó” magyarok, a „jó” szlovákok stb. – jugoszlávságukat bizonyítandó arra törekedtek, hogy a kukutyini két sportegyesületet, a zömében magyar Egységet és a szintiszta szerb Jedinstvót egy fedél, egy vezetőség alá hozzák, ahol aztán az előbbi könnyebben beolvadhatott és be is olvadt az utóbbiba, hogy végül teljesen eltűnjön, mint a kámfor. A különböző nemzetiségű művelődési egyesületek is gyorsan rátaláltak erre az egyedül járható útra s a táncos lábú magyar lányok román legények derekát átkarolva ropták a szerb kólót (azért a szerbet, mert a jugoszlávon még csak törték a fejüket a koreográfusok). Természetesen az óvodák, az iskolák se maradhattak ki ebből a hazafias versenyből, ahol csak mód volt rá, egy fedél alá terelték a különböző anyanyelvű oktatási intézményeket, hogy a ruszin meg a szerb gyerekek a nagyszünetben, az immár közös iskolaudvarban együtt rúgják a bőrt, a közös iskola közös iskolafolyosóján pedig török lányok könnyedén, akadály nélkül gyakorolhassák és fejleszthessék macedón nyelvtudásukat, amelynek birtoklása már csak egy lépésre választotta el őket a végső beteljesüléstől, az új, az igazi és érinthetetlen hazafiság csírázó anyanyelvétől. Egyszóval dúlt s ha éppen kellett, fült, magyarán dúlt-fült a jugoszlávság, fortyogott a balkáni népek olvasztótégelye, szerencsére egy pillanatra se öltött nacionalista jelleget, mindvégig hazafi s legfeljebb hazafias maradt. Míg le nem került a repertoárról.

Úgy látszik azonban, hogy teljesen mégsem került le, egyes fejekben ott maradt. Mint a fentebb említett, létszámcsökkentéssel megbízott vezér fejében. Vagy csakcsupán a még mindig jól működő régi reflexeiben?

Azt javallotta ugyanis, hogy az intézményében működő különböző nemzetiségi alosztályok ha egymás között koordinálni tudnák a koordinálnivalókat, kevesebb létszámmal is el tudnák végezni a rájuk bízott munkát. Fordítsák le amazok, a többség kész prodzsektjeit, ezzel megtakarítják a kiutazás költségeit és az utánajárás fáradalmait. Erre szót kért egy felmondással fenyegetett, de komoly összegű végkielégítéssel

kecsegtetett kisebbségi és kijelentette, hogy ők a saját szájuk íze szerinti ételt szeretnének főzni, fogyasztani és abonenseiknek fölszolgálni, nem olyat, amilyent annak idején a testvériség–egység konyháján kotyvasztottak, s amilyen immáron a kutyának se kell. Erre a megbízott vezér meghökkent, úgy látszik, nem szokta meg ezt a hangot a testvériség–egység hőskorában, ez azonban nem rendítette meg eltökéltségében, hogy a létszámcsökkenést és a belső integrációt végre ne hajtsa.

*

Itt volna az ideje, hogy elkezdjem írni az első és egyben valószínűleg az utolsó háborús naplómát. Ez a háború egyesek szerint 2001. szeptember 11-e óta tart, mások azt jósolják, hogy három hét múlva tör ki, de azok, akik nagyon sürgetnék a föllángolást, február hatodikára teszik az időpontot. (Ma február elseje van.) Tegnap Genfben az egyetemisták ezrei tüntettek a háború ellen, s Bush elnököt gyilkosnak nevezték. Másutt is voltak és vannak háborúellenes tüntetések, magában az Egyesült Államokban is, néhány nyugat-európai értelmiségi is hallatta a szavát, ugyanakkor az Európai Unió nyolc tagállama, illetve tagjelölt országának a kormányfője, az „európai egységet erősítő” Franciaország, Németország és még néhány tagállam ellenében, amely államok kormányai a békés rendezésért szállnak síkra a harcias Amerikával szemben, az Egyesült Államokhoz súrlódtak, pártoltak. Aztán a nyolcukhoz csatlakozott még egy, tegnap már Szlovénia is tizedikként. Az aláírók közül az egyik miniszterelnök részt vett az erdélyi magyarok kongresszusán, ahol üdvözlőbeszédében egységre szólította fel az illető szervezet tagjait. Az Amerika-barát európai aláírók is hangsúlyozták, hogy tettükkel tulajdonképpen az európai egységet kívánják erősíteni. Érdekes módon az aláírók fele a volt kelet-európai szocialista országokból való, azon országokból, ahol a közelmúltig az egység megőrzése volt az egyik legfőbb, legszigorúbb parancs. Többek között azért is, mert csak így lehetett eredményesen szembeszállni a terjeszkedő amerikai imperializmussal, amelyről napjainkban mintha kiderülne, hogy csakis az. S miközben így alakul és fokozódik körülöttem a világhelyzet, arra ösztökélem magam, hogy fogjak már hozzá a háborús naplóm írásához. Fogjak tehát hozzá valami olyasmihhez, amit sohase csináltam, fogjunk hozzá, különös tekintettel a közelgő vagy máris dúló háborúra.

Minek s legfőbb kinek? Igaz, a naplót nem a nagy nyilvánosságnak szánja az ember, de megtörténhet, hogy ennek a küszöbönálló háborúnak a végére nem is marad „nagy nyilvánosság”, mert akkor ér véget, amikor már nem lesz kivel folytatni, hiszen az utolsó szálig kiirtottuk egymást. Ebben a pillanatban azonban még élek és hálát adok a jó istennek, hogy nem lett belőlem gyanús múltú miniszterelnök, aki most azt képzelet magáról, hogy az „európai egységet erősítő” Amerika-barát aláírásával teljes és végleges bűnbocsánatban részesül.

*

Egy-egy magas, a háztetők fölé nyúló tűzfal állít meg a városban s mint tegnap a régi, klasszikus paloták díszes homlokzatában, legújabbban ezekben a kopár, mogorva tűzfalakban gyönyörködöm. Gyönyörködöm az elérzékenyülésig. Arra gondolok, hogy e vakolatlan, öreg falak mögött lakások, meleg családi fészkek húzódnak meg, csöndes hálószobák, zajos gyerekszobák, ételgőzös konyhák, gazdag vagy szegényes éléskamrák, de a tűzfalak mindent eltakarnak a kíváncsi szemek elől, mint vastag, nehéz, elmozdíthatatlan függönyök védik a mögöttük élők nyugalmát, vagy áttörhetetlen pajzsként feszülnek az okvetetlenkedő, mohó kíváncsiság és az ez elől védelmet keresők között. A tűzfalak belső, láthatatlan oldalán folytonosan zajlik valami, színielőadás, amely hol drámába, hol bohózatba csap át, a tragikus, olykor véres jeleneteket angyalian meghitt epizódok váltják fel, ugyanezeknek a falaknak a külső, látható oldalán viszont az élettelen, mozdulatlan, merev csend. A költők azonban azt az élettelen csendet is megszólaltatták, a festők ezt a mozdulatlanságot is mozgásba hozták ecsetvonásaikkal, ezer színt játszó sűrű színeikkel. Egy idő óta úgy érzem, mintha kívülrekedtem volna a tűzfalakon s a túoldalukról hozott emlékeim szorongatnák a torkomat. Mintha a múlt (a múltamat?) nyomait kutatnám ezeken a meredek, komor falakon. Mintha ezek a nyomok – emlékek – lemállottak, lehullottak volna róluk, mint az öreg vakolat, s fájdalmas pillantással lesnék a felújító Mestert . . . Igen, egy fájdalmas látványban is lehet gyönyörködni, elegendő megemlíteni az öregembert, aki megrendült lélekkel áll a lebukó Nap vérvörös korongja előtt.

*

Ebben a pillanatban egy sarki kiskocsmá, egy borozó ajtajában állok, ahonnan a háztetőik felett idesejlik a fogadalmi templom egyik tornya (a párját ez takarja el). S mert még csak kora délután van, rajtam kívül senki vendég az ivóban, a kiszolgálónő a söntés mélyén ül, olvas vagy szundikál. Tökéletes, igazi kora délutáni csend, a légy zümmögését is lehet hallani, de úgy látszik, január közepe táján még a fűtött kocsmában sem merészkednek elő a legyek. Egyedül az ad némi hangot, amikor a borospoharamat a kezemből visszateszem az asztalra – az ivó egyetlen asztalára –, vagy amikor a pincérnő megzizzenti kezében az újságot. Az a néma párbeszéd, amely köztem és a pincérnő között folyik, semmi hangot nem ad, így aztán a csend különös neszeit hallgatjuk mindketten. Ismerős számomra ez az alig neszező, szunyókáló csend. Szeretem magamat elereszteni benne. Most különösen, mert jól érzem magam ebben a kiskocsmában, ahol csakugyan csak egy asztal van néhány széssel meg a falra szerelt polc az állva poharazgatóknak. Minden ízében régi falusi kiskocsmákra emlékeztet, jóllehet, ahol áll, egy íróról elnevezett városrész, az ő nevét viselő utcában, talán innen és ezért kapta a *Móra borozó* nevet is. Bár nem néztem utána, hogy csakugyan a Móra Ferencről van-e szó, vagy egy általam ismeretlen másik Móráról, én mindenesetre az íróra gondolok, s ez külön jó érzéssel tölt el ebben a zsongító csöndben. Az ajtón kívüli világ szemléletése után magára a kocsmajtóra fordítom a tekintetem, erre az öreg, megrokkant, barnára festett ajtóra, a vastag festékréteg szinte már megszarosodott rajta. Meg kellene egyszer írni egy ilyen öreg, sarki kiskocsmá öreg ajtaját is. Annyiszor nyitották ki és húzták be maguk után a hűséges törzsvendégek, hogy ebbe rokkant bele szegény s még így leszállva, megvetemedve, megöregedve is hősiesen állja a sarat. Aki csak ide belép, mindenki számára ismerős a természete, mindenkinek ismerős a nyikorgása, sírása, olykori felhördülése (hideg időben odafagy a küszöbhez, s ilyenkor csak egy erőteljes rándítással tudják kinyitni); a kocsmajtónak ez a sajtós hangja a legtöbb vendég számára nemcsak ismerős, de kedves, barátságos is. Vajon van-e a városban, beleértve a templomokat, iskolákat, kórházakat, hivatalokat is, amelyeknek az ajtaját annyian megnyitották, mint ennek a, úgy tűnik, időtlen idők óta álló kiskocsmának? Erről a tisztes öregségben megbarnult, kinyagdult, kenetlen kocsmajtóról csakugyan elmondható, hogy a környékbeli, ideszokott emberek időtlen idők

óta egymásnak adják a kilincset. Most azok járnak ide, akik gyermekként innen könyörögték haza a rózsás kedvű vagy a keserűségükben elázott édesapjukat. Ebben a pillanatban egy bekecses atyafi nyit be s tüstént hírül adja, milyen a világ odakünn, és hogy további lehülés várható, de lecövekelve a sötét előtt csak egy álmozdulattal jelzi a kocsmárosnénak, hogy *ugyanazt*. Ami évek óta ugyanaz. Így télidőben, szürkület előtt egy nagyfröccs.

Ám ha jól meggondoljuk, még arra az álmozduatra se volt szükség, hiszen itt mindenki tudja a dolgát, különösen tudja ezt a kocsmárosné, aki mindenkit a nevéen szólít, s hogy a dolog még családiasabb legyen, a keresztnévén.

S mindezek után talán már fölösleges bizonygatni, hogy az efféle, még a múltból itt felejtett, játékautomatáktól, csörömpölő pénznyelők-től, bömbölő zenegépektől mentes kiskocsmáknak nem csak a bora jó. Jó bennük ücsörögni s ácsorogni is. És szótlankodni. Úgy, ahogy most az ideképzelt Tömörkény, Móra meg Juhász Gyula teszik, hallgatva azt a különös, fájdalmas távoli kutyaugatást, meg szívbeli testvérük, a nótakirály fel-felsíró hegedűjét a lassan leszálló alkonyatban.

*

Szerencsésen túljutottunk a karácsonyi és az újévi ünnepeken. Előttünk van a húsvét, néhány állami meg nemzeti ünnep. S közben a sok-sok vasárnap.

Mintha nem szeretnénk az ünnepeket.

A szürke hétköznapokat se szeretjük, talán azért nem, mert valóban egyre szürkébbek. Mi változtattuk őket szürkévé, egyhangúakká, unalmasokká. Minden előttünk álló nap a mögöttünk hagyott ismétlésé. Észre se vesszük, és elmúlik a gyerekkorunk, felnőtt- és öregkorunk. Mintha épp öregkori napjaink, éveink repülnének a leggyorsabban.

Nem tudunk megállni, nem tudunk ünnepelni, nem tudunk örvendeni immár annak se, ami szép körülöttünk és az életünkben. Pedig minden nap kínál egy-egy kedves pillanatot. Tán még azoknak is, akik nagyon nehéz körülmények között tengődnek. Mintha észre se vennénk ezeket a ritka pillanatokot. Mintha meg sem érintene bennünket ezeknek a nagyszerűsége.

Erre enged következtetni egy pesti rádiós elszólása is.

Az ünnepek előtt kiszaladt a száján, s így a mikrofonjából is:
– Nyakunkon a karácsony! – mondta.

Nem humorizálni akart, komolyan beszélt.

Mintha csak biztos forrásból megtudta volna, hogy ismét nyakunkon a török. Pedig csak a tél volt ismét a nyakunkon. És hát persze, a karácsony. Ám ami a nyakunkon van, azt általában nem szeretjük. Ide jutott a világ a keresztények legszebb ünnepével is. Ha már a karácsonyvárás se tölti el a szívünket örömmel, akkor bizony valami baj lehet azzal a világgal, amelyben élünk és meghalunk kell. Azzal a világgal, amelyben az ünnepek is erőltetettek, kedvetlenek, tartalom nélküliek, egyszóval terhesek, mint a legszürkébb hétköznapiak.

Olykor mintha már a teljes szétesés jelei mutatkoznának, s ennek a tudata válik egyre elviselhetlenebbé számunkra, elviselhetlenebbé a török igánál is.

JÉG ÉS PORHÓ A SZÉKI MAJORNÁL

CS. SIMON ISTVÁN

A Csóka melletti Széki majornál vak ember szemeként mered rám a szikes hajlat porhóval behintett jege. A távolabbi telektől eltekintve, most Veronika hideg napján egy gyerek sem irongál, korcsolyázik „kutyázva” rajta. A háborítatlanul magára maradt jégpáncél az egykori nyüzsgő terjáni rét jegére tereli az emlékeimet. Ott ugyanis így, a téli vakációban, a Takács Misa utcahossznyit irintott papucsszöges bakancsában (jó, hogy . . .). A kistöltésnél nekiiramodott, és távol, a fűzfák között kötött ki, s azoknak a lenge hajába meg éppen akkor kezdte tűzni szélrózsáját az alkonyat.

A gémberedett fák fölött a réti héja magabiztosan szárnyalt még egyet vacsoraáldozata után kutatva. Kimért szárnycsapásokkal a kutyafás halom felé, majd fölé ívelt. A dermedt csöndben áldozata már minden bizonnyal feszült figyelemmel várta, s nemsokára tarka fogolytollak szálltak szét a szélben. Hirtelen alkonyodott, s akkor már (még lámpaoltás előtt) ajánlatos volt hazamenni a jégről, a hancúrozás közben átnedvesedett, majd kérgessé fagyott fuszekliban, akkor esetleg dorgálás, vagy netán taslizás nélkül el lehetett rejteni a kuckóban a kákatövi megbuggyanásról árulkodó gyapjúharisnyát.

Csalogatóan sima, de rianástalan a szikes hajlatnak a jege. Aranykacsa-, de korcsolyanyom sem látható rajta. Karnyújtásnyira vannak csak a major házai, és még iskolaszünet is van, ennek ellenére egy gyerek sem látható a környéken. Kikoptak volna a gyerekek a majorból? Vagy csak arról van szó, hogy a mostani nebulók számára nagyobb élményt

jelent a meleg szobában a képernyőn nézni a korcsolyázókat, jégrevü-sőket, a csodálatosan kűrözőket, mint kint a hidegben próbálgatni az cséssel is járó féllábazást. Úgy látszik, hogy ezek a gyerekek szeretnék elkerülni a zimankós és csúszós közeget, vagy netán arra várnak, hogy még jobban befagyjon a hajlat vize. Lehetséges, de nem állítható biztosan. Ám az biztos, hogy most a vakáció idején érintetlen a Széki majornál a porhóval behintett hajlat jege.

TÁJKÉP KIVERT KUTYÁVAL

Laposabb, egyre laposabb az Árenda majoron túli vidék. Az egykori tanyabokor helyén már csak néhány szétszórt tanyaház látható, és azok is csak kerülővel érhetőek el, mert a hajlatokban „kötözködésig” ér a víz, s az hajnalonként bőrizik egy kicsit, de aztán napközben visszaomlik eredeti halmazállapotába.

A tőlem dülönyire loholó, horpadt oldalú (és minden bizonnyal lázas tekintetű) kutya is megtorpan a vadvíz előtt. Úgy látszik, nem ismeri a járást, idegen ezen a vidéken. Ezek szerint nem az elköltözöttek „feljettették” itt. Az általános szokástól eltérően nem szorítottak neki helyet a foltos zsákokon a kocsisaroglyában, de a kocsi után sem kötötték, mert az ilyen akaratos eb nehezen szokik meg a kintinél jóval nyugtalanítóbb helyen, például Törökkanizsán, a benzinkúttal átellenben . . . ezért hát leginkább megszökik, hazaszökik a romok közé, mert az éj leple alatt is visszavezeti az ösztöne.

Ám ezt a meg-megtorpanó, kétségbeesetten szaladgáló kutyát megítélésem szerint máshonnan hozták, s némi robogás után itt a párás csöndben, e csödbe jutott helyen kidobták, méghozzá olyan alapon, hogy „szabad vagy, (tehát) nem törődök veled, te (nagyon régen házi-asult) állat”.

Nos, most ez a bizonnyal a saját árnyékától is megijedő (bár a naptalan síkon árnyék sincsen), számkivetett kutya és néhány távolba vesző varjú képezi az életet, a mozgást. De a varjaknak sem lehet valami jó dolguk errefelé, mert a fészkes nagy fákat sorra kivágták, sőt már surja, cserje sem igen látható.

Az emlékezetes, fenyegető nagy infláció a koronafákat is maradéktalanul elvitte. Dermédést karcoló kemény koronafák, amelyekről egykor itt karácsonyfának való ágat is csak úgy vághattak le a rászorulók,

ha azt az intéző megengedte . . . Csak a tuskójuk maradt sok-sok évgyűrű-rajzolattal. No, de kinek is állítanának már itt kint karácsonyfát, hiszen már korábban kiürült, elnéptelenedett a major. A gazdasági épületek magukba komorodtak, az őr behúzódott, „fűjtat” valahol, mert kerülővel jött Hodicsról. Majd ha fagy, átvághatok a Celleruson, és úgy már nem is tűnik olyan hosszúnak az út. Mondaná ismét, mint legutóbbi találkozásunkkor mondta, de hívatlanul nem akarok beállítani hozzá, meg hát ehhez az elhagyott tájhoz a magányosság, a hallgatás illik leginkább. Errefelé a megviselt nadrágszíjnyi műúton is már fél órája csak a csönd poroszkál.

Hosszan átnézek a hajlat fölött, a legnagyobb bogáncsliget irányába pásztázó tekintettel a magába roskadtan álló, de a múltkor még meglévő tanyát keresem, de nem lelem. Később bent a faluban egy traktoros elmondta, hogy a tanya öreglegény gazdája az egyik nagy keresztény ünnep éjszakáján fölakasztotta magát, és a tanyája is utánamönt a másvilágra . . . Használható anyagát széthúzták a „haszontalanok”, a falomokra pedig ráálcálódtak a gyomok.

Rendes körülmények közt magasan járhatna még a nap. Ám most lehangoltan naptalan a vidék, egyre sűrűbb a párássága, mocorgásszerűen közeleg az éjszaka, az évszakosnak tűnő.

ÁRENDA MAJORNÁL

A gazdátlanok tűnő mező zöld gubancjai közül kásásodó hófoltokként fehérlenek ki a vakszikések, és ezeket a télre emlékeztető foltokat fehéren-sárgán székfűvirágok állják körül. Hosszan elnézem őket, közülük egyik-másik már félszegen lehajtott a fejét, mintha bánkódna a nagy kitesztottság miatt, s a langyos légből szitáló pacsirták hiába vizsgálják őket.

Lehajolok néhány bársonyos érintésű virágért, s közben azokra a hajdani buzgó kaparósokra gondolok, akik a régen fölszáradt hajnali harmaton a kamillagyűjtésbe belefedkezve a senkiföldjére is behatoltak, a trianoni határon is átlátatlankodtak (igaz, csak néhány lépésre, mert akkor már . . .) nagyon dús volt ott a székfűvirág, mert határtalan volt bennük a birtoklási vágy, s az állítólag minden bajra jó növénynek a csábítása.

Most pedig e zsongásban egyetlenegy kaparást sem látok hajlongani (az álcázott illegális szeméttárolók mellett, pontosabban Árenda majorjánál). Mintha elmúlt volna már rólunk minden baj. Az is lehet, hogy a határnak eme félretolt szögletében érintetlenül nyílik el a kamilla, vagy csupán csak arról van szó, hogy alkalmatlan időben tévedtem ide a minden bizonnyal kullancsveszélytől sem mentes helyre.

Egyre laposabb helyre, mert Árenda közeléből már korábban eltűntek a tanyák, a majorból pedig a házak, meg hát az egykori szeszgyár kéménye is régen elvágódott az udvaron. Pedig igen robusztus volt az a kémény, a tetejére fölmerészkedők messzire elláttak (egyescs a szegedi fogadalmi templomnak a tornyait is látni vélték nyugalmas tiszta időben . . .)

Ám egyszer a kissé mogorva, szótlán emberek szedni kezdték a kémény aljából a téglákat, majd az omlást megelőzően a téglák helyét fáradtolajos talpfákkal pótolták, dúcolták, és meggyújtották a keményfát . . .

Állítólag némi füstölgés, lobogás után félfordulatot tett a kémény a levegőben, a brigadiros meg csóválta a fejét, és ekkor a megingott téglaeépítmény még egyszer szétnézett a széles és szeles pusztán, majd magatehetetlenül elvágódott, magasra fölcsapta az udvar porát, s bődületesen kilehelte denevérszárnyú kormát.

Ha közelebb mennék, talán arról is meggyőződhetnék, hogy a föld őrzi-e még annak a nagy elvágódásnak az emlékét, nyomát, ám már egy lépést sem teszek arrafelé, mert hívatlan vagyok, és a hívatlanoknak tilos az átjárás . . . Meg különben az artézi kutat sem találnám, ha netán cselhez folyamodva, szomjúságomra hivatkozva, az őr éberségét próbára téve be akarnék lopakodni a már régebben elnéptelenedett majorba, ahol az említett gyárból csak egy (gépházféle) maradt, javítóműhelynek meg a galamboknak, amelyek az egykori gépész (úrnál) is kitartóbbnak bizonyultak, habár a mester annak idején nagyon megrögzöten, ráérősen és fontoskodva „püszmögött” a csavarokon, szelepeken.

Egykori árendaiak, akiket bizonyos helyzetekben irigyeltünk is, mert ők pl. földíszített lórékon csörömpöltek Csókára a május elsejei ünnepségre, mi, terjániak pedig gyalog botorkáltunk, meg olyankor is úgy láttuk, hogy ők „jobban jártak”, vagyis szerencsésebbek nálunk, ha öregapónak erre a mezőre hajló sziksófoltos földjén tüsténkedtünk, illetve ha a Kopónál levő feles földön kapálás vagy dohányültetés közben

ránk tört a zápor, netán a vihar. Akkor a léghuzaton, az eső fényes szalú függönyén át is látni véltük, ahogy az árendai cselédsoriak behúzzák maguk mögött az ajtót, mi meg kint a széthasadni készülő ég alatt ronggyá ázva biztatgattuk egymást, hogy majdcsak elmúlik az ítéletidő.

Nos, az el is múlt, fölszáradtunk, ám nemsokára jött máshonnan, a másmilyen . . . Árendaiak, régi csoportképen még ismerősnek tünne közülük néhány, ám már a valóságban minden bizonynal szótlantul elmennék egymás mellett. Vagy mégsem?!

KÖRBEFONÓDOTTAN

Sokáig zöldek maradtak a fűszálak az idén, a körbefonódottak is, amelykről Péter bátyám azt mesélte egykor, hogy az a körbefonódottság a tündérek önfeledt táncának a nyomát őrzi itt, Monostornál.

Ugyanakkor az érdes sorsú Sziveri sógor azt állította, hogy a boszorkányok táncoltak ott, minden bizonynal lidérces fényfoszlányok között.

Nézem a napfényszidolozásra áhítózó mezőt, miközben a már régebben kidőlt dörgölődzőfa felől egy fáradt ember lépked felém. Ki tudja, milyen haszon fejében vagy reményében rója a parlagok és szántók közé szorult távot. A feje fölött védett ragadozók köröznek, és egy, a Káma vidékére emlékeztető dalt juttatnak az eszembe.

„Láttam biz én, nem is olyan nagyon régen, / Kesely lábú lovát legelteti kötőféken.” De bizony elég régen leterelte már a változás a ménest erről a mezőről, amelynek kissé mákonyos a csöndje, és helyenként csordultig zöld és illatos a füve, amellyel mint egy mongol népmesében, a magára maradt anya haza szeretné csalogatni elbarangolt fiát, sérülékeny gyermekét.

Telhetetlené tesz a táj biológiai derűje, még a halmokra is fölléptet. Többféle van belőlük errefelé . . . A tekintetemben lassan araszoló ún. dombsorok meg párosak, de főleg magányosan „ácsorgók” az út menti halmok. A többségük névtelen, ám az előttem levőnek neve van. Kettős halomnak hívja a vidék maradék és sorsába komorodott népe. Kettős halom vagy Kéthalom, mert hát egymás mellett kettő is van belőlük. A nagyobbinak a tetejéről (ahonnan a hagyomány szerint tűzjeleket adtak le a hódító törökök régi, vérbe alvadt és koromsötét éjszakákon), nos, most onnan igyekszem szemügyre venni a lepusztult tájat, megpróbálok betájolni a hajdani kanizsamonostori kolostor hült helyét.

Milyen feltűnően állhatott a nagy földhátan, szárazulaton az a zsolozsmás építmény, amelynek II. András kétezer kőst ígért, ám már arról nem szól az írás, hogy meg is érkezett ide a hajlatok közé az erdélyi sóvidék becses, kőkemény sója, pedig több mint hét és fél évszázad múlt el azóta.

Hát ennyit ér(t) egy király ígérete? . . . Méghozzá egy aranybullás királyé. „A Szentháromság és oszthatatlan egység nevében . . .” Meg aztán „az egyházak népétől sem veszünk semminemű szerpénzt, vagyis collectát”.

Vajon hogyan és mikor jutott el az Aranybulla híre és üzenete abba a félrecső kolostorba, amelynek a térségében tárcsa irdalta, aprította leletek vallanának a múltról, ha lenne, aki meghallgatná, megértené a vallomását. Hát senki sincs itt, aki ilyesmivel törődne? Aki avatottan megbolygatná a klastrom hült helyét a föld alatt, miközben ha nagyon megerőltetnénk magunkat, esetleg hallani vélhetnénk Kanizsamonostor, azaz Monasterium Kenaz elsüllyesztett vagy elrabolt harangjának a hangját.

Nyúlánk útszéli mácsonyák ritkás ligetén túl, néhány surja, fácska gebeszkedik az életért. Az egyikben gerlefészkek látható. Csak az a balkáni gerle zilált fészke maradt itt az egykori monostor helyén, azaz kolostor helyett. Hát rendjén van ez?

A PITVAR ELŐTT MÁR CSAK A SZÉL SÖPRÖGET

Minden bizonnyal a napokban utolsót lobbant a vénasszonyok nyara, elillanó nyomában erőszakos, rosszat sejtető szelek járnak. Nyógetik, tépázzák a kétségbeesett tájat. Utánuk meg majd ködöt vetélnek a reggelek. A szomszéd fölérősített rádiójában (nyomban a kiadós áramszünet után) időjárás frontokról beszél egy nőies hang.

Kellemetlenek és errefelé igen gyakoriak a frontok, többé-kevésbé mindenkit érintenek, ám azok, aki ezeken könnyen képesek túltenni magukat, a világ bármelyik táján zavartalanabban eléldéghelhetnek, jegyzi meg a frontszakértő, én pedig a határon túlra települt unokaöcsémre gondolok . . .

Közben a közeli vasútállomáson fölcsikordult egy szerelvény, ám nyomban utána a sínekre súlyos csönd ült, amely könnyedén a falu fölé

emelhetné a platánfák leveleinek a neszezését, ha ki nem vágják volna azokat az évszázados fákat, de hát nagyon elhatalmasodott itt a tarolás.

A határ is érdesen tarolt, pusztulásig kiszipolyozta az aszály. Szánalmas képet nyújt a silány, töredezett kukoricaszár. Sok helyen még fél termést sem adott ez az indiánok földjéről származó növény, s most az indián nyár múltával többnyire már be is takarították, csak a lehullott száraz leveleit csörgeti a szél.

Életesebbnek vélt hely felé veszem az irányt. Az ősz a bágyadt látóhatár alól a tanyaudvarba is belopakodott, a pitvar előtt álló nagy diófa lombsátrába rikító sárga színt kevert. Lehalkult az élet. Az egykor igen jól megépített tanyaház gazdája már régebben beköltözött a faluba. A már korábban végrehajtott határrendezés és a gyakran fogcsikorgató agrárpolitika azt sugallta, hogy a tanyákról lejárt az idő. Bár átfogóbb vizsgálattal az is kiderülhetne, hogy egy részüket elhamarkodva bontották le, vagy hagyták tönkremenni. Mert hát nem biztos, hogy elköltözött lakóik jobban, boldogabban élnek új helyükön. A már említett szállás a mélyen beivódó elhagyatottságot sugallja, habár a múltkor volt itt kint még egy gondviselésre szoruló gondviselője.

Üres, pókhálós a nagy tanyaház, a góré, az ól és az istálló is hasonlóképpen. Megütköztető a leltár, ám a tanya utolsó, lassan mozgó lakója semmin sem ütközött meg, szenttelenül sorolta, hogy melyik szállást mikor bontották le, mikor szűnt meg az iskola és a csárda, amely mellett a kinti gazdáknak illetlenség lett volna csak úgy „szárazon” elmenni . . . Igyekezett megérteni a távozókat, bár azt is bevallotta, hogy őneki, a jövővénynek esze ágába sem jut innen elmenni. Meglehet nem is volt más választása. Hová is ment volna szélütötten, félholtan. Azt a keveset, amit havonta odavettek neki, itt tudta legjobban beosztani, hasznosítani. Felügyelt a tanyaúra, néha rendet rakott, aminek a fejében meghúzódhatott a leépülés hullámveréseiben. És utána egyszer csak elszóli-tották . . . Csöndben ment el, mint ahogy éldegélt is itt kint ezen a csaknem a pusztulásig kiszikkadt vidéken. Távozása után már csak a szél söprögeti a nagy diófa lehulló leveleit a magára maradt pitvar előtt.

ELHAGYATOTTAN

A kirívóan foghíjasodó falu közepe táján levő kocsmát régen bezárták, lakóházzá alakították az ún. ivó térségét is, ám újabban az egész ház elhagyatottan áll, valószínűleg bontásra vár. Ha nagy ritkán arra

vetődök, egy, az egyik temesvári kaszárnyából hazagyalogolt egykori szabadságos katona, huszár jut az eszembe.

Egyszer volt emberünk Bánát fővárosában nem ült vonatra (úgy látszik, hogy mivel falujának nincs vasútállomása, nem szokott a vonatozáshoz), hanem habozás nélkül nekivágott (az apostolok lován) a másfél-két maratonnyi távnak. Árkon-bokron, csak úgy, toronyiránt „szedte a lábát”, ám már az Arankán áthasaló félkarú fahídon csoszogva kelt át, de akkor már karnyújtásnyira volt szülői házától, ahol rögvest lenyúzták lábáról a csizmát. Ő meg anélkül, hogy rendesen kifújta volna magát, az anyja papucsába lépett, és az említett kocsmába ment . . . Ott pedig nagyot néztek. Ni csak, huszár az anyja papucsában! – mondta néhány élcelődő vihogva, ám megállapításuk után nyomban sötétség borult a kocsmára . . . Az, hogy pontosan mi lett a nagy petróleumlámpával és az okvetetlenkedőkkel, azt szerettem volna kideríteni, végre behatóbban elbeszélgetni azzal a félvak öregemberrel, aki jó időben naphosszat az egykori kocsmában szokott üldögélni, de erről (is) lekéstem. Pedig az említettek ecsetelése mellett az ő élettörténete is megért volna egy alaposabb beszélgetést. Mert hát a szomszéd faluban is tudták róla, hogy a vén „küszöbnyergelő” egykor igen jól bírta a strapát, és nemigen változtatta meg az elhatározását.

Rátartiságára az is jellemző volt, hogy egyetlen lányából mindenáron „úrifélét” akart nevelni. Ezért hát amikor elérkezettnek látta annak az idejét, csemetéjét elküldte a városba tanulni.

Te csak tanulj, a többi az én dolgom alapon tette ki-ki a maga dolgát, ám az egyik szűk esztendőben a lánya iskoláztatásával járó költségek fedezése miatt emberünknek el kellett adni igavonó társát, a lovát. És akkor befogta a feleségét meg saját magát a kocsiba, s vánszorogva húzták haza a termést a Budzsákból.

Emberünk a heccelődések, lesajnálások ellenére zokszó nélkül húzta az igát, nem tartotta hiábavalónak az áldozatot, mert a lánya menetrendszerűen vizsgázott, idejében befejezte az egyetemet. Ám diplomás nőként már úgy érezte, hogy kinőtte a szülőfaluját, sőt az egész tartományt, távoli országrészbe költözött élete párjával. Kezdetben egyszerűen rövid időre hazalátogatott, aztán már csak húsvétra, karácsonyra és újévre küldözgette a tarka üdvözlőlapokat a mind lassúbb mozgású

apjának, aki azokkal túladagolta a szentképek rámáját, végül már a jócskán bevakult ovális tükör keretébe is jutott belőlük.

Az árnyékvilágból való távozása előtt egyes napokon szinte epedezve várta azokat a fránya lapokat, még estefelé is azt hajtogatta félhangosan, hogy „gyühet még a postás”, de nem jött. Üresen áll a jókora ház és nagyon úgy látszik, hogy számos más közeli hajlékhoz, az iskolához stb. hasonlóan ezt is lebontják. Bevett szokás? Olyan cselekedet, ami már föl sem tűnik ebben a nagy elhagyatottságban.

KÍNOSAN ELNYÚJTVA

A kurta gyászmenet láttán a járókelők egy része megállt, a többiek meg közömbösen lépkedtek tovább. Miközben közülük az egyik (vén antialkoholista) csorba fogai közül kiszűrte, hogy a Korhel Mihály, s távozóban csak akkor nézett még egyszer vissza, amikor a „rozoga” banda a sarki épület felé fordulva azt fújta kínosan elnyújtva, hogy „búcsúzik a fészektől . . .” (mármint a darumadár). S valóban, K. M.-nek ott, abban az épületben volt a „fészke”. Ám már jó néhány éve kiborult onnan. A kocsmát ugyanis becsukták, „átlényegítették”, és azóta már csak a fiatal, szakképzett tekereslőknek volt fenntartva a hely.

K. M. is mesternek tanult ugyan, de közbeszólt a balsors. Hiába tette le jelesre a záróvizsgát, nem kapott munkát. Csak csalogatták . . . Egy-két évig a megadott időben rendszeresen megjelent a munkaközvetítőben, de amikor rájött, hogy hasztalan a fáradozása, megfelelte az utat. Vagyis megállapodott a házikója és a munkaközvetítő iroda között körülbelül félúton levő kocsmában, amelyben annak virágkorában tekepálya is működött, sőt szüreti és pirosalma-bált is rendeztek, meg hát egyszer-mászor „lajbhisagítás”-ra is sor került.

Emberünknek törzsasztala is volt a söntés közelében, és amikor ott elfoglalta a helyét, a „hidrogénezett” pincérnő máris vitte neki a (leginkább hitelvonál fölötti) szódával jócskán „megjlesztett” pecsenyebort. K. M. kimérten kortyolgatott, s ha nem volt már mit ízlelgetnie, húszcentinyire megemelte az üres poharat, és máris jött a következő adag. Olykor hosszan és megrögzötten nézegetett a pohár aljába, mintha csak azt akarta volna szavalni Végvárival, hogy „Leszek az alj a fölhajtott kupában . . .” Néha meg föl-fölkapott fejfel figyelte az utca mozgását, s közben szemének a sarkában megjelent az a bizonyos kunzivatár . . .

Sűrűn tetovált karjával felkönyökölt az asztalra, s akaratosan a száját csavargatta. Ám ha belépett valamelyik gazda, s kurtán azt mondta, hogy „no, akkó...”, akkor megenyhült, s szótlanul követte munkaadóját.

Ha ítéletidő közelgett netán, akkor K. M. két ember helyett is gyűjtötte, hányta a traktorkocsira a szénát, mintha az a szálás takarmány a sajátja lett volna, olyan volt a napszámos vihartól sarkallt igyekezete. Kapós is volt, míg bírta szusszal. Aztán meg már az utóbbi időben más, fiatalabb munkanélkülieket szólígtattak meg a gazdák. K. M.-et már csak kegyelemkenyéren tartották. Mind kevesebbet mutatkozott, fogyasztott a számára túl hangos, új „csiricsáré” kocsmában, ahol egy kettős fronthatású napon az asztala és a pohara hiába várta.

Mi maradt utána?

Egy elhanyagolt kültelki házikót és háromnegyed holdnyi lapályos szántó földet hagyott arra a „jőtevőjére”, aki eltemettette. Mert hát akármilyen számkivetett volt is a megboldogult Korhel Mihály, azért ő sem maradhatott a föld hátán ezek után.

MIHÁLY BÁ' ÚTJA

A mind jobban szaporodó új sírok között egy „megállapodottabb” állta el az utamat a minap. Az ovális képről ismerős ember nézett rám. Régen találkoztunk, ám akkor ott úgy tűnt, hogy kivehetően hallom a hangját. Mihály bá' kb. másfél évtizede esett át egy „nyaktörésen”, és csak bottal tudott járni, botladozni, de nem hagyta magát. Támasztéknak is használva a kapát, irtotta kertjében a gatz, amelyekből néhány áttelepült a sírjára, s közben imígyen emlékezett ifjúságára:

– Az én nemzedékemnek nem volt valami fényes a fiatalsága. Tizenhét éves koromban kiütött a háború, s úgy alakult a helyzet, hogy a hat gyermeke közül nekem kellett fölvaltani az apámat, kocsival, lóval bevonulni a hadseregbe. Több száz kocsit kellett kiállítani akkor . . . Tüskésdrót, töltényt és hasonlókat fuvaroztunk. Az ügyesebbek, huncutabbak hazaszivárogtak, amikor égni kezdett a talpunk alatt a talaj, én azonban maradtam. Csak az élelmen járt az eszem, hiszen még növendék voltam . . .

Nem sokkal azután fogságba estem, az angolok vittek magukkal Angliába. Még utcaseprő is voltam Londonban. Nagy volt ott a nyüzsgés, de a tisztaság is. A világnyelvet nem tanulhattam meg, mert a londoniak

nem álltak szóba velünk, így hát csak egymással beszélgettünk az anyanyelvünkön. A munkaadóm, akihez beosztottak, hallgató ember volt, csak mutogatott, megmutatta, hogy mit hogyan csináljak, és ment a dolgára. Azért nyelvtudás nélkül is bejártam a várost, sok volt a látni-, bámulnivaló benne, mindig valami lekötötte a figyelmem, így hát nem nagyon kínzott ködös Albionban a honvágy . . . Aztán meg amikor elővett a mehetnékem, szóltak, hogy mehetünk haza. Ám az a haza már nem olyan volt, amilyenek otthagytuk . . . De hát London is más már, s közben újabb hadifoglyok bámulták a kirakataikat. Gondolatban még néha megfordulok ott, különösen a londoni rádió egy-egy adásának hallgatása után. De nem megyek oda én már.

Mihály bá' útja oda vezetett, ahová végül mindenkinek az útja vezet.

– Tán rokonod volt az öreg? – kérdezte az egyik lobogóhordozó, amire csak azt tudtam felelni kissé meglepetten, hogy majdnem . . . Néhány pillantást vetettem még a keresztbe helyezett képre, és valahogy úgy éreztem, hogy a sírok közt jó ideig kísér az egykori hadifogoly homályosodó tekintete.

JEGES LÉKEK

Távrolról hozták a szomorú hírt, hogy nagyszerű ismerősöm, aki maródin sem ülhetett vesztet, s aki gelebnyi baja ellenére is eldúdolta a hirtelen fölbukkanó okvetetlenkedők kedvéért a feledésbe merülő kubikosnótát, azt, hogy „Járkál a kubikos a Temesnek partján”. Sajnos, vele is szegényebbek vagyunk már, és hát nem csak tegnap óta. Szavai azonban még felötlenek bennem többnyire az elburjánzott munkanélküliség hatására. Mert ugyebár nagyon ismerős a letűntnek hitt világ árnyképe, amikor az aprópénzzel fizetett gyötrelmes munkáért is nagyon kellett kapkodni.

Járkál(t) a kubikos a Temesnek partján . . . Emberünk az elnyűtt hámon kissé babrálgatva, kissé szégyenkezve mondta:

– Volt rá alkalom, hogy az éjszaka mélyén titokban vittük egymásnak a hírt, hogy jó munka akadt . . . Szödelőzködünk? Mentünk, azt se kérdeztük a bandagazdától, hogy hova. De hiába is tudakozódtunk volna, szófukar, hétpróbás ember volt a munka fölajtója, nem mondta meg, hogy csak fél napot vagy esetleg egész napot kell a talicskát tologatnunk a fagyos dűlőutakon annak a „jó helynek” a meglegeléséig.

De ha beszédes kedvében is lett volna a bandagazda, arról a helyről akkor sem lett volna ajánlatos szólnia, nem mehetett híre, mert esetleg akkor a másik banda olcsóbb ajánlatot tett volna, mi pedig ott maradunk a hoppon . . . Mert volt olyan idő, amikor búvalbélelt falunkból a bírón, a jegyzőn, a papon és a tanítón kívül a többi férfi mind kubikolt vagy kubikolni akart volna.

Ezért hát, mint valami cselszövők, a hideg éj leple alatt kilopakodtunk a faluból, s mentünk csatornát ásni, töltést erősíteni, és mindezt olyan nagy igyekezettel tettük, hogy főzni sem álltunk meg. Jól megraktuk a bogrács alját tüzelővel, és azon egy szuszra úgy-ahogy megfőtt a kubikos-szárma, vagyis a hajába főtt krumpli, mert hát leginkább azon tengődtünk.

Vásottak, rongyosak és hallgatók voltunk, sose mosolyogtunk, habár olykor kincset is találtunk, ám azt gyorsan elvitték a múzeumba, vagy ki tudja, hova. Csak fizetéskor, amikor a kevésből egy kicsit itatra fordítottunk, csak akkor jött meg úgy-ahogy a kedvünk meg a hangunk, de gyorsan lelombozódtunk, elfogyott a pénzünk, mehettünk keresni . . . És olyankor a jeges víznek is nekimentünk. Fél óráig iszonyatosan hideg volt a lék, ám aztán belemelegedtünk, nem éreztük sem a hideget, sem a lábunkat. Nem volt védőruhánk, senki sem törődött velünk.

Jeges lékek. Biztosra vehető, hogy azok a jeges lékek is hozzájárultak emberünk hirtelen lerobbanásához, meg ahhoz is, hogy az említett, feledésbe merülő kubikosdalt nem énekelte fönnhangon, hanem csak dúdolta, dúdolgatta: Járkál a kubikos a Temesnek partján, / Kilóg a gatyája a nadrágja szárán.

SZÁLLNAK A DARVAK

A homályos ég alatt szállnak a darvak, majdnem olyan vonulatban szállnak, mint abban a régi filmben, amelyet illet kétszer is megnézni. Szállnak a darvak és maguk után húzzák a hideget, talán éppen úgy, mint amikor egykor a szajáni gyerekek azt énekeltek a néprajzkutató papnak, Kálmány Lajosnak, hogy „Daru, daru mönj föl égbe / Hujjints égyet a Jézusnak, / Hogy adjon melegöt, a darunak mög teleköt . . .” A délre húzó kecses madarak rikoltása után hideg csönd hull a tájra. Az erősödő csípős szélben hosszán utánuk nézek, és úgy tűnik, hogy elmosódó ívük mintha zilálódna, töredezne. Vajon hiánytalanul eljutnak-e a „célba vett” melegebb vidékre. Vajon mikor és hányan szállnak

vissza ide a Kopó környékére erőt gyűjteni, hogy aztán még északabbra szárnyaljanak.

Könnyeket kicsaló, hideg, huzatos és fölszántatlan a határ. A túlméretezett csapadékosságtól annyira fölázott a föld, hogy gorombán visszahúzná a túzok lábát, ha netán Európa legnagyobb vadmadara a határzónából visszatévedne ide, e határtalanul leépült vidékre, ahol hiába próbálom betájolni egykori öreg vendéglátómnak a tanyáját. Se-hogy sem sikerül . . . Eltűntek a régi mezsgyék, tanyaházak, utak, eltűntek vagy colostokként szétcsúsztak a tagosítás hatására.

Még élt az öreg, abban biztos lehettem, hogy viharvert szállásán motoszkál, illetve püszmög, ahogy ő mondaná. Virradattól napestig tett-vett, gyüszmékölt falánk állatai és az időszítta kaptárok között. A természet ritmusához igazította az életét, és sorscsapásnak vette, ha néha be kellett mennie a városba ezért vagy azért . . . Csak a fene nagy muszáj szólíthatta el „lepedőnyi” rezervátumából, amely immár teljesen összcolvadt a többi elpusztított tanya, örökre kihült tűzhely térségével itt, ebben a pogányul parlagosodó határban.

Amíg tehetete, kapart, mint a kurta, és fene nagy igyekezete eredményeként állítólag egy zsáknyi devalvált dinár, „rossz pénz” maradt utána. Mert végül is végérvényesen ki kellett mozdulnia csapzott, gyorsan szétfoslott birodalmából, és a városban, ahol mindig kölletlenül idegennek érezte magát, ott hantolták el, méghozzá a futballpálya közvetlen közelében. Talán azért ott, hogy nehogy töretlen legyen a nyugalma ennek a magányos, már-már bosszantóan béketűrő embernek.

Egy évtizednél nem sokkal több idő múlhatott el emberünknek az árnyékvilágból való távozása óta, és a múlt század elején földöngetett tanyafalak napjainkig teljesen visszasiultak a makacs és érdes bánáti földbe, ahonnan a régi megboldogult falverők paprikás szalonnán és epörpálinkán sebtében földöngették őket.

Legalább az akácfából találhatnék egy vadhajtást, de hiába tekingetek, mert az öreg életvitelének megfelelően, hagyományos módon, tehát gyökerestül, a tuskójukkal együtt szedték ki a fákat. Úgy hát semmi, de semmi se maradt az egykori tanya megboldogult gazdája után.

AZ ELHALLGATTATÁS SZAKASZAI V.

HUSZÁR ZOLTÁN

Ha nincsenek a kezdeti lesújtóan, bénítóan nehéz órák, az idegőrlő éjszakai kihallgatások és az olykor gáncsoskodó rabtársak, az előzetest, mely csaknem hat hónapig tartott, elég jól elviseltem volna. Az élelmezés tűrhető volt, időnként jobb és több, mint gondolhatná az ember olvasmányai és a szóbeszéd alapján. Mindig friss, barna kenyeret kaptunk, mely önmagában is éltető, ahogy a bölcs, német közmondás tartja: Salz und Brot machen Wangen rot (A só és a kenyér pirosítja az arcot). Igen, az a kenyérfajta, amelyet teljes őrlésű gabonalisztból sütöttek a régiek. Ez nem egészen olyan ugyan, de igen jóízű. Reggelire leginkább jókora csésze tea gyümölcssízzel vagy margarinnal, kedden és szombaton tejeskávét egy kocka ömlesztett sajttal vagy egy szelet szalámmal; ebédre valamilyen főzelék egy kis darab hússal, a bab savanyú káposztával; vacsorára sűrű leves vagy krumplis metélt jól megpaprikázva. A magánzárkában sem borotválkozni, sem igazán tisztálkodni nem lehetett, a véccé el volt dugaszolódva, körmeim megnőttek. Egyik este nem gyulladt föl a villany, ahogy ez idő tájt szokott. Ruhástul feküdtem a vaságyon. Egyszer csak a vasajtó tolóablakát kívülről félrehúzták, és valaki, nyilván az egyik fegyőr, bekémlelt a nyíláson. Sokáig hallatszott a szuszogása, aztán valami mélységes megvetéssel a morgó hangjában dühösen visszacsapta a tolóablakot a helyére. Egész idő alatt meg sem mertem moccanni. Most föllélegeztem. Talán elmúlt a veszély. Egy másik este, ez már jóval kilenc után történhetett, mert nem szólt a rádió, kemény lépteget hallok zárkám előtt, majd veszekedés, tuszkolás zaját. Megál-

lapítom, hogy a szomszéd cellába hoztak valakit. Ez az ember, miután bezárták és magára maradt a sötétben, mindenáron szabadulni szeretett volna. – Engedjenek ki! Nyissák ki az ajtót – ordította. Aztán dörömbölni kezdett. Ennek sem lett semmi foganatja. Rugdosás az ajtón, s megint a kétségbeesett ordítás: – Engedjenek ki! Nyissák ki! Az ügyeletes fegyőr, aki talán nem is tudott magyarul, a füle botját sem mozdította. Jót mulathatott a szerencsétlenül. Nagy nehezen elaludtam, s másnap reggel már semmit sem lehetett hallani a szomszéd cellából.

Néhány nap múlva, ez éppen a letartóztatásomat követő tizenharmadik napon történt, egy izzgága természetű huszonévesssel zártak össze. Bemutakoztam, ahogy illik. – Hoti Ramadan – mondta a cellatárs foghegyről –, albán vagyok. Elmondta, hogy verekedés és nemi erőszak kísérlete miatt került börtönbe. Ballépése még topolyai katonáskodása alatt történt. A kaszárnyában egy kis fejmosással megúsza, mert fölöttese kedvelték, ugyanis példás katona volt. De a topolyaiak, a sértettek, bepörölték. – Most mi lesz – mondta Hoti egy kétségbeesett pillanatában –, ha elítélnek, elveszítem a hajógyári állásomat, akkor pedig az a rijekai lány, aki levelet írt ide . . . Itt a levél, olvasd! Megnyugtattam, hogy esete nem súlyos. Hamarosan szabadulhat. Nyomasztó gondjaitól Hoti úgy akart szabadulni, hogy minduntalan rágyújtott egy bosnyák nótára. – Albánt nem tudsz? – kérdeztem tőle csodálkozva. – De tudok – mondta, s kelletlenül belefogott egy albán népdalba. Később azt is megtudtam, hogy felemás családból származik, s bosnyák anyja szerb iskolába járatta. Hotinak a magyarokról, talán éppen a topolyai emlékei miatt, igen rossz véleménye volt. – A magyarok gyerekeket, asszonyokat öltek meg – mondta –, Kardelj is ír erről – mutatott egy könyvet. Viszolyogva olvastam a kijelölt részletet. Hoti kajánul figyelt. – Regényt jobban szeretek olvasni – mondtam. – Ismersz-e albán írókat – kérdezte erre Hoti. – Sajnos nem. – Én ismerek egy magyart. Petefi Sándornak hívják, ő a legnagyobb magyar író. No, gondoltam, a kaszárnya nyilván Petőfi Sándor nevét viselte, hogy a testvériség–egység szelleme ott is megvalósuljon. – Nem Petefi – mondtam –, hanem Petőfi, s nem ő a legnagyobb magyar író, sok jeles magyar író van. Az albán nyelvben nincsen ö hang? – Nincs – monda Hoti –, jó, hogy nincs, mert ilyen hangot csak az ökör szokott hallatni. – No nem –, mondtam nyugodtan –, ez a hang megvan a franciában, a németben, sőt ha jól tudom, a

törökben is. – Török – mondta erre Hoti dühösen –, a törökök miatt maradtak le az albánok a többi európai néptől. Ráhagytam, mondjon, amit akar. Hirtelen az a gyanúm támadt, hogy talán nem véletlenül csuktak össze velem. Haragja néha olyan méreteket öltött, hogy még a fegyőrökre is rá akart támadni, mintha most is rajta lenne a derékszíja, mint Topolyán. Szitkozódni kezdett, mihelyt egyet is meglátott közülük. Csitítottam, ahogy tudtam, nehogy még engem is baj érjen miatta. Ez a néhány jó szó megtette a hatását, lecsillapodott. Sőt, miután kenyér-adagom felét átadtam neki, elértem, hogy reggelenként mindig ő mossa föl a padlót. Egyszer arra lettem figyelmes, hogy Hoti egy kis cserépdarabbal szorgalmasan reszeli a körmeit. Nosza, én is szereztem egy kis tégladarabot a börtön udvarán, ahová akkor már Hotival lemehettem sétálni. Ilyenkor séta közben egy géppisztolyos fegyőr vigyázott ránk, s irányított bennünket fönt az erkélyről. Kellemes séták voltak ezek a hosszú, tespedt szobafogság után, az aránylag friss levegőt, a napsütést és egy zöldellő cserje vizsgálató biztatását élvezve.

A kettesben eltöltött öt hét elmúltával Hotit és engem átparancsoltak egy jóval nagyobb közös cellába, ahol mindkét oldalon hosszában három-három emeletes vaságy sorakozott szorosán egymás mellett; középtűt egy jókora tér hosszú asztallal és támlátlan, egyszerű fapadok. A közös vécét, mely egyúttal mosdóhelyiségül is szolgált, a terem bal sarkából alakították, rekesztették el pozdorjalemezből, melynek még ajtaja is volt, szintén pozdorjalemezből ugyan, de belül kallantyúval ellátva. A magas, vasrácsos ablakon át éjszaka beszűrődött a kinti szabad világ fényeiből egy kis sáv és a járókelőknek és a járműveknek a zöreje, zaja. Olykor jajgatást is lehetett hallani. Ilyenkor Hoti Petrovićnak, a montenegróinak a segítségével rablólétrán ügyesen fölkapaszkodott az ablakpárkányra, mely elég széles volt ahhoz, hogy ott meghúzhassa magát, s feszülten hallgatózott mindaddig, amíg csak a jajgatás tartott. A rabtársak mindegyike még ilyenkor az ágyban is füstölt, s a cigarettájuk parazsa föl-fölizzott egy-egy mélyebb szippantáskor a félhomályban. Egyedüli nemdohányosként rosszul éreztem magam, most nem védekezhettem az ide áradó füst ellen. Nappal ugyanis védekezhettem a padlóra ülve. De aludni azért sem lehetett, mert Hoti Petrovićnak a közreműködésével most még jobban kiengedte a torkán a hangját, s így a késő éjszakába nyúlóan élvezhettük a művészi kétszólamú éneklést.

Petrović szintén verekedés miatt jutott rabsorsa, mint Hoti. Csak nem Topolyán verekedett, hanem Kishegyesen. Egyik nap a börtönőr hívására Petrović egyedül kiment a cellából. Mintegy félórányi távollét után visszatért, szemlátomást elégedetten. Elmondta, hogy egy ügyvéddel beszélt, aki elvállalta a védelmét, sőt, közeli szabadulást ígért neki. Hoti azonnal elkérte az ügyvéd lakcímét, hogy majd ír neki, hátha elvállalná az ő védelmét is. Ebből nem lett semmi, mert Hotit jogerősen kilenc hónapra ítélték, s a tetejébe még két jókora fenékenrúgást is kapott egy testes fegyőrtől, amiért nem akarta elhagyni a cellát, ugyanis más-hová helyezték. Szegény, meggondolatlan cselekedetű, hiszékeny Hoti!

Háromszor kísérték bilincsben, ahogy ez már szokás, a vizsgálóbíró elé, s szembesülhettem az ellenem valló tanúkkal, egykori kartársaimmal. A főtárgyalásra majdnem hat hónapi előzetesben eltöltött idő után került sor, s ott aztán ismét hallhattam a vádpontokat, melyek szinte ugyanazok voltak, mint az iskolai tárgyaláson elhangzottak, csak most szakszerűbben megfogalmazva. A végső szó jogán megpróbáltam védekezni, mentőöv után kapkodni, mert védőügyvédem alig hallatta a hangját, de sikertelenül. Az ítélet jegyzőkönyvi kivonata, melyet kézhez kaptam, a jelentéktelen mozzanatok és az ismétlések kihagyásával így szól: „A NÉP NEVÉBEN!

A felsőbbíróság büntetőtanácsa az október hó 23-án megtartott főtárgyaláson, a kerületi ügyészhelyettes, a vádlott, valamint védője jelenlétében, a bizonyítási eljárás lefolytatása után meghozta és kihirdette a következő ÍTELETÉT: Fodor Csaba, vádlott, haragospusztai lakos, nemzetisége magyar, állampolgársága jugoszláv, a haragospusztai Október 10-e elnevezésű iskola előadója, írástudó, pedagógiai főiskolát végzett, katonaságát Vipaván szolgálta, büntetlen előéletű BŰNÖS, mert:

A tanári kar tagjai előtt kinyilvánította azt a véleményét, hogy mincképpen a szerb nyelvet tanítani Haragospusztán, mert ahol magyarok élnek, a szerb nyelv tanulása egyáltalában nem fontos. A vádlott Sz. I.-vel többször vitába szállt, mivel Sz. előadó a szerbhorvát nyelvet is tanította, s mondta neki, hogy nem szereti azokat, akik magyarok lévén szerb nyelven tanultak és szerb nyelven fejezték be az egyetemet és olyan szellemben nevelik a gyerekeket, hogy meg kell tanulniuk a környezet nyelvét is, mert ez azt jelenti, hogy nyalnak az országnak, ha rajta múlna, megtiltaná a szerb nyelv használatát, sőt a tanulók körében is kifejtette

nézetét, hogy felesleges környezetükben a szerb nyelv. Mindezt a bíróság megállapította Sz. I. tanú vallomásából, aki teljes egészében ezt alátámasztotta, valamint B. K., T. I. és a tiszperjei I. J. tanúvallomásaiból is.

Egy alkalommal Kanizsán kifogásolta az értekezlet szerb nyelven való lefolytatását, habár olyan személyek is jelen voltak, akik a magyar nyelvet nem beszélik. Ugyanis az összejövétel lefolytatásának a módját kifogásolta azért, mert az elnöki tisztséget betöltő tanárnő szerb nyelven üdvözölte a jelenlevőket, és ismertette a napirendet, holott tudomása volt arról a körülményről, hogy az összejövétel résztvevői nemcsak magyar szakos tanárok, hanem olyan képzőművészeti szakos tanárok is, akik a magyar nyelvet nem beszélik. Ezen megállapítást a bíróság Sz. J. és H. I. tanúvallomásából állapította meg.

Amikor egy alkalommal a vádlott kezébe vette a Suboticatrans menetrendjét, minden előzetes bevezetés nélkül kijelentette: „a bunyevácok sovíniszták”. Megállapítva B. K. tanúvallomásából.

A vádlott kifogásolta a Boško Buha film szervezett megtekintését, nem értékelve a film nevelő hatását a tanulókra, és amikor az iskola igazgatója felkérte a magyar-szerb és a történelemtanárokat, hogy a tanulók körében szervezzék meg a Boško Buha című film együttes megtekintését, azt a kérdést tette fel, mi köze ennek a filmnek a magyar nyelvhez, és hogy magyar feliratú-e, mert ha nem, semmi értelme, hogy a magyar nemzetiségű gyerekek megnézzék, mert nem fogják megérteni. Mindezt a bíróság megállapította Sz. I., H. I., B. K. és T. I. tanúvallomásaiból.

Több tanár jelenlétében kihangsúlyozta, hogy nem ünnepli a felszabadulás napját, mert a felszabadulás neki csak éhséget hozott, és a partizánok még a kabátját is elvették. Ezen tény megállapítást nyert H. I., B. K. és T. I. tanúvallomásai alapján.

A 8. osztályos tanulók részére szervezett dubrovniki és lovčeni tanulmányi kirándulásról annak előkészítésekor kijelentette, hogy Dubrovnik és Lovčen a tanulók részére idegen, és csak Vajdaságot kellene megismerniük. Ezen körülményt a bíróság megállapította H. I. és B. K. tanúvallomásai alapján. Egy belgrádi kirándulásakor az Ismeretlen katona sírjának megtekintésekor nem vezette el osztályát az Ismeretlen katona sírjához, először fejfájásra hivatkozott, majd arra, hogy a magyar nyelv

tanítása szempontjából nem tartja a kirándulást fontosnak, és hogy megtekintésének csakis történelmi és építészeti szempontból lehet jelentősége. Ezen körülmény megállapítása Cs. A. tanúvallomása alapján történt.

Az így megállapított tényállásból a bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vádlott Fodor Csaba cselekedetei kimerítik a JSZSZK Bt. 134. szak. 1. bek. ütköző nemzeti, faji és vallási gyűlölet viszály vagy türelmetlenség szítása büntettét. Ugyanis a vádlott véleménye olyan alkalomkor jutott kifejezésre, amely a nevelői és oktatói munka gyakorlása közben, valamint a személyes érintkezésekkor történt, így nacionalista tevékenységet fejtett ki a rendelkező részben leírt kijelentéseivel. Kijelentéseit összegezve, azokat egységesen tanulmányozva világosan kitűnik, hogy a vádlott nacionalista tevékenységet fejtett ki. Ezért nem fogadható el a vádlott védekezése, hogy a JSZSZK Bt. 134. szak. 2. bekezdéséről van szó, mert széleskörűen nyilvánította ki a vádlott tevékenységét, nemcsak egyes személyek közvetlen érintkezésekor, és cselekedetével nem közvetlenül munkatársait sértegette. Így például erre utal az a kijelentése is, hogy a bunyevácok sovíniszták. A bíróság hitelt adott a kihallgatott tanúknak, akiknek nem volt semmilyen alapjuk, hogy a vádlottat ártatlanul terheljék, ugyanakkor egy cselekményt több tanú is egybehangzóan bizonyított és leírt, ezért a bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vádlott minden kétséget kizáróan elkövette a terhére rótt bűncselekményt. Ennek alapján nem fogadta el a vádlott védekezését a bíróság, mert számtalan tanú bizonyította a rendelkező részben leírt szöveg tartalmát, amelyet a vádlott Fodor Csaba mondott. Így a vádlott védekezése minden kétséget kizáróan alaptalan. A büntetés kiszabása körében eljáró bíróság Fodor Csaba vádlottnak az említett bűncselekményért kétévi börtönbüntetést állapított meg figyelembe véve mint enyhítő körülményt a vádlott büntetlen előéletét, míg súlyosbító körülményt a bíróság nem észlelt, de ugyanakkor a bíróság mérlegelte, hogy a vádlott tettét egy hosszú idő folytán, szisztematikusan iskolai előadói minőségben követte el, mely körülmény a büntett társadalmi veszélyességére kihat.

A bíróság Fodor Csaba vádlottat a JSZSZK Bt. 66. szak. alapján 4 évről eltiltotta az előadói-tanári teendők végzésétől, amely időtartalomba a vádlott büntetése nem számítandó bele.

Jegyzőkönyvvezető: T. A. s. k. Tanácselnök: H. I. s. k.

Ezen ítélet ellen fellebbezésnek van helye ennek kézbesítésétől számított 15 napon belül Vajdaság Legfelsőbb Bíróságához Novi Sadra e bíróságon keresztül.”

A nép nevében ítéleztek tehát, s éppen október 23-án. Elgondolkodtató ez a népre való hivatkozás, a tárgyalás időzítése még inkább. Természetesen a legsúlyosabb, legképtelenebb vádakból egy szó sem volt igaz. Lám, a mézesmadzag erős kézben mindig hatékonynak bizonyul! A párttagok ugyanis föladatukat maradéktalanul teljesítették. Kivált Sz. I., B. K. és a tiszaperjei I. J. nyújtott meggyőző alakítást ebben a Hamistanúzás című népszínműben. Jómagam pedig megkaptam azt, ami nekem járt a hatályos törvények szerint. Nem föllebbeztem tehát, mert tudtam, hogy úgys csak hiábavaló erőlködés lenne, meg azért sem, nehogy meghosszabbítsák a büntetésemet, az ügyészhelyettes ugyanis három évre akart elítéltetni, s az ügyvéd, akit a bíróság jelölt ki számomra, sem ajánlotta a föllebbezést.

– Na, kiengedik? – kérdezte Csonoplyai, amikor visszatértem a cellába. Ingattam a fejemet két ujjam fölmutatván. Csonoplyai nem akarta elhinni, hogy két évet kaptam. Petrvióć föl sem nézett a dominókockák mellől. Nikolićtyal, a boszniai szerbvel és egy harmadik szerbvel játszott, aki Hotit helyettesítette. Hívtak, hát beálltam negyediknek a játékba, noha alig értettem hozzá, s közben megkérdeztem Petrovióćot, hogy Petar Petrović Njegošnak, a nagy montenegrói költőnek a rokonságából való-e. Ugyanis azt állította, hogy montenegrói, noha szerb érzelmű volt. – Nem – mondta csöndesen, mert akkor nem volnék Petrović. Nálunk régebben az volt a szokás, hogy a fiú nem az apja vezetéknevét örökölte, hanem új vezetéknevet kapott. Jovan Petrovićnak a Đorđe nevű fia Đorđe Jovanović lett, ennek a Radojica nevű fiát már Radojica Dordevićnek hívták, és így tovább. – Érdekes – mondtam –, ezt eddig nem tudtam. A magyarok sok mindent nem tudnak. Az albánok jobban beszélnek szerbül. Itt van mindjárt Hoti esete. – Hoti – mondtam – szerb anyanyelvű és szerb iskolába járt, de magatartása is arra vall, hogy legföljebb felemás albán. – Igazi albán az – mondta Petrović határozottan. – Nálunk nem az anyanyelve alapján határozzák meg valakinek a nemzetiségét, hanem aszerint, hogy ki az apja. A fiú minden esetben olyan nemzetiségű, amilyen az apja, más körülmény nem számít.

S az előbbi szílat fölvéve halkabban folytatta: – Alig van magyar, aki tisztességesen tudna szerbül. A többség összekeveri a nemeket, nem tud egyeztetni. – Vagy nem akar – mondtam. – De ez Szerbia – mondta Petrović, akinek nemcsak a magyarokról volt rossz véleménye, hanem a magyar nyelvről is, jóllehet a káromkodáson kívül más szót nem tudott magyarul. Primitív nyelv az, amelyik nem tudja megkülönböztetni a férfit a nőtől. Ezt sem hagyhattam szó nélkül. Már miért volna erre szükség, hiszen egyenjogúság van. De egy híres francia tudósna is ez a véleménye. Aztán magyarra a világ összes nagy irodalmi alkotását lefordították már, még Njegošna a *Hegyek koszorúja* című hőskölteményét is. Tehát igen fejlett, gazdag nyelvről van szó, mely pl. igékben jóval gazdagabb mint a szerb. És tompítva a vita élet, hozzátettem, a férfi és a nő nyelvtani megkülönböztetése még csak indokolt és helyes. De hogy lehet egy tárgyna neme? Mi értelme és magyarázata van annak pl., hogy szerbül a hold hímnemű, a csillag nőnemű, a nap meg semleges nemű? – Van ennek is magyarázata – mondta Petrović rövid gondolkodás után, de nem szolgált magyarázattal. Ehelyett egy gyalázatos esettel hozakodott elő. (Védekezés helyett jobb az ellentámadás!) – Zsablyán – mondta –, de Csúrogon is magyar nőket tartottak, használtak sokáig a helybeliek ágyasként. Nem szóltam erre semmit. A magyar rabtársak ügyet sem vetettek a szópárbajra, mert a maguk dolgával voltak elfoglalva, csak Csonoplyain látszott, hogy elégedett, s némán megmutatta Petrovićna a magyarra fordított díszkiadású Njegoš-művet, mely éppen nála volt. Furcsállottam, hogy ők ketten nem szólnak egymáshoz. Petrovićot hamarosan kiengedték a börtönből, mert állítólag beteg, noha jó étvágyúna látszott, nehogy itt még betegebbe legyen. A fegyőr mosolyogva megállt az ajtóban, s intett neki: – Pakolj, szabad vagy! Petrović sebtében összegyömösölte holmiját, mely így egy kis batyuban elfért, s a szokásos kézfogás, búcsúzás nélkül kilődult a cellából. Újra csikordult a zár, s mi ottmaradtunk csak néztünk Petrović után a börtönfalon keresztül.

A rabok gyakran cserélődtek, úgyhogy rövid idő alatt az egész balkáni, de kivált az igen bonyolult délszláv világ kicsiben találkozott itt. Két bunyevác is megfordult a cellánkban. Az egyik, a Kikić nevezetű java-korabeli szikár, barna ember volt, aki mindjárt ideérkeztekor azzal kérkedett, hogy egy asszonyért való verekedés közben agyonszúrta a magyar vetélytársát. Kikić ebéd után, mint aki jól végezte a dolgát,

leheveredett az ágyára. Az ügyeletes börtönőr, a leggorombább a fegyőrök közül, a kémlelőnyíláson át meglátta ezt, s éktelen káromkodás közepette berontott a cellába. Kikié hiába ugrott föl menten a helyéről, két olyan hatalmas pofon csattant az arcán, hogy csak tántorogva sikerült talpon maradnia. A nappali lefekvést ugyanis tiltották. Ez a rabtárs hamarosan eltűnt a cellából. A másik bunyevác, akit Lulićnak hívtak, közepes termetű, fiatalabb ember volt. Szinte rögeszmésen hajtogatta, hogy neki nincs helye itt, törvénytelenül ítélték el egy olyan közlekedési baleset miatt, amit nem ő okozott. – A tárgyaláson nem nekem adtak igazat – mondta keserűen –, bizonyosan azért nem, mert bunyevác vagyok, az igazi tettes pedig szerb. Ezt így el is mondtam a tárgyaláson. Letorkoltak. Erre szidni kezdtem a bíróságot, az ügyészt és az egész politikai rendszert. Mindezért négy évre ítélték. Bőbeszédű magyarázataiból megtudtuk, hogy kétévi raboskodás után hazaengedték, úgymond, egy kis szabadságra, mert elmeállapota került veszélybe, s most azért van itt, hogy a másik két évet is leülje. Lulić máskor meg azon kesergett, hogy a bunyevácok csak azért nem lehetnek szerbek, mert katolikusok. Szerinte ugyanis szerb csak az lehet, aki görögkeleti vallású. Érdekes, hogy mindkét bunyevác igen jól beszélt magyarul. A szerb rabok közül a verbászi Vujović hegyi pásztornak látszott szikár természetével, barnára sült éles vonalú arcával, valószínű, hogy eredetileg az is volt, s telepesként jutott földhöz itt, a sík vidéken. Ő is szidta a mai világot, amiért elrontja az embereket. – A mai asszonyok – mondta –, sokat betegeskednek, nyilván azért, mert vastag alsóneműt hordanak. Régebben az asszonyok nem így öltözködtek, mégis egészségesebbek voltak, mint a maiak. Vujović parasztemberként, ahogy illik, a cellában mindenkit tiszteletben tartott, csak Nikolićot nem, noha az is szerb volt, de szőke, sápadt és lányos arcú. Ezt nem bocsátotta meg neki, s azt sem, hogy boszniai származású, jóllehet Nikolić is telepés volt, azaz telepés családban nőtt föl. – Boszniában mindenféle zagyalék népség van – mondta Vujović szegény Nikolić felé fordulva, aki Petrović eltávoztával csöndessé, magányossá vált, s most sem szólt semmit, mert nyilván szégyellte a külsejét, mely nem a szokványos szerb ízlésnek, elvárásnak felel meg. A harmadik szerb még sajátosabb esett, ökölvívó alkatú és orrú legény volt. Megérkezésekor úgy mutatkozott be, hogy nekitámadt az első útjában állónak, Mackónak. – Védekezz, vagy add

meg magad – kiáltotta neki magyarul, s öklelődni kezdett, de Mackót nem olyan fából faragták, hogy ezt eltűrje, keményen visszaütött, s csak elhűlve néztem, hogy erre szabályos vadnyugati ökölharc alakul ki köztük. Irgalmatlanul csépeltek egymást egy ideig, aztán az újonnan jött rabtárs hirtelen abbahagyta a harcot, fölmérvén jól a valós helyzetet, hogy itt most nem gyámoltalan öregekkel van dolga, s szelíd báránnyá változott, már csak azért is, mert Mackó mögött a hatalmas termetű Csonoplyai állt készenlétben. Érdekes, hogy ez a szerb, aki nem árulta el a nevét, s hamarosan eltávozott a cellából, jobban tudott magyarul, mint szerbül. Ennek a magyarázata pedig elmondása szerint az, hogy mint lelencet egy magyar házaspár vette magához. Magyar iskolába jártatták, s csak most nemrég tudta meg, hogy valójában kicsoda, hogy szerb szülők gyereke. Emiatt gyakran veszekedett nevelőszüleivel. Szidalmazta őket, sőt rájuk is támadt, s azok följelentették. Még elgondolni is rossz, hogy mi lett volna, ha nincs Mackó és Csonoplyai, Golding *A legyek ura* című, esetleg Ottlik *Iskola a határon* című regényében leírt rémuralom? Talán nem leszek túlzottan elfogult és nagyképű, ha megengedek magamnak egy kis hevenyészett, vázlatos és ötletszerű általánosítást.

A szerbek eddigi és nemcsak a börtönbeli tapasztalataim szerint tiszteletre méltóan erős nemzetudattal rendelkeznek, ahogy ez már egy államalkotó nép fiaihoz illik. Gondosan ügyelnek arra, hogy magukról kifelé milyen képet mutassanak. Olykor nem türelmesek egymás iránt sem, de valami csoda folytán még viszálykodásuk is a kívülállóban a példás egység, egy egységes nemzet benyomását keltik. Tehát nagykorúak, fölnőttek. Magatartásuk általában keményen férfias. Fiaikat, sőt, még lányukat is ilyen szellemben nevelik a gyöngédség és a féltő szeretet nyilvánvaló jeleivel párosulva. Megvetnek mindenfajta gyöngeséget, lagymatag erőt. Harciasságuk és agyafúrtságuk már régóta közismert. Vezetőiket kizárólag maguk közül választják, s tanult embereik nagy becsben állnak előttük, mert tudják, hogy azok mindenkor a pártjukon állnak, s ha bajba jutnak, számíthatnak a hathatós támogatásukra. Fegyelmezettek. A mai világ szokásaihoz igazodva ők is hangoztatják ugyan a nemek közti egyenjogúságot, de a valóságban a férfiuralmuk már-már bibliai méretű. Érdekes, hogy ezt az ellentmondásos helyzetet a szerb nők többsége természetesként elfogadja, és ehhez igazodik. Nyelvük,

mely eredetileg lágy hangzású volt, mint a többi szláv nyelv, az idők folyamán a környező latin, görög, albán, de kivált a török nyelv hatására (ugyanis török eredetű szavaik és szóelemeik száma több ezerre tehető) ugyancsak kemény hangzásúvá vált. Magán- és mássalhangzóik többsége a szokásosnál mélyebb képzésű. Igen gyakori az *o* és az *u* hang. Érdekes, hogy az *r* nemcsak mássalhangzóként, hanem magánhangzóként is viselkedik olykor egy félhangnyi törökös mély *i*-vel kiegészülve a kiejtésben. Gyakori a szókezdő mássalhangzó-torlódás. A szerb nyelv a hangrendet, az illeszkedést nem ismeri, sőt az ellentétes irányzat benne az uralkodó. Humorosan ezt hangrendetlenségnek, illetlenkedésnek is nevezhetnénk. Mindamellet a szerb beszéd eléggé gyors, majdnem hadaró, mint a dél-európaiak beszéde általában. Tökéletes elsajátítását nemcsak a merev nyelvtani szerkezet nehezíti (a melléknév, a számnév, a névmás és a múlt idejű ige szigorú egyeztetése a főnévvel), hanem a hangsúlyozás is. Ugyanis négyféle hangsúlyt ismer, s ez a hangsúlyozás változhat és helyet cserélhet attól függően, hogy a szótőhöz milyen toldalék járul. Így a más nemzetiségű, ha nyelvtanilag kifogástalanul beszél is szerbül, hamar fölismerhető. Szavaik zöme, de kivált mondatzáró szavuk két utolsó szótagja általában rövid vagy jambusszerű, azaz emelkedő hanglejtésű, s ez az egész mondatot, s egyúttal a beszédet is lendületessé és sodró erejűvé varázsolja. Kedvelt dalaik is ilyenek. Könnyed ritmusú, játékos szerb gyermekdal alig hallható. Nyilván nem véletlen, hogy színük a kék meg a vörös, tehát a két rikító alapszín. A szerbek ugyanakkor mérhetetlenül tudnak gyűlölni, s olykor a legyőzöttekkel, a védtelenekkel visszataszítóan, kegyetlenül bánnak. Sokat káromkodnak. Igazságnak csak azt fogadják el, ami kedvező a számukra. A hálát alig ismerik, a megbocsátást sem. Bosszúállóak, s állhatatosan várnak az alkalmas pillanatra, hogy a legkisebb sérelmet is sokszorosan megtorolják. Szövetségeseiket hamar faképnél hagyják, s új szövetségeshöz csatlakoznak, ha ez számukra előnyösebbnek látszik, mégis számíthatnak a mindenkori nagyhatalmak rokonszenvére, már csak a nagy keleti testvér okán is. Ez a testvér ugyanis nagyhatalmát latba vetve már sokszor kiállt mellettük, s ezt minden szerb tudja. Jól tájékozódnak a világ összetett dolgaiban is. Bőbeszédűek, hangoskodóak, szeretnek hangadóak lenni. Jó sakkozók, azaz értenek a cselvetéshez, a hadmozdulatokhoz, a mesterkedéshez, s valódi szándékaikat nem kürtölik vi-

lábbá, sőt, eltitkolják, ha csak lehet. Akármilyen versenyhez mohón csatlakoznak, és versenyezni akarnak ott is, ahol erre nincs szükség. Nagyratörők, nagy tettekre képesek, a csapatmunkában kimagasló teljesítményt tudnak nyújtani. Étkesek, az ennyivalóra nagy gondot fordítanak, mint az indoeurópai népek általában. A tápláló ételeket kedvelik: a húsféléket, a tejtermékeket, a babot, a káposztát, a lecsót, salátát, gyümölcsöt. Ilyen lekicsinylő szavuk, mint a gezemice, nincsen. Híg levest alig fogyasztanak. Nagy ünnepen főtt búza a csemegéjük. Ez az étkezési szokás, mely nyilván hosszú idő alatt alakult ilyenre, meg is látszik rajtuk. Elhízottan kövér vagy túl sovány szerbet csak elvétve látni. Nem siránkoznak mindenre, nem szomorkodnak, de a mosolygós arcú szerb is igen ritka. Leginkább a fölnöttes komolyság jellemző rájuk. Döbbenetes, hogy még a jó alakú, vonzó külsejű nőjeik is milyen keményen, sőt olykor durván tudnak viselkedni és beszélni, természetesen a más nemzetiségűekkel. Ehhez képest a magyarok, legalábbis itt, ahol a raboknak több mint a felét alkotják, jó fiúk, jó gyerekek. Vitatkozás helyett inkább dolgoznak, mintha be akarnák tartani a régi szabályt: kevés szóból is ért az ember. De a magyart nemcsak itt, másutt is talán az különbözteti meg leginkább másoktól, hogy állandóan tesz-vesz valamit, amíg csak mozogni tud. Téved, aki azt hiszi, hogy ez kényszermozgás. Ez arra utal, hogy a magyar népesség, vagy ha úgy tetszik, a magyarság mindenféle rosszhiszemű baljóslat és borúlátás ellenére fiatal, még csak serdülő korú, sőt gyermeki, olykor gyermeteg. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy mindenáron az erősekhez húz, a hatalmasokhoz akar kötődni, s hogy igencsak anyás, sokszor még házas korában is az. (Boldogasszony Anyánk, De nem azért vettem el, hogy szeressem, Édesanyám könnyebbségét kerestem stb.) Fehéren-feketén lát mindent, mint a meséhez szokott kisgyerek, tehát végletekben gondolkodik, és sokszor szélsőséges magatartású; vagy a ló jobb, vagy a ló bal oldalára billen, de egyenesen sehogyan sem tudja megülni azt a szegény lovat, noha a magyar lovas nemzetnek tartották mások valaha. A valóság az, hogy ma is lovas, mert könnyen lóvá tehető. Ez a vagy-vagy és a kizárólagosság mindenre kiterjedni látszik: „Egy ezred évi szenvedés / Kér éltet vagy halált!” „Itt az idő, most vagy soha!” „Ha minket elfű az idők zivatarja, / Nem lesz az Istennek soha több magyarja.” „Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig, / Vagy ez a mi hitünk valóságra

válik.” Vagy „Emelkedő nemzet”, vagy „Nyomorult nemzet” vagy „a legvidámabb barakk” vagy „a legpeppeszimistább közép-európai ország”, „Regény van és vers van, és ezek vagy önmagukban értelmezhetőek vagy nem tekinthetők se regénynek, se versnek, bár regényes és versszerű a formájuk.” „A liberalizmusnak nincsen alternatívája.” Vagy „a populizmus és a provincializmus posványa”, vagy „a globalizmus előnyei” stb. Talán mondanom sem kellene, hogy ezek a megfogalmazások és nézetek óhatatlanul a komolytalanság érzetét, az elhamarkodott véleményalkotás és ítélet látszatát keltik az emberben. Bizony „a meg nem gondolt gondolat”-tal nem sokra megyünk, legfőljebb hátrafelé mehetünk vele. A magyar, ha elvértve komolyra fordítja a szót, az inkább komolykodásként hat, mint a gyerekek játék közben. Úgy tetszik, játékos kedve kifogyhatatlan, ugyanis mindenfajta játékra könnyen rávehető. (Lásd a különféle vetélkedők, szerencsejátékok népszerűségét.) Emiatt a komolytalanság miatt nem tudja megkülönböztetni a lényegét a kevésbé fontos dologtól, s elvesz a részletekben, azaz nem látja az erdőtől a fát. De bizonyos fokú éretlenségről tanúskodik az is, hogy rendszerint „olyan szekér után fut, amelyik nem veszi fel”, miközben egy másikról, mely mellette halad el, hiába integetnek neki hívogatóan. Elkésérítő, hogy másokban szinte mindig jobban bízik, mint önmagában. Ezt ki is használták, és ma is kihasználják sokan, hangoztatván, hogy lám, a magyar befogadó nemzet. A valóság pedig az, hogy állítólagos ósisége ellenére a magyarság még nem nemzet, nem juthatott még el a fölnőttiségnek arra a fokára, hogy nemzet legyen, ugyanis sokan tettek róla, s ma is azon vannak, abban mesterkednek, hogy ezt megakadályozzák, vagy legalábbis késleltessék. De nyilvánvaló kevertisége sem használ a nemzetté válás ügyének. Azt hiszem, helyes az a vélemény, hogy a szomszéd kis és nagy népek ugyan szintén több nemzetiségből álltak össze, mint minden nép, de kisebb-nagyobb összekeveredésük és elvegyülésük már jóval korábban végbement. Ezt az évszázadnyi vagy talán több évszázadnyi lemaradást nehéz lesz megszüntetni az ismert okok miatt, de megszüntethető tervszerű eljárással, vagy még inkább szívós munkával. Ugyanis az út, mely a nemzetté váláshoz vezet, hosszúnak látszik, és egyéenként bizony és helyenként fájdalommal is járhat, ahogy ezt a közeli és távoli példák mutatják. A ló egyik oldaláról csak a fákát, a népeséget lehet látni, míg a ló másik oldaláról csak az erdőt, azaz a

nemzetet. De fák nélkül nincsen erdő, és erdő nélkül a fák védtelenek. Tehát egyenesen üljünk azon a lovon, vagyis tudjunk és merjünk széttekinteni mindenfelé, és tájékozódni minden irányban. Ilyen egyszerű ez.

A magyar népesség gyarmati, illetve gyarmatosított volt és maradt, s mint ilyen, kénytelen volt, s ma is kénytelen befogadó lenni, s ezzel késik a nemzetté válás. Hát „feszengünk kamarában, akár a Szaharában” – írja Illyés Gyula az *Egy mondat a zsarnokságról* című hosszabb költeményében. Tehát feszengünk, és nem szorongunk. A két ige jelentése közt nagy a különbség. Feszengeni ugyanis általában a fiatalok szoktak, ha kényelmetlenül érzik magukat a szűk hely vagy egyéb ok miatt, míg szorongani inkább a fölnöttek, az öregek a jövő miatt. Szoronghat ugyan a fiatal is, ha koraérett, koravén és túl érzékeny, de a magyar nem ilyen. Nem is volt ilyen, mert ha ilyen lett volna, akkor már csak a hült helye lenne itt régen, amilyen gyalázatos sorsot mért rá ez a hozzá mostoha földrészt hatalmával visszaélve. A magyar nem igazi fölnőtt ugyan, de nem is gyámoltalan, noha sokan gyámkodnak fölötte, és semmiképp sem olyan ritka madárfaj, mely védelemre, kivált védettségre szorul. Csak élni kellene hagyni úgy, ahogy azt a német mondja: *Leben und leben lassen* (Élni és másokat is élni hagyni), s nem minden kis megmozdulásában, moccanásában világrengető veszélyt látni. De fiatalságára vall a sokat emlegetett és elmarasztalt szalmaláng-föllobbanása és tűzének hirtelen lelohadása, fölszított nagyot akarásának gyors letörése is. Kamarában vagyunk, igen, azaz cellában, ahol mozogni lehet ugyan, de nem eléggé, s emiatt az indulatok túlfűtöttek. Úgy rémlik, ez a magyarság nagy többségének alaphelyzete időtlen idők óta. Csakhogy ma már a Szahara sem a régi, nem gyarmat, mert véglegesen fölszabadult.

A szobafőnököt Lackónak hívják, de mindenki csak Mackónak szólítja, s emiatt nincs semmi harag. A zömök legény sok mindenhez ért. Ha a börtönben valahol vakolásra, meszelésre van szükség, csak szólnak neki, s már készségesen megy is. A nadrágom, mivel a szíját a letartóztatás után elvették, minduntalan le akart esni rólam. Mackó ezt meglátta, valahonna tűt, cérnát kerített, és helyrehozta a hibát. Jó érzés volt, hogy most már kiegyenesíthetem a derekamat néha. De ő varrt össze keményre egy rongyabdát is, mellyel az ügyes dobó ugyanúgy elűthette a bábukat, mintha igazi tekegolyó lenne. Az csak természetes, hogy a (sakk)bábukat egy másik magyar, Szabó állígtatta föl a helyükre. Ilyen-

kor lázas verseny alakult ki a csapatok közt, mely órákig izgalomban tartja a társaságot, s a cella a tekézők valóságos csatazajától hangos, mely nyilván a folyosóra is kihallatszik, de a fegyőrök ügyet sem vetnek rá. Hadd szórakozzanak a szerencsétlenek. A naponta ismételt unszólásra sem állok be közéjük, mert nem állhatom a dohányfüstöt. Ugyanis valóságos füstfelhő gomolyog a játékosok feje körül, jó szem kell tehát és erős kéz ahhoz, hogy valaki sikeres dobó legyen. Védekezésül a füst ellen, s hogy ne legyenek útban, leülök az ablak alá egy vastagabb könyvre, melyet olvasásra kaptam, vagy angolt tanulok, vagy egy másik könyvet olvasok. Itt, közel a padlóhoz alig érezni a füstöt, s nem zavar a nagy lárma, kiabálás, lábdobogás, de a fal hangszóró bömbölése sem. Elmerülök a könyv varázslatos világában.

Mackó természetesen nem érzi magát bűnösnek. – Az a bunyevác özvegyasszony – mondja dühösen –, pálinkát árul, s azt szeretné, ha mindjárt fizetnének érte. Nem is tartoztam neki sokkal, a tetejébe még meg akartam erőszakolni. Ugyan már, a vén boszorkányt! De a verekedést nem én kezdtem, hanem Pajo. Állandóan piszkált, végül összeakadtunk. Neki semmi baja nem lett a dologból, és most még ő tanúskodik ellenem.

Szabó, a bábuállítgató, még Mackónál is szűkszavúbb, szintén zömök testalkatú, barna fiatalember. Állítása szerint házas, sőt, családos. Őt is egy özvegyasszony jelentette föl, a saját nagynénje, azt panaszolván, hogy megerőszkolta, pedig valójában csak némi pénzt kért tőle, amiért rendbe hozta az elhanyagolt házat. Szabó lesz majd az az egyedüli rab, aki önként jelentkezik, hogy a börtönudvart kitakarítsa, s a havat hányja napokon át, csak úgy, kedvtelésből.

Csonoplyai, a szőke óriás, külön eset. Horvát rokonai vannak, s anyanyelvi szinten beszél szerbül és horvátul, hibátlan hangsúlyozással. Valószínűleg ő is felemás családban nőtt föl, mint Hoti, mégsem felemás ember, mert magatartása nem teszi azzá. Legényembernek mondja magát, de egy nyolcéves lány apja, ugyanis egy jogásznővel élt együtt hosszabb ideig. Ezt a történetet minden további magyarázkodás nélkül elhittük neki. Csonoplyainak el. Magyar általános iskolába járt, de a szerb tannyelvű szakiskolából kimaradt. Ő sem tétlenkedik. Némi élelem, kenyér, dohány ellenében mások helyett is fölmossa a padlót. Igen

ügyesen dolgozik ahhoz képest, amelyen hatalmas ember, és szinte csoda, hogy szeret könyvet olvasni.

Természetesen sok szó esett köztünk a mitrovicai fegyintézetéről is. A rabtársak tudták, hogy akit kilenc hónapnál hosszabb időre ítéltek, az bizonyosan ott köt ki. – Ott jobb a koszt – mondta Csonoplyai – mint itt. Reggelire majdnem mindig jó nagy csésze tejeskávé, vacsorára túrós tészta, tejberizs vagy tejbedara. Vasárnap pudingot is adnak. Ez kell nekem, gondoltam. A rabok mindent tudni akarnak egymásról, és meg is tudnak, ha mástól nem, akkor a fegyőröktől. Megkérdeztek tőlem is, hogy mi a foglalkozásom. Kitérően válaszoltam. Sok minden: újságíró, kertész, egyéb. Egy idő után Mackó még a kérdéseimre sem akart válaszolni. – Maga tanító – mondta ellenségesen –, és haragospusztai, mint Pajo. Rossz iskolai emlékei lehettek.

Egy délután az irodájába hívat a pszichológusnő, aki állítólag elvált asszony. Egy jókora asztal mögött ül, szemüveges, a negyvenes éveiben járhat, s szórakozottan néz az előtte álldogáló emberre. Ő kezeli a börtön könyvtárát is. – Sajnos – mondja –, nem tudok magyarul. – Nem baj – mondom. Kérdezzet. Válaszoljatok. Egyszer csak a szemembe néz, s hangot vált. – Mit gondol arról, amit tett? – Hibát követtem el – mondom gondolkodás nélkül, beismerően. Csak hibát? Nem válaszolok azonnal. Nyilván arra gondolhat a pszichológusnő, hogy büntényt, súlyos büntényt követtem el. Hát nem, nem vagyok Raszkolnyikov! Csöndesen megjegyzem: – Ha az iskolaigazgató nem tiltotta volna be a sakkozást a tanáriban, hallgattam volna. Ez bizonyos? – Bizonyos – mondom határozottan. Olyan jó sakkozó? Nem, csak szeretek játszani. Itt a börtönben, úgy látszik, nincs nálam jobb. Hogyan boldogul Csonoplyai-val? Csodálkozva nézek a kérdezőre, hiszen Csonoplyai talpig ember. Nincs velem semmi bajom. Csak azért kérdeztem, mert Csonoplyait diákok kifosztásáért fogták el. Az esti kenyéradagomat rendszerint átadom neki. Az más, mondja a pszichológusnő. Ejha! Hát így állunk. Innen fúj a szél: egyik rabot a másik előtt befeketíteni . . . Látom, Crnjanskít is olvas. Mi a véleménye a regényről? Jó könyv, kitűnő regény, mondom meggyőződéssel. A pszichológusnő erre egészen megenyhült, s ettől fölbátorodván alkalmasnak láttam a pillanatot, hogy ami már régóta bennem motoszkált, kimondjam: – Most látom csak, hogy ez az ország elsősorban a szerbeké. – Csak most látja? Ez csak természetes. Nem

gondolt arra, hogy Magyarországra költözzön? – De gondoltam – mondom –, csak ott valami kis félreeső faluban kaphatnék állást, s erre semmi kedvem. – Az itteni könyvtár kezelését elvállalná-e? Akkor itt mardhatna, közelebb az otthonához. – Nem – mondom kis gondolkodás után. – Nem, mert itt állandóan nagy a füst a cellában, a mitrovicai börtönben meg, ahogy hallottam, tilos a dohányzás a hálóteremben, és ott csend van éjszaka. – Ahogy gondolja – mondta a pszichológusnő barátságosan. Ez a beszélgetés azt jelentette, hogy hamarosan indul az újabb rabszállítmány Mitrovica felé, velem együtt.

Úgy is történt.

NAPLÓ 1942–2001

Részletek

ALEKSANDAR TIŠMA

I.

1943. VII. 26.

Süllyedek. Egyedül Pest menthet meg. Most látom, hogy csak a nagyváros felel meg nekem. Ott, magányosan elvegyülve a sokaságban, mintha kihúznám magam, jellemvonásaim élesen, végletesen kifejezésre jutnak. Itt minden olyan kicsinyes, beszűkült. Meg kell harcolnom még a barátaimért is. Egyhangúság. Semmi kaland.

1943. VII. 31.

Most, amikor – úgy tűnik – kievickéltem Draga bűvköréből, elismeréssel könyvelhetem el magamnak, hogy őt azért mindig józanul tudtam megítélni. A legszörnyűbb szenvedések közepette is világosan láttam, milyen: hogy természetéből adódóan ravasz, naivan romlott, szűzies a maga szabadosságában. Mindig uralkodni tud magán, de nem az eszére, hanem az ösztönére támaszkodva.

Készülök Pestre. Még csak várom, hogy visszajöjjön a Mama – meg az egészség. S milyen nagyszerűen tudok alkalmazkodni, amihez muszáj, most már elfogott a mehetnék.

1943. VIII. 3.

Ma megírtam az első elbeszélésemet. Jónak tűnik. Ha megérem, akarom, és dolgozom is, a siker nem marad el. Ez most szilárd meggyőződés.

1943. VIII. 8.

Belefogtam a Dragáról szóló regény írásába. Márai *Az igazijának* mintájára, azaz önelemző monológban írom. Mért éppen így? Azért, mert nemigen tudok jelenetezni, márpedig, ha harmadik személyben írok, ügyetlenségem teljes kudarchoz vezetne. Emellett hinni szeretném, hogy választásomnak mélyebb oka is van. Természetem szerint ugyanis a végsőkig őszinteségre és a jelenségekben, viszonyokban való teljes elmélyedésre törekszem, ez pedig csakis napló vagy monológ alakjában lehetséges.

1943. XII. 7.

Tessék egy példa, micsoda önzés állhat a nacionalizmus hátterében: Miközben azon tűnődtem, milyen nyelven fogok írni, ami nekem egyet jelent a nemzeti hovatartozással, úgyszólván közömbösen viseltettem a szerb, illetve a jugoszláv állam feltámadása iránt. Amióta azonban eldöntöttem (igaz, nem túlságosan szilárdan), hogy szerb író leszek, gondba ejt a szerbség sorsa – szeretném, ha a nemzet, amelynek elsősorban írok, minél erősebb és jelentősebb lenne.

*

Egy érdekes kérdés, melyet egyelőre nem tudok általánosítani: hogyan viszonylanak egymáshoz a vágyak meg az alkotás? Esetemben, úgy látszik, a vágyak távolmaradása alkotásra serkent. Csakhogy én elsősorban a gondolat embere vagyok, nekem pedig olybá tűnik, hogy ez alighanem másképp van a kifejezetten művészembereknél.

*

Én mindenekelőtt a tagadás embere vagyok. Jaj nekem egy pozitív vagy ilyen törekvésű társadalomban, de még egy olyanban is, amely azt hiszi magáról, hogy pozitív, vagy hogy ilyen akar lenni.

1943. XII. 10.

Huxley-val vagyunk rokon lelkek, könnyen elindulhatnék az útján. Gyanítom azonban, hogy ő éppen ott torpant meg, ahol a művész elkezd. *A Point counter Point*ben az életből vett alakok révén bár, mégis mintha az allegória eszközeivel írná le az írónak az alkotómunkát megelőző perlekedését önmagával. A vita nem dőlt el. Az írónak csupán

az sikerült, hogy művészi formába öntse ezt a küzdelmet, amely semmire sem vezetett.

1951. VIII. 8.

Gy. írt, levele tele van szemrehányással, hogy – merő hanyagságból – nem fogadom el hallgatólagos hívását, hogy Nyugatra szökjek. Azzal vádol, hogy taktizáltam a szívével, hogy utána szögre akasszam, mint egy dísz. A válaszom:

„Pár órával ezelőtt kaptam meg vádló leveledet. Telitalálatként ért – nem tudom, ráolvasott-e valaha valaki így egy férfira. De azt sem tudom, lehetett-e még valakire igazságtalanul ilyen vádakát mérni, mint énám. Első naptól kezdve, mikor emberrel valamilyen viszonyba kerültem (kezdve még talán szüleimtől) ösztönszerűen irtóztam attól, hogy akármelyik lelket rabommá tegyem. Ez az irtózásom már valóságos betegséggé fejlődött. Nagyrészt ezért voltam rideg azokhoz, akik szerettek. Sokszor, például, amikor legbensőbbben szerettem anyámat, és megláttam szememben azt a bizonyos belém olvadó örömet, mintha jéghideg zuhany hullott volna szeretetemre, s őszinte gyűlöletet éreztem iránta, de magam iránt is, aki egy lelket magamhoz láncolok. Hányszor rugdos-talak téged csak azért, mert éreztem, mennyire eszközöm vagy – ez jobban elkeserített, mint akármilyen más. Mindez persze önzésből eredt, de mindegy – így volt. És most éppen én kapom ezt a vádütést, hogy »meghúzgáltalak, aztán összetoltalak, aztán megpörgettelek stb.«, én, aki szenvedélyesen vágytam arra, hogy csak mint férfit, mint szép percet szeress, én, aki azért menekültem tőled a legocsmányabb kurvákhoz, hogy megszabaduljak attól a kintől, hogy uralkodva szeretkezem, és nem tudom a köztünk levő viszonyt megtisztítani imádatodtól. De így kell nekem. Ha annyira félttem zsarnokléteemtől, bizonyára joggal történt – zsarnok is vagyok. Ha annyira szégyenített a feletted való uralkodásom, bizonyára tudtam legbensőbb énemmel, hogy önzésem erre az uralkodásra vágyik. És biztosan valamely legtitkosabb taktikával azon dolgoztam, hogy magamhoz láncoljalak, ugyanakkor, amikor keserűséggel védekeztem lélekfelkínáló szolgálataid ellen. Így hát vádad valóban ott ért, ahol leggyengébb vagyok, ahol legjobban fáj. Hogy énmiattam valaki szenvedjen, ez számomra tűrhetetlen. Hogy pedig téged tudatlanul-tudatosan szenvedtettelek, ez már rémes és fojtogató gondolat. Sajnos,

úgy látszik, a valóságon alapul. Hiába védekeztem, az ember védtelen, amíg él, minden lépésével akarva nem akarva gázol, öl. Ez kétségbeejtően igaz. Úgyszólván ez az élet: ölsz, amíg meg nem ölnék. Hogy pont te vagy az áldozatom, ennyi éven át, ez a nagy büntetésem. Megérdekeltem, de – fáj, Gy. Fizetek azért, mert nem voltam elég szigorú annak idején, amikor – elválasztva a világban – újból levelet kaptam tőled. Ha elvem szerint cselekedtem volna, ezt írtam volna neked: »Többé nem szeretkezhettek – Isten veled, nincs semmi okunk, hogy továbbra is egymáshoz legyünk kötve, egy nagy illúzió szolgálatában.« Ezt azonban nem tettem meg, többek között bizonyára jólesett, hogy van itt egy hozzám láncolt teremtés, akitől időről időre hús kristály könnyecseppek érkeznek. Most látom, ez így volt, dacára, hogy nem így akartam. Most megkaptam érte a pofont.

De te is olyan pofont kaptál, amilyent megérdemeltél. Miért nem hagytál engem békében? Láttad, hogy önző vagyok, keserű, elkényeztetett, semmirevaló. Meg akartál váltani!!! Ó, női balgaság, a megváltás! Makacs voltál. Én eltaszítottalak magamtól tétlen keserűségembe süllyedve, te mindig újból eljöttél, megváltó tiszta szemekkel. A testeddel csábítottál megváltásra, a barátságoddal, mert mind a kettőre szükségem volt: vágódó voltam és magányos. Most pedig egyszerre ráeszmélsz arra, hogy játszottam veled, hogy te az én áldozatom vagy! És igazad van.

Mindez nagyon szomorú ellenképe a te szép elméletednek az élet magasztos célszerűségéről. Eszközei vagyunk barbár természetünknek, uralkodásvágyunknak, és amikor legtisztábban vélünk szeretni, lelket rabolunk vagy lelkünket rabolják – vagy mindkettő egyszerre történik.

Most benne ülünk nyakig. És te még azt kiáltod kétségbeesetten, hogy mindezt nem írnád, ha nem tudnád, hogy szeretlek. Hát még most sem látod, miből áll ez a szeretet?! Én persze szeretlek annyira, hogy kívánom a boldogságodat: »Milyen boldog ez a Gy. Éspedig énáltalam. Nagy vagyok és Eichner.« És melegednék a boldogságodon, míg meg nem unnám megint, keserűen: »Nézd, milyen boldog. Énáltalam. És én? Mi lesz az én boldogságommal?« Akkor megint kínoználak egy kicsit, s így tovább és így tovább.

Ezt csináltam veled, ha már választ akarsz leveledben feltett kérdésre. És hiába dühöngsz és szitkozódol és sírsz – az élet uralkodik

felettünk. A baj az, hogy te egy szörnyű, optimizmussal telített bomba vagy, kemény és szűz, és nem tudsz feloldódni. Mi az én tennivalóm szerinted? Belemenni a játékba, kiforszírozni egy olyan szerelmet, ami nem létezik? És most mit csináljak? Mit csinálhatok? Sírjak, mert eltörttem egy szívet és képtelen vagyok összeforrasztani és továbbadni a forgalomnak? Nagyon elszomorítottál, de jól tetted. Megérdemeltem. Kezdtém már tetszelegni »jóságomban« (egy melankóliaroham után, gyáván és halálfélőn, elhatároztam, hogy jó leszek). Most még csak az hiányozna, hogy meghassalak ezzel a levéllel, és hogy kezdődjön minden előlről.

Próbálj valami okosat kitalálni. Küldd el Michalt ide, hogy esetleg kivigyen hozzád, vagy gyere te magad. Vagy felejts el mindent. Én semmire sem vagyok képes.”

1954. VII. 12.

Hogy valamely élmény és művészi megjelenítésének kiterjedése mennyire az emberi találkozáshelyek látogatottságának és sokféleségének, rétegeztségének és szokatlanságának függvénye, az tegnap, Paragovóról visszajövet világosodott meg előttem. A csónak a Lalához címzett kocsmá előtt ért partot az újvidéki oldalon. Micsoda érzékcsiklandó kép! A hárfás – czúttal citerán – a Lavotta szerelmét játssza, az asztaloknál, a seregnyi új, esetleg ide várt arccal érkező csónak felé fordulva emberek ülnek és iszogatnak, az épület ajtajában pedig, egyik kezével a félfához támaszkodva természetes ifiasszony áll, aki a cseléd és a becsali lány kettős szerepét tölti be Lalánál. Vérbő férfiaktól vagy hamar és könnyen bepityókázó legénykékből álló, kisebb, tartózkodóbb társaság is akadt itt, néhány párocska meg család a közeli Telepről. Amikor pedig leléptem a csónak orráról, két szőke, urasan öltözött, tiszta és üde lányt pillantottam meg – akár testvérek is lehettek –, amint valamiféle idegen, érdektelen emberekkel libasorban vonulva, eltűnnek a bokrok között. Az egyik lány éppen félrefordult, s én egy pillanatig láthattam a profilját: a finom, fitos, tiszta arcocskát, a kék szemét, egy szemvillanásnyi időre pedig a meztelen vállát is a fehér ing alatt.

Újvidék, 1955. VII. 23.

A nyaralás utolsó előtti napján, Rosztovban (ahová a Papa halála után felgyülemllett gondok elől menekültünk), tökéletesen megvilágosodott előttem mostani életem egyik aspektusa. Kifejtettem Sa.-nak.

Mindeddig abban az illúzióban ringattam magam, hogy mivel nem tartozom sehová, felelősséggel sem tartozom senkinek. Egy Gavra Tišma nevezetű szerb ember, foglalkozása szerint kereskedő stb., fia voltam, akinek nézeteit és szokásait nem vallottam magaménak is, hanem inkább bojkottáltam őket az írott fikció nemzetközi világába menekülve, ahonnan lefitymáljuk a hazai szokásokat. Társadalmi helyzetemet tekintve valakinek a fia voltam csupán, tehát már eleve hagyományellenes felforgató, lázadó. Akár az életemmel is játszhattam volna, ezt-azt – legalább képzeletben – kockáztathattam volna a börtönt például, vagy a szökést a határon át. Mely csávából azután a háterem, azaz a család, azaz apám rántana ki, vagy nyújtana vigaszt, vagy szolgálna abban végső menedékül.

Most más a helyzet: most én vagyok soron. Amit teszek, magamnak teszem, magamnak, aki egy család feje vagyok. A környezetemmel és a társadalommal szemben elfoglalt álláspontom többé nem pusztán lázadás, nem is reakció, hanem határozott, végleges viszonyulás, definitív választás, a sors vállalása. Többé semmi sem tart csak úgy, ideig-óráig. Hanem felelősségteljes és végleges minden. Elhagyni az országot, például, az többé nem csupán olyasféle lépés, ami miatt pityeregne valaki, hanem itt a családfenntartó, a fő támasz tagadná meg kötelességét. Elöttem, végső soron, egyszer s mindenkorra lezárultak a sorompók, felelőtlenül, délibábot kergetve immár sehová sem mehetek. Ezt nevezem én legalizációnak.

Amely pedig négy évvel ezelőtt, 1951 szeptemberében, Abbáziában kezdődött, amikor Gy. magával akart csalni Franciaországba, s amikor én, meg sem kérdezve közelebből, hogy is képzelem azt a szökést, szökésemet a határon át, ösztönszerűen elutasítottam az ajánlatot. Tudat alatt már a „birtokbavétel”-re készültem Sa.-val, amihez hozzáértendő volt, hogy majd írni fogok ezen a bizonyos nyelven. Később meg, ennek a tudat alatti (mindenesetre alapvető) döntésnek mintegy a bizonyágaképpen: a Gy.-vel való beszélgetések során egyszerűen elképzelhetetlen volt számomra, hogy velem menjek, s talán főleg ez tartott vissza

attól is, hogy – mint nővel – újra felvegyem vele a kapcsolatot. Jött a nősülés, a gyerek, álláshoz jutottam, végleges foglalkozást választottam, először életemben anélkül, hogy mindezen változtatni akartam volna. Lemondás volt ez az ábrándokról, Rióról, a nemzetköziségről, az átmenetiségről, a vándoréletről. Ez a lemondásról szóló döntés most dűlőre jut, s a gondok, kötelezettségek súlyos béklyóinak szorításában véglegesül. (A Mamát, mint velem összeférhetetlen teremtetést, azzal, hogy a lelkizéseivel való bajlódást másnak, a Papának vagy Anyónak engedem át, többé nem taszíthatom el magamtól; ha eltaszítom, az életből taszítom ki, az életből, amely most körülöttem, a család megtartó tengelye körül forog.)

Afféle filiszter lehetek csupán, azaz, hogy beletörődjem a megváltoztathatatlanba, és átvegyem az éltető és temetkeztető szerepét, amíg azt át nem vállalja tőlem a fiam. Vagy pedig fütyülök az egészre, s folytatom a felelőtlen fellejjarást, ami azonban valóságos büntett lenne most már, meg hát képtelenség is, mert ösztönöm mást sugall: azt, hogy rendezzem és legjobb belátásom szerint irányítsam dolgaimat.

Sa.-val egyetértettünk, hogy illetően helyzetem lehetetlenné teszi azt a munkát, melynek szenteltem magam, s hogy az egyetlen kiút az volna, ha szabályos hatósági engedéllyel külföldre távozhatnék, amire nézve pillanatnyilag van is némi kilátás, mármint hogy egy esztendő esetleg Kanadában tölthetnék.

A beszélgetést követő második éjszaka olyasmit álmodtam, ami ismételten rádöbbsentett, mennyire rozoga lábakon áll ez az én legalizált-ságom. Ha jól emlékszem, Saffer Pál jelent meg álomban. Ő és még egy magyar író bizonyos zsidó származású magyar írókról beszéltek ócsárolva, hogy á, azok nem is magyarok, és semmi közük az igazi magyar irodalomhoz. Szörnyen találva éreztem magam – most, utólag, olybá tűnik, hogy álomban magyar író voltam, és – természetesen – már zsidó is. Ezt a beszélgetést (azért-e, vajon, mert felpanaszoltam az elsőt?) egy másik követte, ezúttal szerb írók között. Amellett az elv mellett, hogy az író ahhoz az irodalomhoz tartozik, melynek nyelvén ír, Boško érvelt, én azonban keserűen állapítottam meg, mennyire keveset tud ő erről, s – ő, borzalom – azoknak adtam igazat, akik egyszerűen lefricskáltak egy egész életre szóló működési területemről. Ezen az epermérgezéses, lidércnyomásos éjszakán megélt rémálomban beláttam, hogy

c választott, idegen környezetben betöltött élethivatásom mennyire fikatív, igazában megalapozatlan és hiábavaló.

Most már akkor otthon vagyok: gépiesen, muszájból, vállalom a gondokat és kötelezettségeket: látogatom a Mamát a kórházban, írok Stanko bácsinak, hogy hathetes megemlékezést szolgáltatunk a Papának, legorombítom Sa.-t, bejárónőt veszek fel, ebben a percben pedig éppen a hitvesi ágyba készülődöm. Kettős életem legalizált fele újra beindult – méghozzá olyan erőteljesen, hogy ama rosztovi gondolatsort csupán reprodukálni tudtam, ellenben hogy átérezzem egész borzalmát és megsemmisítő erejét, azt már nem. Úgy látszik, vigasztalódom, hogy ez az én kettős életem – a kényszerűség és az ábrándvilág – a létformám, ennek leírása pedig maga az irodalmi mű, melyre predesztinálva vagyok, s amire – ilyen mértékben és így – egyedül én vagyok képes.

Újvidék, 1956. IX. 2.

Újvidék provincializmusának jelenetei a tengerről jövet. Már Stara Pazovánál egy másik zóna kezdődik: erre már nem jár gyorsvonat, óráig kell várni a csatlakozásra, légyrajok és klozetszag, óriási tömeg, amivel az utasszállítás kapacitása képtelen megbirkózni. A restiben kivénhedt pincér szolgál fel, aki már réges-rég megérdemelte a nyugdíjat. Hőség, a vízcsap pedig nem működik. Az emberek bőrdnjeikkel a vágányok között ácsorognak, várják a vonatot, amely ok nélkül késik. Akad egy pojáca, egyedül ő hoz némi pezsgést, elevenséget: jól megtermett fickó lakodalmas törülközővel a derekán meg a vállán, ugyanilyenbe bugyolálta be fiacskáját, aki sírósan rángatja el a kezét szégyenletében. A lakodalmas atyafi nagy léptekkel közelít s elvegyül a várakozó tömegben, majd borízú hangon bődul bele a morajba nótájával, mely úgy valahogy kezdődik, hogy „Asszony, te, hallod, adj három forintot! . . .”

Újvidéken porlepte, álmos vasárnapi tespedtség. A városközpontban, vasalt fehér ingben, kiborotválkozva, hullamerev arccal emberek ténferregnek ebéd előtti unaloműzésékképpen; egyikük szürke pulóvert húzott az ing fölé vasárnapi ünneplő gyanánt. Valamiféle klimaxos lankadság árad el mindenben. Délután a fényképészműhely előtt magyar lagzi: fényképezkedni jöttek, fiákerokon; ráérő emberek gyűlnek köréjük, a sokadalom két végén kötényes asszonyok báméskodnak. Mindez órák hosszat tart. A temetőnél széledezik a gyásznap. Egy bácsika, miközben

a villamosra vár, az elhunyt felől érdeklődik egy kövér asszonyságtól: „Micsoda?! Megölték?” Ő pedig, azon frissiben, épp csak kifordult a temetőből: „Á, dehog. Részeges volt, oszt olyan injekciókat kapott, melyek után nem szabad inni. Csak hát ivott, oszt belehalt. Amott meg a nővére tépi a haját, és ordibál: »Megölték!«” – A postán csigalassúsággal halad a sor, az egy szál magában dolgozó, ügyeletes tisztviselő, önuralmát veszítve tudatlanságában, fél órát is elbíbelődik egy-egy küldeménynel. Nem tudja, mennyi az illeték egy külföldre szóló távirat után, megkérdezi hát, nem várhatna az ügy holnapig? Eközben a főutcán már megjelentek az első sétálók: házaspárok, akik ebéd után már szunyókáltak egy sort, pohos hivatalnokok kebles asszonyaikkal, az unalom fitorával arcukon. Előttük egy raj gyerek. Egyedül a facér asztfalthetyárok élnek itt valamelyest, ők azután betérnek spriccerezni, s estig valószínűleg eláznak.

1957. II. 24.

Az emigráció gondolata új nézőpontból foglalkoztat. Én gyermekkorom óta cipelem a szégyen terhét (a faji különbség miatt, apám bizonytalan helyzete miatt, anyám hűtlenkedései miatt), úgyhogy alapvető törekvésemmé vált: elutazni, eltűnni a messzeség névtelenségében. Ezzel párhuzamosan jelentkezett a másik vágyalom, mármint hogy írói hírnévre tegyek szert, mely aztán némileg tompította, visszafojtotta az előbbit, s önmagam szemében feloldozott velem született, kóros gyávaságom bűne alól arra való hivatkozással, hogy „megóvjam magam a mű számára”. Most, amikor tehetségemről lassacskán kiderül, hogy önelemzésben szerzett rutinnal párosuló, igen viszonylagos alkotókészség, feleslegessé válik az állványzat, melynek – állítólag – az volt a rendeltetése, hogy alátámassza a munkának ezt az építményét: hogy legalizáljon itt újvidéki íróemberként, aki nő, egy gyermek atyja, lakhatási engedélye van, mindenféle irodalmi társulás tagja. Félni sincs mit, hogy az állványok leszerelése után veszélybe kerül az alkotómunka – hiszen úgys értéktelennek látszik. Akkor hát mért ne tartanék ki elsődleges törekvésem mellett? Főleg azért, minthogy másik talán nem is lesz hamarosan.

Stara Pazova, 1957. IX. 27.

Most megint benne vagyok nyakig – legérzékletesebben itt, Stara Pazován, a vidéki elsivárosodás határállomásán tudom megállapítani. Ami azt illeti, már Olaszországban érzett a büze a vámtiszt beléptekor, aki képtelen volt kiejteni az egyik utas családnevét, s azzal mentegette magát, hogy „az egyetemen nem franciát tanult”; koplaló cigány kinézetű, polgári ruhás kollégájának meg annak az olasz munkásnak a képében, aki olyan sajtot evett, amitől az egész fülke lábszagú lett, de aki búcsúzáskor megállt, hogy – mint legközelebbi szomszédjával – kezét rázzon velem. Ez már nem az a tartózkodó nyugati világ volt, melyet az utolsó dijoni útitársunk személyesített meg, egy jócskán megtermett, kopasz úr, aki egykedvű, okos szemekkel pásztázott a fülkében összesereglett balkáni népségen.

Azután megjelent a mi vámosunk, aki nem tudta rendesen kitépni a tömbből az úrlapokat, hanem csak szakadoztak; a másik, akinek továbbadta a papírt, az anyját emlegette egy görögnek, merthogy nem elég gyorsan nyújtotta oda az útlevelet; kiderült, hogy a kupéban ülő két amerikai hölgynek le kell szállnia és visszatérnie Triesztbe, hogy vízumot szerezzenek, amit Jugoszlávia tőlük kivételesen megkövetel. Egy időős bácsi, aki addig úgyszólván észrevétlen maradt, most csak úgy szórta a francia bölcselmeket hazai fordításban: „Minden lesz, csak mi nem leszünk”, „Az élet álom”, meg csupa ilyeneket. Egy becskerekki szalajtós mókamester lépett be: tengerészsapkával a tar fején Van de Velde Tökéletes házasságáról szavalt, melynek – ugyebár – minden megállapítása pontos, „noha kétszáz esztendővel ezelőtt írták”, és amúgy mellékesen a párizsi prostikról faggatott. Gátlástalan kitorése a keleties megszállottságnak.

Kezdetben belefájdult a fejem, aztán valahogy hozzáedződtem a helyzethez, sőt, mi több, rokonszenves vonásokat fedeztem fel egy másik útitársban, egy árumintavásárból hazafelé tartó, csupa haj kereskedelmi utazóban, aki ámbár a román népcsoporthoz sorolta a görögöket is, mégis némi igényességről, elvárásról tett bizonyosságot utazásunk körülményeit, a vonat késését és egyebeket illetően. Na, gondoltam, olyan vagyok, mint egy felfedező, aki éppen visszatér a bennszülöttek közé. Aki természete szerint a civilizációhoz kötődik ugyan, munkája azonban a vadonba szólítja. Azzal a különbséggel, természetesen, hogy magam

is egy bennszülött törzs sarja vagyok, melynek lustasága jószerével meg is felel nekem. – Az imént a pincér tévesen tájékoztatta az egyik utast a vonatindulás idejéről; amikor az illető elpanaszolta az esetet, csak annyit mondtam neki, hogy máskor illetékesebb helyen értesüljön, majd mindjárt eszembe ötlött, mért olvastam olyan bizalmatlanul a nyomtatott hirdetményeket a svájci állomásokon. Minden balkáni így viselkedne.

1958. XII. 19.

Az érett kor ereje. Kettős életet valósítottam meg: legalizáltságomat (még hozzá az íróit) és Riót – újvidéki viszonylatban. Sikert sikerre halmozok: a *Gavanski Jelenát* elfogadta mind az újvidéki színház, mind a belgrádi rádió; egyik elbeszélésemből, az *Apám utolsó lakásából* egy nap alatt hangjátékot gyúrtam. A sebek lassan begyógyulnak – az idő észrevétlenül, azaz melankólia és büntudat nélkül múlik. Ebben azonban, az erő eleddig ismeretlen, gyönyörű érzésén kívül, veszélyek is lappanganak. Óvatosságom arra int, ne bízam el magam túlságosan: az érett kor bódulatának csalódás lehet a vége életünk alkonyán. Na, és hol a mű? Vajon ilyenképpen kell-e bevárni, cafatokban, ahelyett, hogy egy szem, hús-vér gyermekünk lenne? Tisma Sándor azonban, ahogyan Ilija nevezett el (az igazi énem, akihez ez a háborús névváltozat, amit ő maga sohasem fogott fel, annyira jól illett), ez a Tisma Sándor tehát figyelmeztet: óvakodj az ámítástól, nemcsak azért, mert megcsalatozol, hanem mert elterel alapérzésedtől, a lelőhelytől, a telértől.

1959. II. 23.

A legerősebb jellem- és sorsformáló élményeket gyermekkorunkban éljük meg; valamennyi igazán emlékezetes ismeretségem egy magyar zsidó környezethez fűződik. Hogy azonban ábrázoljam is őket, nemigen megy, mert túlságosan fájón gyökereznek sokféle elfajzottságomban, s mert idegenek attól a nyelvtől és mentalitástól, amelyen, illetve amelynek írni szándékozom.

1959. II. 24.

Vasićnak a *Két hónap a jugoszláviai Szibériában* című riportkönyvét olvasom a számtalan albán lázadás egyikének idejéből, a mi örökös primitivizmusunk, vérszomjunk, elemi fiziológiai szívósságunk képeivel.

Itteni viszonylatban bármelyik szépirodalmi sikerkönyvnél jelentősebb mű. De annyira nyomasztó, kínos.

1959. VI. 4.

Egyvégtében olvasom Déry *Nikijét* és a *Les mauvis coupst* Vailland-tól. Az első: gyengébb műve egy, a közszereplés béklyóiban vergődő írónak (Dérynek, akit kilenc évre ítéltek és most is börtönben ül), a másik pedig egy százszázalékos művész briliáns műve. S értékeinél fogva Déry mennyivel nagyobb mégis! Nagyobb már témájánál fogva is, mert noha egy kutya sorsával foglalkozik, napjaink valós vészhelyezeteit írja le, ártatlan emberek letartóztatását és fogva tartását, politikai háttérű megaláztatását, az ember elembertelenedését egy zsarnoki korban. Ezzel szemben Vailland egy hitében megingott környezet rothadságát ábrázolja. Ő megállapít, világosan, mesterien, Déry viszont – egy kissé naivan – együtt érez. Azonban ennek a részvétnek egy cseppje többet ér a vaillandi luciditás egész tengerénél.

Szerintem kétféle író van: a mániákus és a humanista. A mániákus fajta csupán egyetlen sérelmet szeretne világgá kürtölni: a maga nagy bánatát, utána több-kevesebb sikerrel azt variálja gyógyírt keresve rá. A humanistát mélyebb sérelem sarkallja: olyan, amelyik társadalmi vagy kozmikus igazságtalanságból ered. A maguk naivságában, mert nagyralátóbbak és talán hasztalanabbak is, ők nyomnak többet az igaz értékek mérlegén. Közülük kerülnek ki a nagy epikusok. Az előbbieket pedig, nos, ők az úgynevezett moralisták. A moralizálás a gyengébbek szükséglete, azoké, akik magukat sem tudják elviselni, hát még másokat. A költők egyszersmind alatta és fölötte állnak egyiknek is, másiknak is: ők nem gyógyítgatják sebeiket, ők fürdenek bennük.

1959. VI. 15.

Tegnap írószakosztályi gyűlés Zentán. Amikor fölláttam a belgrádi vendégek jelenléte miatt, azt olyan leplezetlenül epésen tettem, amilyent a kisebbségi érzés ébreszt az emberben; amikor a magam kirohanásait leplezgettem, akkor meg otromba voltam. Ők azonban (Đ. Radović, St. Jakovljević, Brašanac, Vukosavljević, vagyis mindannyian az egyetlen Raičković kivételével) valóban rémesek voltak, s ez valamelyest mentheti türelmetlenségemet. Rémesek voltak a magyarok is a maguk édeskes-lelkesedő leereszkedésével a néphez. Az efféle hely-

zetekben az egyetlen, aki úgy tud viselkedni, ahogy kell, az Mladen. Tőle kérdeztem meg, „hogyan viselt el harminc esztendő a vajdasági irodalmi életben”. „Úgy, hogy egyedül voltam” – válaszolta. – „Olyképpen, hogy mindig magányra vágytam, magányra, a szobámban. Hogy nem akartam semmiféle kapcsolatban lenni ezzel a belgrádi társasággal. Hogy nem érdekelt semmiféle Zenta.” – „De hát ugyanígy Újvidék sem érdekelte magát” – jegyeztem meg. – „Igazában semmi sem mindabból, amiben élt.” Mladen bólintott, s beszélgetésünk ezzel véget is ért. Elmulasztottam ráolvasni, hogy valójában egyáltalán nem érdekelte és nem is érdekli a XVIII–XIX. század irodalmi élete sem, amelyet pedig tanulmányoz, s amely annyi temperamentummal színesíti esszéit. Hogy ez a világ csupán ürügyül szolgál neki ahhoz, hogy dolgozhasson, élhessen; viszont a való életre abban a világban is éppoly képtelen lett volna, mint amennyire életképtelen ebben a maiban. Mert noha azt a kort a felvirágzás korának tudjuk, az élet itt, valószínűleg, akkor is ugyanilyen vidékis sínylődés volt, mondjuk, egy Bécshez vagy Pesthez képest.

1960. X. 1.

Márai: „Der grosse Schriftsteller, der wahre Schriftsteller setzt immer die ganze Literatur fort, er setzt etwas fort von den Veden bis zu unseren Tagen. Der nur-gute-Schriftsteller in einer eigenen Manier: er sagt innerhalb ihrer Möglichkeiten etwas zeitgemässes” (*Geist im Exil*).

*

Az olyan vágású emberekhez, mint Major, tántoríthatatlan akaraterejük miatt vonzódok. Major, amikor huszonöt éves korában, politikai feladatot teljesítve, átvette a *Híd* szerkesztését, elhatározta, hogy az írásnak szenteli magát, és öt év alatt a legjobb lett vajdasági magyar viszonylatban.

Másfelől, az ilyen emberek (mint Major, mint Ilija) mért vonzódnak hozzám? Valószínűleg az én lagymatag megfontoltságom miatt. Vagy kompakt egyféleségem miatt, mivel öbelölük viszont bármi lehet: Ilijából tanár és technikus és zenész és ideológus; Majorból ideológus, földmérő és író – vagy akár egyik sem. Nekik csak akarni kell, az útírány mellékes. Efféle ember Milankov is; valószínű, hogy többé-kevésbé ilyen fából van faragva minden prózaíró, azaz nem-költő. Ezek az írásban találták meg akaratuk érvényesítésének útját. Mirko Simić biológus-kutató pedig

egyszer megvallotta nekem: „Világéletemben mindig alkotni szerettem volna valamit, csak hát egyetlen művészethez sincs tehetségem. Ezért adtam a fejem kutatómunkára, hiszen az is egyfajta alkotás, építés.” Minthogy azonban Mirko tudatosan tért le az útról, a tántoríthatatlanságon, bizony, csorba esett. Megkedvelte a kellemes társaságot meg a pénzt.

Zenta, 1961. III. 17.

Major, akivel együtt vagyunk a táborozáson, ismételten a vajdasági azonosságtudatról szóló elképzelésével nyösztet. Hiába szajkózom, hogy ez engem mélységesen nem érdekel – megvádol, hogy merő kényelemszeretetből helyezkedem ilyen álláspontra. Végül előrukkol a nagy aduval: hogy a vajdaságtudatra azért van szükség, hogy az itteni magyarság nacionalista hangulatú része más irányt vegyen, igen ám, de ehhez az kellene, hogy a szerbek is belesegítsenek és hasonló áldozatot hozzanak, de nem teszik, s éppen ez az, ami őt idegesíti. Az eszmecsere további részében sikerül rávilágítanom, hogy a vajdasági szerbek ilyen értelmű átállása szükségtelen, sőt maradi lenne, mert nacionalizmusba torkollna, mivel a Vajdaság, az ő szemükben, a nemzeti betokosodás jelképe, másrészt a vajdaságtudat hiánya őket nem édesgeti a határon túlra, az irredentizmusba, mint a magyarokat. Közben azért lehangolódom: egyszerre megvilágosodik előttem, hol vagyok. Egy elmaradott agrárvidéken, ahol dúl a harc a kölcsönös kiirtás ellenében, amely egyszer újból elkövetkezik, egy felfogásaiban szűk látókörű vidéken, ahol nincs kozmopolita értelmiség, reménytelenül egyedül. Nem csoda, hogy idegenkedem mindenféle egyesületestől; túlságosan gyengének érzem magam ahhoz, hogy elviseljem a reáliákat, amelyek szüntelenül emlékeztetnek rá, hol vagyok.

Újvidék, 1961. IV. 2.

A zentai ügyek beépíthetők a *Városunk legszebb lánya* című elbeszélésbe. Major meg én lehetnénk a szemlélődő idegenek (ő – esetleg – mint aki még érdekelt is lánynál). Helyszínek: a fürdő, az irodalom- és művészetbarátok klubja, a Royal Szálló, Tripolskyék lakása, a Hajduk kocsmá, a cukrászda. Szereplők: Tripolsky, amint ördögébő sportöltözékben, jócskán rövidre szabott nadrágban, amely még feltűnőbbé teszi kacszázó járását, megérkezik a fürdőbe, oldaltáskával a vállán, amiben,

alkalmasint, a váltás fehéreneműt meg a törülközőjét hozza; szép, her-
vatag felesége; Vorgić, a klub elnöke; Vuković, aki Pósa Rózsa révén
küldöztette a verseit Majornak közlésre; a T. S. Eliot-képű pederaszta
professzor; Benes, az ifjú festőművész; két diáklány, a képzőművészet-
pártoló csoport tagjai; a műkedvelő asztalos, aki rendszerint a *Vita*
tárgysorozati pontra fut be. A „legszebb lány” több személy ötvözetéből
kellene összehozni: Bizsu doktornőből (intelligenciája és hivatása sze-
rint), Mártából (a külső alapján) meg az ügyvédék lányából, aki bukik
a montenegróira (nyugtalanága miatt). Az ügyvédlány a klub társala-
pítója, s amikor irodalmi estet tartunk, felsóhajt: „Milyen jó volna csupán
hallgatónak lenni, s nem házigazdának is!” Feszült viszony Tripolsky
feleségével, esetleg a férjemuram némi közeledése miatt. Sőt, talán ez
lehetne az elbeszélés vezérmotívuma: plátói szerelem a kultúrvezető
Tripolsky iránt, akiben nem veszi észre a komikumot, mert egész lényét
áthatja ez a szerelem. Vagy talán, mindig mint a legszebb, kézzől kézre
járjon a szerelemben, de úgy, hogy egyik se teljesedjék be egészen.
Ennek az elképzelésnek megfelelne az a jelenet, amikor a prókátornő
megkéri Majort, üljön le vele addig, amíg a nagynénje (Verner felesége)
nem távozik a klubból, majd pedig összehozza a nénikéjét a montenegrói
barátjával, utána úgy intézi, hogy a montenegrói csatlakozzon a cimbo-
rájához, hogy a legvégén ő is csatlakozzék a montenegróihoz. A történet
vége az a Royal-beli jelenet lehetne, amikor a montenegrói, már része-
gen, sértegeti Majort: „Az a csupa kopasz állandóan fixíroz!” – Min-
denképpen bele kellene foglalni a Tisza-parti sétánkat: Bizsu, Tripolsky
a nejevel, Major meg én. Bizsu vágyakozása Csóka után, „hej, csak
egyszer ott alhatnék”, Tripolsky sajnálkozása, hogy nem hagyhatja el
Zentát, mert megszokta a tágas lakást, mindannyiuk egybehangzó ne-
hezményezése, hogy a silótorony közvetlenül a Tisza partján épült, s
így rontja az összképet – amott meg egy élő lélekkel nem találkoztunk
egész úton. Majd mindkét nő bejelentése, hogy na, holnap rohammun-
kára mennek a gyerekekkel a Népkertbe: „Megyünk összeszedni a
hullákat, amiket a tél hagyott maga után.” Egy diáklányt emlegetnek,
aki megkérdezte, ugyan mit csinált az a pár a Stevan Sremac-szobor
mellett a parkban. – „Mért gombolták ki a kabátjukat?” Kiruccanás a
halászcserédkhoz, csúf épületmonstrum, zöldre meg pirosra pingált, két
kis hétvégi házzal a szomszédságában. Fröccsök és halétel, amely azon-

ban nem a legjobb féléből készült, állapítja meg Tripolsky, ért hozzá, hisz' Zentán nőtt fel. Egyébként Tisza menti néprajzi motívumok gyűjtésével foglalkozik. Íme egy tréfás hasonlat a szépségről-csúnyaságról. Azt mondja a cigány: „Amikó megsületté, olyan csunya vótá, hogy az anyád két hétig a seggedet csókóta, mer nem tudta, hun a pofád.” Vagy a szegénységről, megint a cigány: „Amikó csecsszopó vótá, az anyád újságpapírba pólyátt, oszt kivagdosta belüle a nagybetűket, hogy ne törjék a feneked.” A szoknyavadász révész az asszonyokhoz, akik a kikötőben ülnek, és lesik, hogyan évődik majd velük: „Én vagyok a Tisza Pista. A feleségem a Pincér Terka. Hoci, nesze, ha van merszed.” Egy fénykép a csárda előtt a szájában rövid bottal apportírozó farkaskutyával. Mindezt egynéhány nap eseménysorába sűrítve, a városszépére helyezett drámai hangsúllyal.

1961. XI. 12.

Megjártam Lengyelországot, Bécset, Pestet – csak azért, hogy még inkább ráébredjek, mennyire magányos és mindentől elidegenedett vagyok. Én hazátlan zsidó vagyok, de egyúttal olyan ember is, aki híján van a gyors, zsidós alkalmazkodóképességnek és azzal a környezettel való azonosulásnak, melytől tegnapig még idegenkedett.

1961. XI. 23.

Méray–Aczél *Tisztító viharát* olvasom. Nem véletlen, hogy a – Rákosi, Farkas, Gerő, Révai alkotta – sztálinista „négyesfogat”, amely egy idegen, Moszkvából hozott kaptafát erőszakolt a magyarokra, melyet ők nem tudtak megemészteni, csupa zsidókból állt. Nem véletlen, ámbár elképesztő, hogy éppen a zsidók, máskülönben puha és félnék nép, műveltek ilyen kegyetlenkedéseket. Nekik nincs és nem is lehet érzékük a konkrétumokhoz egy nemzet életében, ha azt mégoly sajátjuknak érzik is. Nem érzik egy jelkép, egy dallam, egy díszítőelem, egy név jelentőségét. Akarva-akaratlan elvontabban döntenek azoknál, akiknek a nevében döntenek.

1961. XI. 26.

Lengyelországi, bécsi és budapesti utamról írok. Érdekes, hogy ebben a műfajban írt minden munkámmal – ez a harmadik ilyen – egyre közelebb kerülök az igazsághoz önmagamról. Az első útirajzban a

látottakat írtam le, ha pedigriglen okoskodtam, akkor azt egy absztrakt első személy látászögéből tettem. A másodikban már megvallottam tehetetlen elvágódásom, azt, hogy idegenbe, a nagyvilágba vágyom. Most a zsidóságról beszélek, mely a párizsi riportban az általános jelentésű „emigráció” címszó alatt szerepelt. Egyébként hát ilyen irányt vett az utam: mind közelebb vezet lényegemhez, az eredetihez.

1961. XII. 3.

Ahogy utirajzom írása közben budapesti múltam témájához közeledem, mindinkább belátom, hogy egyedül akkor ábrázolhatom hitelesen, ha zsidó kapcsolataimat is feltárom, mert ezek említése nélkül írni pesti helyzetemről 1942–43–44-ben, az igazság meghamisítása volna. Ez a dilemma eddig nem vetődött fel ilyen éles alakban, minden bizonnyal azért nem, mert írásaimban még sohasem ütöttem meg ennyire személyes hangot. Elhallgatni, tehát, a teljes igazságot, vagy pedig vállalni a lelepleződésemmel járó szégyent, ami azután nacionalizmushoz, mi több, távlatilag, nemzeti miszticizmushoz vezet? Fájdalmasan, szánalmasan kitárulkozó, siránkozó kis zsidó legyek? Ez ellentmondana egész eddigi emberi tartásomnak, aminek a méltóságomhoz való görcsös ragaszkodás a lényege.

Egyébiránt nálam az úgy van, hogy az igazság – félzsidó mivoltom megszenvedettsége – nemcsak hogy el van fojtva mélyen, hanem a tartós visszafojtottság révén annyira kihunyt, hogy már nem tudnám témává fejleszteni. Sőt, mindezért ma már azt sem tudom megítélni, hogy volna-e értelme, értéke, s egyáltalán szükség van-e rá. Bűvös kör: ha nincs szenvedés, téma sincs, másfelől viszont a szenvedés fojtotta meg a témát. Kibányászni valahonnan – talán jót tenne a személyiségnek, kérdés azonban, használna-e az írásnak. Vagy nem sodorna-e még inkább tétútra.

1963. IV. 28.

Déry Tibornak sikerült, hogy a Rákosi-korszak után írt elbeszéléseiből teljesen kilúgozza a szocrealizmust: ebben rejlik ezeknek a szövegeknek az értéke. Amikor azt mondom, szocrealizmus, nemcsak a fehér-fekete valóságábrázolást, nem is a hurráoptimizmust, a romantikát stb. értem. A szocrealizmus ott kezdődik, amikor valaki olybá veszi, hogy a rendszerváltással egy csapásra megváltozott az emberek közötti

viszony is. Nemcsak kommunista írók esnek ebbe a tévhitbe, hanem nem-kommunista és anti-kommunista szerzők is. Ha a kommunizmus pártján van, ha ellene, mindje igyekeznek kihámozni és felmutatni e viszony újdonságait. Déry megszabadult ettől a rögeszmétől. Amidőn a kommunista Ancsa mérnököt jellemzi, csupán mellékesen magyarázza meg, hogy Ancsa mért lett kommunista, s később mért csalódott a kommunizmusban. Ancsa életének lényegét ugyanis a felesége meg elhunyt fia teszi Niki kutyát is ideértve –, semmiképpen sem a kommunizmus vagy a kommunistaellenesség, még a börtön sem, ahová a kommunizmus juttatta. Ezért jó ez az elbeszélés.

A másik tévhit, amely szorosan összefügg az előzővel, a témát illeti. A szocrealizmus ugyanis megkísérli, hogy olyan új témákat „hódítson meg” az irodalom számára, mint amilyen az üzleti élet, a munka, a harc. Azt hiszem, Boškónak az *Egy német katona naplójában* áll valahol, hogy létezik egy meg nem élt idő, ilyen – például – a hadifogságban, a hadseregben eltöltött idő. Így igaz. Az az időszak, amit az ember kötelességteljesítés közben: katonai szolgálatban, (muszájból) háborúban, az irodában vagy gép mellett dolgozva tölt el – nem az ő intímen megélt ideje, híján van az élménynek és nincs köze az irodalomhoz. Csak amikor az ember azonosul a kötelességgel (ha a háború fő helyén álló, személyes élménye), a kötelességteljesítésből akkor lehet téma. Déry megértette: Ancsa a börtönéveket üresjáratnak érzi, ő ott folytatja az életet, ahol letartóztatása napján megszakadt, s mi ezt elhisszük.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

JEGYZET ALEKSANDAR TIŠMA NAPLÓJÁHOZ

Aleksandar Tišma *Dnevnik 1942–2001*. Sremski Karlovci–Novi Sad, 2001. című 1186 könyvoldalnyi naplójából közlünk olyan részleteket, amelyek megítélésünk szerint olvasóink számára különös érdeklődéssel bírhatnak. Egy ilyen nagy terjedelmű, több mint öt évtizedet felölelő feljegyzéssorozatban nyilván a legkülönbözőbb irányultságú olvasó is talál érdeklődésére számot tartó adalékot. Érdekelheti a jeles író karrierjének nemcsak intim története, de lelki drámája is; másokat az író életrajzi vallomásai érdekelhetnek: a szeretetében háttérbe szoruló apa és az anyja iránt következetesen gondoskodó fiú megnyilatkozásai szinte napról napra; el lehet időzni az újvidéki és a belgrádi írók-szerkesztők baráti köréről közöltek felett, annál is inkább, mert a szerb irodalmi életről kapunk érdekes adalékokat. Különös figyelemmel olvashatjuk az író küzdelmét előbb identitásáért, azután a szenvedéssel vállalt zsidó identitásával vívott, meg-megisméltendő küzdelmének vallomásait. Elgondolkozhatunk a magyar irodalomhoz fűződő, termékenynek bizonyuló kapcsolatait felett is. A *Híd* hasábjain a magyar és a vajdasági magyar irodalomról szóló megjegyzéseit, valamint az identitásával kapcsolatos vallomásos megnyilatkozásait olvashatjuk. Végezetül hadd jegyezzük meg, hogy ezt az impozáns terjedelmű naplót az identitás drámájának szövegkönyveként is értelmezhetjük.

Tájékoztatásként közöljük, hogy az író 1991-ben a *Književnost* című belgrádi folyóirat folytatásos közlése után *Dnevnik 1942–1951* címen külön kötetben jelentette meg a naplójegyzetek első kilenc évében keletkezetteket. A naplóírás természetéből következik, hogy benné olyan feljegyzések is vannak, amelyek még élő, vagy nemrég elhunyt személyekről szólnak s nehezményezést válthatnak ki. Az ilyen mondatokat az író elhagyta, de könyve végén az elhagyott részletek, mondatok, mondattöredékek, szavak az eredeti naplóban található lelőhelyét jegyzékbe foglalva közzétette.

BORI Imre

SZOMBATHY BÁLINT*

JUGOSLO JUGOS

ՅՐԱԿՆԵՐ ԿՐՅՈՒՆ ԵՐԷՆԻ

Jugoslovenski standard
JUGOSLOVENSKI STANDARD

Jugoslovenski standard
JUGOSLOVENSKI STANDARD

Jugoslovenski standard
JUGOSLOVENSKI STANDARD

Jugoslovenski standard
JUGOSLOVENSKI STANDARD

Jugoslovenski standard
JUGOSLOVENSKI STANDARD

Jugoslovenski standard
JUGOSLOVENSKI STAND

Jugoslovenski sta
JUGOSLOVENSK

jugoslovenski
JUGOSLOVE

Југословенски стандард
ЈУГОСЛОВЕНСКИ СТАНДАРД

Југословенски стандард
ЈУГОСЛОВЕНСКИ СТАНДАРД

Југословенски стандард
ЈУГОСЛОВЕНСКИ СТАНДАРД

Југословенски стандард
ЈУГОСЛОВЕНСКИ СТАНДАРД

* A pontos közlés érdekében megismételjük Szombathy Bálint versét.

KÖSZÖNTŐFÉLE KALAPIS ZOLTÁN 75. SZÜLETÉSNAPJÁRA

N É M E T H F E R E N C

A fiatalabb jogán nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy a kollégák és íróársak nevében alkalmi sorokkal tisztelegjek 75. születésnapján a vajdasági huszonnyolcasok egyik jelessége, tudományos igényű publicisztikánk kiváló művelője, Kalapis Zoltán előtt.

Jó húsz évvel ezelőtt, kezdő újságíróként még egy lapnál, a *Magyar Szónál* dolgozhattam vele, és annak idején a kezdők kíváncsiságával és elragadtatásával néztem fel rá és műveire, publicisztikájára. Érdeklődési körünk hasonlósága miatt viszonylag gyorsan felfigyelt rám, és azóta is atyaián pártfogolt, későbbi köteteim körül is ő bábáskodott, s az évek során ismeretségünk barátsággá mélyült.

Szerencsés körülmények folytán annak idején ott voltam Bánát könyvének nagybecskereki bemutatóján, s azóta nemcsak rendszeres olvasója, hanem tisztelője is vagyok művelődéstörténeti köteteknek, amelyekből az évek során immár egy kis könyvtárnyi állt össze. Valamennyi művelődéstörténetünk fontos mérföldköve, immár megkerülhetetlen forrásmunkája. Lett legyen szó a vajdasági festőkről, a régi bácskai és bánáti utazókról, a régi bácskai vízi világról, vagy éppen a negyvennyolcas szabadságharc vajdasági eseményeiről.

Kalapis Zoltán gazdag, sokfelé tájolódo, több évtizedes értéktáró munkájáról, publicisztikájáról már nálamnál sokkal avatottabb tollú szerzők is véleményt mondtak. Az, ami mindenkit lenyűgöz benne – így engem is –, a rendkívüli alaposág, az anyaggazdagság, a körültekintő tájékozottság, a részletekre való figyelés, végső soron a hitelesség. Ezt

a (történelmi) hitelességet ápolta és ápolja ma is Kalapis Zoltán fárasztó és aprólékos hazai és külföldi levéltári kutatásai során, munkásságának is ez az egyik fontos ismertetőjele. Mindannyiunk örömeire és megelégedésére éveit meghazudtoló szellemi frissességgel alkot – Gál László-s időbeosztással! Pedig az átvészelt két infarktus meg a súlyos szívműtét talán sokkal kisebb hajtást, megterhelést igényelne. Nos, éppen e töretlen munka- és életkedv Kalapis munkásságának másik fontos ismérve, amit egyik interjújában így magyaráz: „A legtöbben nyűgnek érzik az öregséget, engem feldob. (. . .) Későn értem be, ott kezdtem, ahol más már befejezte.” Ezzel magyarázható, hogy jelenleg is sok a megkezdett témája, a befejezésre, megírásra vagy kutatásra váró anyaga, s hogy fiatalos hévvel veti bele magát ma is a sokszor kalandos tényfeltárásba, (amely nem mindig kecsegtet sikerrel, s amelyből a sokkal fiatalabbak is kiábrándulnának). Több évtizedes publicisztikájának további erénye a tervszerűség, jobban mondva a kijelölt téma tervszerű körülményeinek, feldolgozása, amely sok esetben éveket, évtizedeket vesz igénybe. A kutatók jól tudják, hogy néha csak hosszú idő után „érik be” egyik-másik téma, és Kalapis Zoltán is azok közé tartozik, akik (a jó borhoz hasonlóan) évekig érleltették, pihentették a jó témákat – ha arra szükség volt –, hogy azután feldolgozásukkal és publikálásukkal joggal váltsák ki az olvasók rácsodálkozását, elismerését.

Most nem bocsátkozhatok Kalapis munkásságának részletekbe menő taglalásába, hiszen ez a köszöntő, amelyet tolmácsolok, nem (csak) a művelődéstörténésznek, hanem az *embernek* szól. A *barátnak*, aki öt évvel ezelőtt, hetvenévesen, tréfásan még öt évet adott magának, s most, hogy az eltelt, immár 75. születésnapját ünnepelhetjük. E jubileumra, úgy tűnik, nem mi adtunk neki ajándékot, hanem ő lepett meg bennünket: az ezer életrajzot tartalmazó, másfél évtizedes munkával készült *Életrajzi kalauz* megjelentetésével. Azzal a háromkötetes művel, amelyből kettő már napvilágot látott, s amely Kalapis eddig talán legjobb, legimpozánsabb munkája. Reméljük, hogy a jövőben még lesz ehhez hasonló meglepetése!

Mészáros Zoltán szavaival élve, azé a múlt, aki megműveli. Tréfásan, de találóan így jellemezhető a múltfeltárás, hiszen csakis akkor vehetjük birtokba értékeinket, ha előbb felfedezzük, „kibányásszuk”, megismerjük őket. Nos, ennek a cseppet sem könnyű értékfeltáró munkának,

„műltművelésnek” a sikeres, állhatatos munkása immár több mint fél évszázadon át Kalapis Zoltán, s remélni szeretnénk, hogy még hosszú ideig az is marad.

Őszintén reméljük, hogy ezen a születésnapján is „megtoldja” majd korát, illetve „ad még magának” néhány évtizedet, és még sok jó kötetet!

GOBBY FEHÉR GYULA HATVANÉVES

„MIVÉ LESZÜNK? ÉS MI LESZ A SORSUNK?”

Gobby Fehér Gyula drámáiról

FRANYÓ ZSUZSANNA

A legtermékenyebb drámaírónk, aki a jugoszláviai magyar drámairodalomban a polgári drámától, a kísérletező drámaszerkezeten át jutott a történelmi példabeszédig.

Írt egyfelvonásos színműveket: *Statistikusok*, *A kerítés*, *Az ablak fontossága a háztartásban*, *Társadalmi csapdák* (három egyfelvonásosból áll: *Csapda*, *Találka*, *Ajtó*), *Kopogj a csenden*.

Írt dokumentumdrámát: *Vallatás*, kísérleti monodrámát: *Bűnös-e a Szél?*, és írt drámákat: *A nagy építés*, *Játsszunk színházat*, *A budaiak szabadsága*, *Szakértők az ablakban*, *A hajó*.

Írt musicalt *A zöld hajú lány* címen, és zenés vígjátékot *Duna menti Hollywood* címen és operettet *Az angyal álma* címen.

Végtelenül gazdag drámai opusa. A vajdasági magyar drámairodalomban nincs még egy ilyen „bőbeszédű” drámaírónk, aki szinte minden drámai műfajjal megpróbálkozott, és a legösszetettebb drámaszerkezetekben is közölte gondolatait.

A budaiak szabadsága című művével robbant be a drámairodalomba. A drámát Buda városában játszátja 1303–1307-ben, Anjou Károly és III. Vencel király táborában.

Az 1302. év az Árpád-ház férfiágának kihalása után következett időszak volt, amikor is a egyes házból származó királyok kora köszöntött be, és az Árpád-ház iránti ragaszkodásból női ágon való rokonságot akartak a trónra ültetni. Így a szabad király választójog visszaszállt a nemzetre, s ezért a cseh Vencelt választották meg királlyá, aki 1301-től

1304-ig volt uralmon. Amikor a gyermekkorban levő királyt atyja 1305-ben hazavitte, akkor Otto bajor herceget választották meg királlyá.

Ezt az időszakot öleli fel a dráma. És ha abból a történelmi előképből indulunk ki, hogy a dráma ideje a vegyes ház királyi korát tükrözi, akkor a mikrorealizmus sugallt jelentésében benne van a dráma világméretű aktualitása, benne vannak azok a motívumok, amelyek a soknemzetiségű valóságunkra vonatkoznak.

Visszatérve a történelmi előképhez, annak cselekményében két különböző nemzetiségű vezető egyéniségnek a harcát látjuk, akik nemzetiségi hovatartozásuk ellenére azonos érdekért küzdenek. Nevezetesen a német Márkus Herrmanról és a magyar Mártonról van szó. A német és a magyar kereskedő érdekei azonosak, ezért Buda szabadságának megvédéséért együtt harcolnak. Mindketten elesnek, mert elárulják őket, mert „árulók mindig vannak”, és mindig azok élnek túl a zavaros helyzeteket, akik „köpni tudnak” – állítja Gobby Fehér Gyula.

A társadalmi valóságot tükröző mikrorealizmusoknak két szintjét különböztetjük meg.

Az egyik szint a nemzetiségi együvé tartozást tükrözi.

A másik ezen túllépve a makrostruktúra elvi síkját tükrözi. A választásnak azt a lehetőségét, amikor „Buda” emberei a jobb és a bal irányú besorakozás helyett a saját útjukat építik ki, mi sem valószínűbb, mintegy behelyettesítve a történelmi képletet, szembetűnjön az azonosság: a budaiak mi vagyunk.

„Buda önálló és az is tud maradni, ha összetartunk. Mi igazgatjuk önmagunkat, se délről, se északról nem kell a jó tanács, a baráti segítség. Bennünket ne védelmezzon senki se” – mondja Márton.

Ez a szöveg alapproblémájában visszakanyarodik Deák Ferenc műveihez, a *Légszomj*-ban és az *Áfonyák*-ban tükrözött társadalmi valósághoz, vagyis azokhoz a szövegekhez, amelyek a hősök ábrázolásában a legsokszínűbb jellemeket vonultatták fel, és amelyek végkicsengése a jellemtelenség elszaporodása volt. A megalkuvás, az átállás, a vélemények naponta történő átalakítása. A pillanatnyi körülményeknek megfelelő helyezkedés az igazak légszomját eredményezte.

Világlátásukban és az életérzések tükrözésében ezek a szövegek azonosak.

Annak ellenére, hogy termékeny drámaíró Gobby Fehér Gyula, drámáinál mégsem tudunk egy dramaturgiai ívet felrajzolni, mert semmi összefüggés sincs drámai szövegei között. Nincsenek visszatérő motívumai, nincs kifejtett filozófiai elve, amelyet körüljár. Ezzel szemben rendkívül gazdag élményvilága van, amely kiapadhatatlan témákat biztosít számára. Ötletei ebből erednek, hisz művei egy-egy jó ötletre épülnek.

Ezek az ötletek egy-egy élethelyzetből adódnak, vagy egy társadalmi kritikából, de mindig a pillanatnyi életérzésből nőnek ki és lesznek szövegei parabolák, szatírák vagy gúnyiratok.

Időszerű témákat talál, mert nyitott szemmel jár mindennapjainkban, és kifejezett érzéke van a fonákságok megírásához. Például a *Szakértők az ablakban* című műve az öniség idejéből való, amikor minden gyárnak státútumot kellett kidolgozni. A kefégyárba is megérkezett két „szakértő”, akinek ez volt a feladata. Természetesen a helyzet adta összes lehetőség kigúnyolása benne van a műben.

Gobby Fehér Gyula szövegei egydimenziósak, nincs elágazásuk és nincs asszociációs udvaruk. Állapotokat tükröznek.

Úgy tűnik, sok esemény, történés átélője a szerző, mert a drámái mind valamilyen valóságeseeményen alapulnak, illetve azok váltják ki a drámáinak történetét. Ezeket a történeteket olyan koloratúrával rajzolja meg, hogy a szemünk előtt kelnek életre, és elevenen hatnak! – ezért különös és fontos Gobby Fehér Gyula dramaturgiája a honi magyar drámában, mert színpadi műveiben a mindennapjaink apró bosszúságaitól a történelmi paraboláig terjedő síkján, mindenre kiterjedő figyelemmel apróságokból is drámát írt.

Drámáinak stílusa az élethelyzetből adódó stílus, nincs fennköltége, nincs póza, nincs stilizációja, csak természetes párbeszédnek vannak.

A vajdasági magyar drámában a musical megjelenése Gobby Fehér Gyula nevéhez fűződik. *A zöld hajú lány* fontos mű drámai opusában is, mert újat hozott, mást, többet, és fontos mű, mert megjelent, és ebbe a szélesebb drámai mezőnybe is új kifejezési formát hozott.

Fontos továbbá azért is, mert témája a fiatalokról szól, formája pedig főként a fiatalokat vonzza. Az is igaz, hogy a százhusz oldalas próza és songok anyagából a rendezőnek köszönhetően végül is rockopera lett,

de ez a forma így még vonzóbb, a tartalom pedig átcsúszott a fonikus és a vizuális területre.

A musical műfaji követelménye, hogy témája mai tárgyú énekes, táncos színmű legyen.

A zöld hajú lány a fiatalok kábítószer-élvezéséről és annak következményeiről szól. Utal a fiatalok családi körülményeire is, amelyek lehetővé tették számukra ezt a káros élvezetet. A songok tartalmában rejlik a közlendő, és a songok egymásraépítéséből bontakozik ki a mű drámai íve.

Újszerű megoldás a kísérleti dramaturgia kategóriájában, akárcsak a *Duna menti Hollywood* című zenés vígjáték, amely magában egyesíti a film, a dokumentum és a zenés vígjáték elemeit.

A zombori Bosnyák Ernő életének elemeit használta alapul Gobby Fehér Gyula a szöveg megírásához. Ez a szöveg is fontos állomása a jugoszláviai magyar drámának, mint sajátos kísérlet, kár azonban, hogy folytatás és követők nélkül maradt.

Gobby Fehér Gyula *A hajó* szimbolikus tartalmú szövegét 1989-ben írta. A főhős, elzárkózva a külvilágtól, hajót épít magának, hogy azután elhajózhasson valahova.

A dráma érdekes kérdésekkel zárul:

„Hova jutunk?

Mivé leszünk?

Mi lesz a sorsunk?

Merre tartunk?”

A szerzőt ezek a kérdések foglalkoztatták. Noha azóta pár év már elmúlt, és ezalatt megtapasztaltuk, hova jutottunk, a kérdések továbbra is nyitottak maradtak.

Még mindig egy imbolygó hajón vagyunk, ahogy annak idején az Újvidéki Színház színpadára ültetett bennünket az előadás rendezője, Soltis Lajos.

Erősen imbolygott már akkor is a hajónk, de még erősen állta a viharokat.

Azóta a viharok erősödésével a hajó imbolygása is nagyobb ívű lett, és bizony jó néhányan kiestek a „hajónkról”, őket lesodorta a szél! – Közben legalább az is kiderült, hogy nagyon sokan nem szeretik a viharokat, és hogy valóban: „Mindenki a nyugodt vizet szereti” – ez áll

a szövegben, de a valóság, sajnos, nem igazodott az elvárásainkhoz, vagy inkább kívánságainkhoz. Nem nyugodott meg a víz, hanem „fokozódott a szél”. Így még mindig nem tudjuk, hogy „Mivé leszünk? És mi lesz a sorsunk?”

Ezt a kérdést nem válaszolta meg Gobby Fehér Gyula, de megírta *Az angyal álma* című művét. Ábrahám Pál életéről szóló sajtószerű „Fehér Gyulá-s” szerkezetű operett, amely dokumentum jellegű is, kortörténet is, meg az író fantáziája szülte is. Többrétegű, bonyolult szerkezetű színpadi mű, amelynek van egy XIX. századi és azt kommentáló rétege. Ezt a műfajt is megpróbálta Gobby Fehér Gyula, akiről születésnapjára köszöntőként elmondhatom azt a jó tulajdonságát, hogy vele lehetett és lehet ma is szövegeiről úgy vitatkozni, hogy meghallja, mit mond az ellenfél, nem sértődik meg, tudomásul veszi a javaslatokat, megfontolja azokat, és ha kell, többször is átdolgozza a részleteket. Nem volt véletlen, hogy éppen ő szorgalmazta 1979-ben a drámaműhely megalakítását, amelyben az írói ötlettől kezdve együtt gondolkodik és dolgozik az íróval a dramaturg és a rendező.

Talán egyszer ez a vágya is teljesül.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A LEGJOBBAT AKARTA

Adalék a Kalangya Kosztolányi-számának hasonmás kiadásához*

BORDÁS GYÖZŐ

A szakembereken kívül aligha tudja bárki is, hogy a két háború közötti folyóiratunknak, a tizenkét évfolyamot megérett *Kalangyának* volt egy tematikus Kosztolányi-száma is. Hogy ma, az idei Kosztolányi Dezső Napok megnyitóján, az 1936. évi márciusi számnak a hasonmás kiadását tartjuk a kezünkben, némiképp annak a következménye is, hogy a múlt év novemberében a Magyar Tanszék és az MTA Irodalomtudományi Intézete munkatársainak Újvidéken megrendezett Kertész Imre-konferenciája kísérőrendezvényeként *Kalangya*-kiállítás nyílt a Tanszéken annak a tiszteletére, hogy Szenteleky Kornél 1932-ben, tehát hetven évvel ezelőtt indította el a jugoszláviai magyar irodalom akkori legrangosabb orgánumát. A tizenkét évfolyamról készült retrospektíva hozta ismét látókörnkbe e Kosztolányi-számot, elsősorban azért, mert benne az akkori szerkesztő, Szirmai Károly, Kosztolányi költészetével rokonszenvező tanulmánya és még néhány hazai szerzőn kívül olyan jeles egyéniségeket szólaltatott meg a szabadkai író-költő fejedelemről, mint Babits Mihály, Schöppflin Aladár, Németh László . . .

A Forum Könyvkiadóban azért fogadtuk örömmel az Illyés Közalapítvány képviselőinek felajánlását e szám reprintelésére, hogy a mai olvasó is megismerkedhessen vele. De e korhű, hatvanhét évvel ezelőtti szám szükségessé teszi, hogy megjelenésének előzményeiről és visszhangjáról is számot adjunk. Utasi Csaba *Kalangya*-monográfiájából tudjuk, hogy „Amint a *Kalangya* élére kerül, Szirmai Károly látványos gesztusok nélkül, de annál türelmetlenebbül hozzálát a színvonalemelítés kényes munkájához (. . .) 1936 tavaszán pedig magyarországi szerzők bevonásával elkészül a Kosztolányi-szám is.” Ugyanitt olvashatjuk, hogy „már 1935 tavaszán különszámot szeretne kiadni a költő

* Az írás az elhalasztott idei Kosztolányi Napokra készült.

születésének 50. évfordulójára, ám egy nemzetiségi szám betiltása (ezt a számot is reprinteltük 1997-ben – B. Gy. megjegyzése), s a folyóirat átmeneti befuladása elodázta a terv megvalósítását”. Annyiban pontosítsunk, hogy Szirmai Károly levelezésének hitelt érdemlő darabjaiból kitűnik a terv – mármint egy Kosztolányi-számé – gyakorlatilag a kényszerű folyóirat-szerkesztés átvételével egyidős, azaz Szirmai közvetlenül Szenteleky halála után már 1933-ban kér verset Kosztolányitól. Nem eléggé megbízható forrás szerint kapja is az *Én mindig temetek* címűt, „melyet ebben az évben a naplómba írtam, de még nem jelent meg . . .” – írja állítólag Kosztolányi Szirmainak, de ezt a verset hiába keressük a *Kalangya* számaiban.

Viszont hiteles forrás utal arra, hogy 1934-ben ezt írja Kosztolányi a *Kalangya* szerkesztőjének: „Kedves Szerkesztő Úr, köszönöm a tervbe vett számának jelzését. Nagyon boldog vagyok. Legjobb lenne, ha 1935 végén vagy 1936 elején jelenne meg. Szívesen átengedem közlésre a könyveimből válogatott részleteket.” S akkor – ha *A magányos óriás* szerzőinek ebben az ügyben hinni lehet, az utolsó Kosztolányi-levél a már nagybeteg írótól 1936. január 6-ával datálva: „Igen tisztelt Uram, küldöm legújabb fényképemet a *Kalangya* számára. Életrajzom a Révai Lexikon kötetében (a pótkötetben is) s az Irodalmi Lexikonban megtalálható. Új adatom pedig nincs. A *Kalangyát* kapom, és mindig csodálom a hős kitartást, szép munkát. Szeretettel, jókívánságokkal Kosztolányi Dezső.”

Nem vitás, hogy Szirmai eltökélt szándéka, mi több, hő vágya a Kosztolányi-szám, de a Kosztolányi-monográfiák életrajzi adataiból is tudjuk: „1933-ban jelenik meg egyik legnagyobb sikert aratott kötete, az *Esti Kornél*. Ugyanez évben jelentkezik betegsége első tünetei. 1934-ben már műtik, majd besugárzást kap Stockholmban. Kiderül, hogy daganata rosszindulatú.” Majd: „1935 júniusában megismerkedik Radákovich Máriával, hozzá írja utolsó nagy versét, a *Szeptemberi áhítatot*. Ötvenedik születésnapján Karinthy ír róla tanulmányt a Nyugatban. *Számadás* című kötete lírájának csúcspontját jelenti. 1936-ban állapota egyre rosszabbodik. A *Tengerszem* című novelláskötet ugyan mintha azt jelezné, hogy a halállal is van ereje dacolni. November 3-án hal meg a János Kórházban . . .”

Ezeket az életrajzi adatokat azért kell fokozott figyelemmel kísérni, mert a szám szerkesztési előmunkálataiban, a kötet kéziratának beszerzésében és a megjelenés utáni vitában is fontos szerepet kapnak. Röviden: a betegségnek még csak nyoma sincs, amikor Szirmai tervbe veszi a tematikus számot, bizonyítottan kapcsolatban is állnak egymással, s tény, hogy Kosztolányi sem zárkózik el előle. A folyóirat e száma megszületésének vajúdása közben már mind betegebb a költő s komoly, sőt halálos beteg, mire napvilágot lát.

Erről egyébként 1970-ben Szirmai 80. születésnapján adott tévéinterjújában is beszélt, mondván, pedig külön pesti megbízóm is volt, aki rendszeresen járt a kéziratok után. Ez a Szirmai-megbízott egy óbecsei születésű, Budapesten élő bizonyos Varró József volt, aki munkáját sem Szirmai, sem Kosztolányi, még kevésbé az irodalom iránti tiszteletből végezte, hanem, mint az 1936. január 28-án kelt leveléből kiolvasható: „Állandóan szaladgálok, de még egy huncut vasat sem kerestem (. . .) a honoráriumot köszönettel elfogadom költségmegtérítés címen. A rengeteg villamos és posta 10,78 pengőbe került nekem. Csak azért írom neked mindezt, hogy ezzel érvelj Kendénél, kinek bizalmatlansága nagyon fáj nekem.” Ugyanebben a levélben olvasható a következő is: „A tegnap esti terminusra pontosan megjelent Babitsnál, a cikk készen volt, de nem adta ide, megkért, hogy az elküldéssel várjak, mert le akarja gépelni . . . Látod, még így is, ha nyakukra járok, ilyen nehéz ezektől kéziratot kapni. Háromszor jártam Schöpflinnél, háromszor Kállaynál, háromszor Németh Lászlónál és négyszer Babitsnál . . . A legnagyobb szeretettel beszélnék a Kalangyáról, meg Rólád, de . . .”

Hogy végül is mikor érkeznek meg a kéziratok, nem tudjuk, csak azt, hogy 1936. március 17-én már az újvidéki Uránia nyomda tulajdonosa közli a szerkesztővel, hogy a terjedelem 17 oldallal bővült a tervezetthez képest, s kérdezi: „Mit írjunk a fedőlapra? Kosztolányi Dezső jubileumi szám?”

A Kosztolányi-szám ezek szerint március végén már megjelenhetett, és Szirmai azonnal továbbította Pestre, amelyet Kosztolányi Dezsőné felháborodva vett kézbe, s a kórházban fekvő férjének a kezébe sem adta. Április 16-án kelt levelében ugyan még ezt írja Szirmainak: „Sajnos, még mindig súlyos betegen fekszik a János Kórházban, ámbár a műtét óta lassacskán, de javul az állapota. A szép és méltó Kalangya számát már régóta készülök megköszönni addig is, míg remélhetőleg majd néhány nap múlva Ő maga köszöni meg Önnek és munkatársainak.” Szirmai Károly 1970-ben megjelent *Önkeresés* című önéletrajzában így emlékezik erre az eseményre: „Hallván, hogy Kosztolányi Dezső milyen rosszul van, megbeszéltem Kendével, hogy az 1936. márciusi számot neki szenteljük. En értesítettem is őt e szándékunkról, amit örömmel vett. Utána azonnal érintkezésbe léptem neves pesti írókkal, Babits Mihállyal és másokkal, hogy küldjenek e számba Kosztolányiról szóló írást. Ennek mindannyian eleget is tettek. Így jelent meg 1936 márciusában a kimagasló *Kosztolányi-szám*, melyet az én róla szóló s *A halál költője* című költői hangszerelésű, 1943-ban a szegedi *Délvidéki Szemle* külön kiadásban is megjelenő tanulmányom vezetett be. Kosztolányi azonban, bármennyire is várta, a *Kalangyának* e számát nem olvashatta el. Felesége ugyanis, mint a költő halála után közölte velem, nem merte súlyos lelki állapotában odaadni.”

Ma már Kosztolányi Dezsőné életrajzi regényének ismeretében ezen aligha kell csodálkoznunk. És most visszatérve Utasira, a monográfusra: „Kétségkívül impozáns, sőt bizonyos mértékig meglepő az a névsor, tévedés lenne azonban azt hinni, hogy aktív együttműködés húzódott meg mögötte. A versek, novellák jelentős hányada nem a *Kalangya* számára készült, esetenként akkor sem, ha Szirmai Károly szentül meg volt győződve róla, hogy intencióit friss, új munkával tisztelték meg odaátrol.” Szerkesztői filológizálásunk közben talán támadhat is némi vitánk ezzel a megállapítással, mert Schöpflin Aladár (egyébként Szirmai Károly rokona) írása az egyetlen nem eredeti. Mások viszont, ha kényszeredetten is, első közlésű írásokat küldtek a *Kalangyának*, még ha a bennük rejlő tények és gondolatok már előbb is többféle megfogalmazást nyertek. Csupán az érdekesség kedvéért nézzük, hogyan kezdi Babits Mihály írását a *Kalangyában*, majd Kosztolányi halála után a *Nyugat* decemberi számában: „Első irodalmi barátom Kosztolányi Dezső volt”, majd a *Nyugatban*: „A költő, aki elment közülünk, fiatalságom első barátja volt”, hogy aztán a *Kalangyában* többnyire ama bizonyos levelezésük „kutyanyelvveiről” beszéljen, amelyet, míg ő katona volt, öccse furcsa tekerccse ragasztgatta. „Kazinczy óta nem volt ilyen irodalmi levelezés Magyarországon – írja Babits –, közöltük egymással poétikai terveinket, s szigorú ítéletet mondtunk olvasmányainkról és az irodalom aktuális jelenségeiről. Főlényesen sújtottunk le elevenekre és holtakra.” A *Nyugatban* „a kifejezés eszközét a nyelvben kerestük, a magyar nyelvben, amelyet mindketten imádtunk, de elégedetlenek voltunk avval a móddal, ahogyan ezt az eszközt idősebb kortársaink használni tudnak . . .”

A *Nyugat* Kosztolányi nekrológyszámában számos Kosztolányi Babitshoz írt levelet is olvashatunk, s erről a levelezésről maga Kosztolányi is azt állítja: „Nem közönséges levelezés volt ez, olvasmányainkat rendszeresen kicseréltük, leveleinkhez könyvcsomagot mellékelve, s a legközelebbi levélben beszámoltunk az olvasottak hatásáról. Elküldtük egymásnak a magunk új írásait, s hosszú kritikákban közöltük egymással elragadtatásunkat vagy kifogásainkat.”

Schöpflin Aladár *Kalangya*-beli írásában ez áll: „Verseit olvasva magányos ember áll előttünk, aki elboruló szemmel, merengve ül szobájában, amelyből ki van zárva a közélet, a politika, a társadalmi egyenlenségek lármája, az emberek mindenféle küldetése, de az élet mégis beszívárog ebbe a magányba, benyomásaival felsebzi a lelket, állandó izgalmat kelt benne, s a költő hol elcsodálkozik, hol elbúsul, néha – ritkán – fel is háborodik mindazon, amit maga körül lát és érez.” A *Nyugat* hasábjain viszont: „Verseinek nincs más témája, mint Kosztolányi Dezső. Az ember, aki az életre való reagálást kifejezi. Minden vers egy lelkiállapot egy pillanatban. Magáন্দolgaiban lehet impresszív, befolyásolható, talán szeszélyes is, írásban mindig őnmaga volt.”

A levelezésből és a nyilatkozatokból nem derül ki egyértelműen, hogy a *Kalangya* Kosztolányi-számába ki küldte vagy válogatta a Kosztolányi-verseket, -novellákat vagy -regényrészleteket, így tehát csak föltételezhetjük, hogy ezt a munkát maga Szirmai Károly végezte. Azt viszont bátran föltételezhetjük, hogy a számot bevezető fényképet, amelyről Rónay László tudni véli, hogy „egyik utolsó arcképe”, maga a költő küldte meg Szirmainak, s ugyanez a ma már ismert Dide-fénykép jelent meg aztán a *Nyugat* már említett decemberi számában is.

Némi túlzással azt is mondhatnánk mindezek után, hogy a *Kalangya* által felkért írók „nyers” nekrológjuk jegyzetét készítették el, s küldték meg Szirmainak, aki viszont a többéves előkészület lázában nyilván nem érezte, hogy a szám megjelenése rosszul időzített, és ellenhatást vált ki. Ezért kell helyt adni Herceg Jánosnak, aki persze több évtizedes távlatból mondja már az *Üzenet* Kosztolányi-centenárium számában, hogy Szirmainak sok baja volt, „pedig a legjobbat akarta, de (. . .) az egész szám tisztelgés helyett halottsirató lett a még élő, de már súlyosan beteg Kosztolányi fölött”. Herceg ugyancsak tudni véli, hogy a pestiek, Németh László kivételével, fanyalogva küldték el írásaikat, s talán ez is az oka annak, hogy maga a szám itt a Vajdaságban akkor szinte visszhangtalan maradt. Szerinte Kosztolányiné többek között Kisbéry Jánoshoz is intézett levelében megdöbbenésének adott kifejezést, és tapintatlanságnak nevezte a „korai nekrológot”.

Majd hetven év távlatából e hasonmás kiadás bemutatásakor már csak arra gondolhatunk, hogy e szám nagyon is beleillett Szirmai szerkesztési koncepciójába, a dilettantizmus elleni harc egyik példájának szánhatta, amivel nyilván igazolni szeretne volna önmagát is. És tűzhetett volna-e egy vajdasági magyar író-szerkesztő a zászlajára mást, mint földijét, Kosztolányit?

SZEMANTIKAI SZÖVEGÖSSZEFÜGGÉSEK JUHÁSZ ERZSÉBET GYÖNGYHALÁSZOK CÍMŰ KÖTETÉNEK ELBESZÉLÉSEIBEN

L Á N C Z I R É N

Juhász Erzsébet *Gyöngyhalászkok* című kötete¹ tíz elbeszélést tartalmaz, ezeket három alcím tagolja három részre. A harmadik rész címe, mely meg-egyezik a kötet címével, öt elbeszélést kapcsol egybe.

Ezt az öt elbeszélést elemeztem szövegtani szempontból. Ez a fajta elemzés nem azonos az irodalmi elemzéssel. A szövegtan többek között a szöveg mibenlétét, formáját, felépítettségét, grammatikai, szemantikai, pragmatikai összetartó erejét kutatja, azt, hogy miként lesz a mondatok sorából szöveg, egy kerek, összefüggő egész, és hogy milyen szövegelemek biztosítják az egymást követő és egymástól távolabb álló mondatok és nagyobb részek egybetartozását. Azaz a szöveg mikro- és makroszerkezetének jellemzőit veszi számba a szövegtani elemzés. Én a jelentéstani összefüggésekre, a jelentésszerkezetre figyeltem, és azt mutatom be, hogy a szemantika szintjén milyen jól megszerkesztett egységet alkot a kötet utolsó öt elbeszélése.

A kötet egyik ismertetője abból indult ki, hogy az elbeszélésekben az ábrázolás töredékes, töredezett, szaggatott, mozaikszerű. A szövegtan szempontjait figyelembe véve viszont a kisebb és nagyobb szövegrészek szavai, szerkezetei, ezek jelentése sok-sok szállal fűzi egybe a különálló szövegeket is és a viszonylag önálló szövegrészeket is. Különálló szövegeknek tekintem az elbeszéléseket, viszonylag önállóaknak pedig az elbeszélések részeit. Mind az öt elbeszélés ugyanis részekből áll, ezeket a részeket nem az elemző állapította meg, az író tagolja részekre elbeszéléseit. A részek formai elkülönülése vizuálisan érzékelhető a nyomdatechnikai megoldásnak/eljárásnak köszönve.

A kötet címe biztosítja a különálló tíz szöveg egybetartozását, de azzal, hogy szövegtanilag mi mindennek köszönhető, hogy az elbeszélések egy cso-

korba kerültek, nem foglalkozom. A főcímmel megegyező fejezet cím arra utal, hogy az öt elbeszélést szoros szálak fűzik egybe. Az öt szöveg globális kohézióját biztosítja a fejezet cím. A globális kohézió a szövegösszetartó erő egyik formája, a szöveg szemantikai jellegű összefüggésének egyik fajtája, azaz a nagyobb egységekre kiható erő.

A *Gyöngyhalászkok* cím címkeszzerű. Így nevezi a szövegtan a rövid, egyszavas, a témát egy szóba sűrítő címekeket. Az ilyen címeknek (a *Gyöngyhalászkoknak* is) erőteljes hangulatkeltő ereje van, szimbólum is, és olyan kulcsmotívum, amely többször is előfordul a szövegekben. De ez a cím nemcsak a kötet címe, és nemcsak öt elbeszélés közös címe, hanem egy elbeszélés egy részéé is. Az egyik elbeszélésbe, az *Egyadta csorba ragyogás* címűbe beékelte novellának is ez a címe: „Most a tavaszon apa egykori írásait olvasgatván kezembe akadt egy kéziratban maradt novellája, GYÖNGYHALÁSZOK címmel.” De a szövegekbe is többször be van szerkesztve ez a szó. Az ilyen beszerkesztéssel többször él Juhász Erzsébet. Az apa novellájában megtaláljuk az elbeszélés címét: „. . . de végül is ez a teljes csatatérelvétel, ez a kicsorbultság ma már nem más, mint ő maga: egyadta csorba ragyogás.” Az utolsó elbeszélés címe *Keresztül-kasul*. Ez a szerkezet az előző *Szívós és oktalan kis ujjgyakorlatok* című elbeszélés szövegében háromszor is előfordul: „Én már sohase fogok följutni, Macám, arra a szerelvényre, amelyiken apád egész életében keresztül-kasul.” „hisz amíg te azon a bizonyos szerelvényen életre szólóan keresztül-kasul . . .” „Réstelen közelségben rátapadva, beletapadva, rá- és belegörnyedve, itt, küszöbön innen, mindig küszöbön innen is távol, *mindétig* távol: keresztül-kasul.”

A *Gyöngyhalászkok* cím jelentéséből, jelentése alapján kapja az olvasó az első információt. Az előinformációt a szó alapjelentése közvetíti. Mindannyiunknak vannak ismeretei e szó jelentéséről, ki többet, ki kevesebbet tud a gyöngyhalászkokról. Az ÉrtSz. meghatározása: Az a bűvár, halász, aki a tenger fenekére ereszkedik, hogy a gyöngybaglyokat összeszedje. A gyöngybaglyó pedig olyan baglyó, amelyben gyöngy keletkezik. Csakhogy a szó a szövegben új jelentést kap. Idézem az apa novellájából: „Gyöngyhalászkok! – jutott eszébe anyósának e csúfondáros megjegyzése. – Egyikötök a pezsgős poharak alján, másikötök egy-egy női csuka felcsillámló tekintetében halásszátok – halásszátok – az igazgyöngyöket.” Majd néhány mondattal később: „Gyöngyhalászkok, öreg pajtás, azok vagyunk.” Ezt a részt megelőzően az apáról mondja a nagyanya (nem kis iróniával): „Pusztán azért kell naphosszat ott ülnie a postán, és csak erre az üzenetre vár még, hogy nyakába vegye a világot, s valahol a messzi tengereken felcsapjon végre gyöngyhalásznak.” (Ez tehát a szó első előfordulása, s itt alapjelentésében van.) Többször ismétlődik még, nemcsak az idézett mondatokban, ez az egyik kulcsszó a szövegeknek, és az ismétlődés

révén korreferencia (kölcsonös egymásra vonatkozás, megfelelés) van mind-egyik szövegmondat között, amelyekben előfordul. A *gyöngyhalászok* mindkét jelentése (alapjelentése és a kontextusban kapott jelentése) egyszerre él az olvasóban, és a kettő közötti vibrálás teremt feszültséget.

De nemcsak azonos alakjában ismétlődik meg ez a szó, hanem lesz egy szinonimája, lesz, mert a szövegben válik azzá, egyébként nem az, ez a szó a *futóbolond*. Ez a szó is összekapcsol több részt, mert ez is többször ismétlődik. A jelentése: kissé meghibbant, nyugtalanul viselkedő, folyton jövő-menő, hóbortos, de ártatlan személy; félbolond. (Nem bolond, mert az a józan ésszel ellentétesen gondolkodó ember, elmebajos ember, zavaros beszédével, cselekedetével derűtséget keltő ember, aki a nevetség tárgya.) Mindkét szó a nagyanyától származik. Az ő szavajárása volt: „nahát, ennyi futóbolondot egy rakáson”! Ugyanabban a részben vannak a következő szerkezetek is: mennyi itt a futóbolond, a következőben: családi futóbolondokkal, sok futóbolond. Variált ismétléssel is megtaláljuk tehát, nemcsak alapalakban, hanem más-más ragokkal ellátva, ebből következően különböző mondattani funkcióban. És a negyedik elbeszélésben újra felbukkan, s kapcsolja a részt, melyben előfordul, az első elbeszéléshez. Hogy hogyan? A következőképpen: az első elbeszélés 2. részében ez áll: „Forgassuk csak meg egy kicsit azt a dolgot a családi futóbolondokkal! Ki volt hát az a rengeteg futóbolond itt egy rakáson? Ha nagymama és te gyanún fölül álltok, ahogyan valóban gyanún kívül is helyezték magatokat mindig is – akkor hát ki? Nem sokan maradunk. Én, aki szerintetek mindig is túl kicsi voltam, nemigen jöhöttem számításba. Az a sok futóbolond itt egy rakáson nem lehetett más, mint anya, apa meg az a *zsémbes* Giza, a nagymama testvérénje . . .” A következőket pedig már a nagymama mondja: „Látod, látod! Engem is utolért a sorsom. Főlsorakoztam közéjük, a *futóbolondok* közé én is.” Hogy miért futóbolondok, kiderül a történetekből.

Ugyanis történetek sora alkotja az elbeszéléseket, amelyek állandó szereplői a fentebb idézett szövegrészben említettek, és még mások is. A nagypapa is például, meg Izabella, akit az elbeszélő megszólít, akihez fordul. A megszólítások különböző formájúak, a nagyobb egységek (makroegységek) legtöbbszörben megtalálhatók: „Te nem tudhatod, Ibi . . .”, „Érdekes, Ibi, hogy . . .”, „Mondd, Ibi, te nem furcsállottad . . .”, „Gondoltad volna, Ibi, valaha is . . .”, „Emlékszel még, Ibi, arra az utolsó közös családi nyaralásra . . .?”, „El kell mondjam neked, Ibi, hogy régóta nincs az a történet . . .” stb. Szövegtanilag a megszólításoknak is szövegszervező szerepük van. Ezek az idézetek mutatják, hogy az elbeszélő egyes szám első személyben szólal meg (Juhász Erzsébetnek nemcsak ebben a művében), de a történetek fűzése során változik is a nyelvtani személy és szám („jól kirendetlenkedtük magunkat”, „mindannyian rátámadtunk ügyetlensége miatt” stb.), ezekkel az első személyű igealakokkal szemben

állnak a harmadik személyű igealakok („Mondom, ült az üres műtermében”, „Nem találta többé a helyét” stb.).

Szóval történeteket, eseményeket hallunk az elbeszélőtől, de nem mindig attól, akit megszólít az elbeszélő, ugyanis szinte észrevétlenül, mintegy jelzés, bevezetés nélkül más veszi át tőle a mesélést, emlékezőt. Neorcics nagymama például. Milyen eseményekre emlékezik az elbeszélő? Ezt egy-egy jellemző szóval / szerkezettel meghatározhatjuk, amely mintegy bevezeti és/vagy minősíti a történetet: „családi történetek”, „botrányos kimenetelű” esemény, „zürzavaros, végzetes vendégség”, „zürzavar”, „fura események”, „tragédia”, „a házásélet keservei”, de részletekbe is mehetünk, olyan részletek is kiemelhetők, amelyek az elbeszélő eseménnyel kapcsolatosak és valaminek a következményei: kiadós ajtócsapkodás, türelmetlen sürgetés és könyörgéssé fajuló unszolás, megfeddetés, gyakorta ismétlődő heves szóváltások, szitkok és átkok zuhataga stb.

Minden ismétlődő szövegelem, legyen az akár szó, akár szerkezet, szöveg-tanilag kétféle funkciót lát el. Biztosítja – mint már említettem –, a nagyobb részek összetartozását, ugyanakkor az egymást követő különálló mondatok egymáshoz kapcsolódását is – a jelentés síkján.

Ami a nyomdatechnikai eljárásnak köszönhető, s rögtön feltűnhet az olvasónak, az az, hogy bizonyos szavak dőlt (kurzív) betűkkel vannak szedve. És ezeknek a szavaknak egy része ismétlődik. Az olvasó felteheti a kérdést, hogy miért éppen ezek vannak kiemelve. Sokszor a fókuszban álló szót szokták kiemelni, az ige előtt álló főhangsúlyos szót. Nem így Juhász Erzsébet szövegeiben. Dőlt betűs például az *Egyadta csorba ragyogás* című elbeszélés első szava, a *kifejezetten*: „*Kifejezetten* forró májusi délutánok voltak akkoriban az érettségi előtt, s mi tanulás ürügyén darvadoztunk a szobában.” Ez lenne a főhangsúlyos hely? Nem biztos, bár úgy is olvasható. A többi mondat, amelyben a kiemelt szó előfordul: „*Kifejezetten* mély érzésű, mondhatom.” A választ, hogy miért van kiemelve, a harmadik előfordulás adja meg: „*Egy kifejezetten* jól sikerült házasságé, ugye, hogy kedvenc szavatokkal éljek.” És van még egy előfordulási helye: „*sőt kifejezetten* ostoba hivalkodást holmiféle szedett-vedett szellemi és művészi hóbortosságokkal”. Az iménti fél mondat („*hogy kedvenc szavatokkal éljek*”) után feltételezhetjük, hogy a kiemelt szavak (sőt később egész szövegrészek) idézetek, valakinek a szavai. S ebben meg is erősít bennünket a szerző pl. a harmadik elbeszélésben: „*Lám, a Gyula! Itt még velünk volt, szegény* – sóhajtott fel olykor Neorcics nagymama . . .”; a folytatásban pedig dőlt betűs a „*régi szép idők*”. Okunk van feltételezni, hogy ezt is a nagymama mondta. Ez az egész idézett mondat ugyanígy újra megjelenik, a következő néhány mondatban pedig a *velünk* kétszer, a *szegény* pedig tizenegyszer (és csak kétszer nincs dőlttel).

De térjünk vissza a szerkesztésre. Ez a kiemelt szerkezet (a „*régi szép idők*”) ellentétben áll a többi történettel kapcsolatos szavakkal. S nemcsak ez az egyetlen ellentét a szövegekben. A párhuzam mellett ugyanis az ellentét a másik szövegszervező elv. Pl. ellentét van a valóság és az álom, a valóság és a képzelet között is, az utazás és a maradás, a távozás és körforgás, boldogtalanság és boldogság között is. S ez az ellentét a szavak szintjén is kimutatható. (A felsoroltak tkp. az elbeszélések szavai, nem pedig elvonások.)

Egy-egy többször megismételt szó jellemző egy vagy több szövegegységre. Ha egyre, akkor a lineáris kohéziót biztosítja, ha többre, akkor a globálisat. Az ilyen szavak tagolják is a szöveget, méghozzá a jelentés síkján.

Az elbeszélésszövegekben tehát több szemantikai tömb különíthető el. Több esetben ezeket a tömböket maga az író választotta el egymástól (bár további bontás is lehetséges). Ezek a tömbök névszók köré rendeződnek. Ezek közül íme néhány (a teljesség igénye nélkül sorolom föl őket):

A *név* több részben kap fontos szerepet. Az egyik egység a megszólított nevével kapcsolatos (a nagymama javaslatára lesz Izabella, mert „ha már lány lett, okvetlenül bele kell vinnünk a nevébe valami különöset, sejtelmeset, valami sajátos felhangot”), a másik említéskor politikai kicsengése van, és a „történelemmel” kapcsolatos: a névről van szó, melyet „örökösen áthúznak és korrigálnak” (Miklós, a nagypapa morfondírozik azon, hogy „hányszor változott már a neve a változó nyelvű személyazonossági igazolványai során”). A család „egy közönséges kékharisnya” nevét változtatja meg, így emlegetik: Mörder Zsuzsa (a Dörfler helyett; a der Mörder a németben gyilkost jelent). Egy következő szöveghelyen a névnek emlékeket felidézõ ereje van, ez a név egy közszó, ami félrehallásból alakul (attován = add tovább, mert számár maradsz), és válik „helynévvé”. Tehát névválasztás, névmegváltoztatás – ez is összekapcsol részeket. Sõt, ide vonhatjuk a „csavarított idézet”-et: „Ábrándozás az élet megvizsgálója.” De nemcsak Vörösmartynak *A merengőhöz* című versének egy során „csavarint” az író, hanem a *Köd előtte, köd utána* szóláson is, méghozzá így: „*por előttem – por utánam*”. Hogy ki mire asszociál, hogy asszociál-e egyáltalán, az a háttérismereteiktől függ, ami szintén belejátszik a szavak és szó szerkezetek jelentésébe. Eszünkbe juthat például Szabó Lőrinc (a *Szél hozott, szél visz el* című verse kezdődik így: *Köd előttem, köd mögöttem / Isten tudja, honnan jöttem*), Kosztolányi Dezső (a szólás egyik versének címe, és az *Othon* című versében is megtaláljuk), és Juhász Gyula meg talán még Komjáthy Jenő is, mert ők is beleszerkesztették verseikbe a szólást. S ha vannak háttérismereteink, még egy név, egy kitalált tulajdonnév, egy helynév is új tartalommal tölthető fel számunkra. Ez a név a Nakonxipán. (A fejezet második elbeszélésének a címéből, mely így hangzik: *Nakonxipánban hull a hó.*) Elemér, a festő beszélt erről a helyről az apának. „Mindenk

kitalálhat magának egy Nakonxipánt, barátom” – olvashatjuk az elbeszélésben. Gulácsy Lajos álombirodalma ez a hely, ennek tájait, embereit festette gyöngéd színű, lágy tónusú szürrealisztikus képeiben, miután az első világháború után összeroppant. Az elbeszélés alakjának is „fura sorsa” volt, s vele kapcsolatban tragédia jut az elbeszélő eszébe. S ugyanitt olvashatjuk, hogy a név botrányt sejtet (Ördög Ilona neve).

A *szerelvény* és a vele kapcsolatos szavak egész sora húzódik végig a szövegekben. És ennek a szónak a mezejébe tartozik az *utazás*. A szómezőbe (vagy asszociációs mezejébe?) tartozik a *vicinális* (a szövegben jelző) és a *pályával* alkot szerkezetet (I/8.)², *vicinális körülmény* (I/10.), alapjelentése helyi érdekű vasút, a 2. pedig helyi jelentőségű. Mindkét jelentése eszünkbe jut, ám az elsőt erősítik a következő, a későbbi szövegekben/szövegrészekben található szavak: *szerelvény* – konkrét jelentésben (II/2.), *száguldó vonat* (II/3.), *vonat* (II/4.), *szerelvény* (III/5., IV/6., 7., V/1., 4., 6., 7.). Ehhez a sorhoz tartozik a *vasútállomás* (pl. V/2., 4.), a *peron* (V/4.), a *sínpár* (pl. II/4., V/1.), *vágány*, *vakvágány* (pl. V/7.), *menetrend* (pl. III/5., V/7.). A hozzájuk kapcsolódó jelzők is sokatmondóak, ezekkel is érdemes lenne foglalkozni, pl. csökönyösen áhított szerelvény, ott csillogunk keresztül-kasul száguldó szerelvényünkön, egy vihariramban tovaszáguldó szerelvényre, ama várva várt szerelvényre, ama bizonyos szerelvény, száguldó szerelvényen. A fenti szavak kapcsolatban vannak az *utazás*, *távozás*, *elválás* szavakkal is.

Különböző jelentéssíkokról van szó, de ezek felidézik egymást. Az *elmenni* és *maradni* ellentétben állnak. Pl. „Haza akarok menni, vonat tetején, ha kell, vonatok alatt kúszva, ha kell . . .” „*Ah, utazni oly gyönyörű . . .*” „. . . erre a végleges elutazásra készültünk valamennyien” stb. A maradásra, az egy helyben tartózkodásra is több utalás van: „ül és néz maga elé”, „csak ült üres műtermében”. És ellentétben áll az *utazás* a *körforgással* is. Ez a kötet utolsó szava, mintegy utalva arra, hogy nem lehet elmenni. S ezt erősíti meg a jelző is, az „életre szóló”.

Újabb jelentéssíkot indít el a *karmester* szó is, amely egy hasonlatban fordul elő először, és a nagymamára vonatkozik. A szómezőbe tartozó szavak továbbbiszik a hasonlatot: *karmesteri pálca*, *hangszerpróba*, *dallam*, *vezényelhetetlen hangzavar*, *hangszerelhetetlen* (mind a IV. elbeszélés makroszerkezetében), *karmesteri pálca*, *vezényli*, *szétszéledt zenekar*, *játszani kezd* (az V. elbeszélésből).

A *Keresztül-kasul* című elbeszélésből két kulcsszót emelek ki: a *gyanú* és az *álm* szót. Ezek átszövik a szöveget. Így kezdődik az elbeszélés: „Már az elején gyanút foghattam volna, hogy álmodom csupán az egészet. Hogy maga az álm – akár gyermekkori igénytelen papírmásé kaleidoszkópomba bámulnék –, az álm fura logikája perdíti színre és sodorja széjjel újra meg újra e különös

utazás eseményeit. Gyanút foghattam volna . . .” A következő bekezdés pedig ennek ellentéte: „Máskülönbén pedig vajon hogyan foghattam volna gyanút!” Ez a kettősség vonul végig a szövegen, és ezt szövi át az, hogy ki álmodta az cseményeket. Tehát újabb ellentét következik: „Olykor úgy tűnik nekem, Ibi, hogy nem is én álmodtam e fura eseményeket . . .” „Egyedül apa álmodhatta ezt az egészet . . .” Majd lejjebb ez a mondat kicsit módosul, megmarad a ható igealak, de kapcsolódik hozzá a *kétségtelenül* határozószó. A bizonyosságot azonban gyengíti az igealak, de nem véletlenül marad meg a ható ige, mert a bizonytalanság tovább tart: „Az sincs azonban kizárva, Ibi, hogy Miklós álmodta e fura cseményeket.” Aztán egy újabb fordulat a bizonytalanságtól a bizonyosság felé: „. . . egy szédítő pillanatban világosan éreztem, Ibi, hogy mégiscsak én magam álmodom e fura cseményeket”.

Az emlékek felidézésekor az elbeszélő bizonytalanságát többször tetten érjük, mert az ilyen szavak jelzik: alighanem, nyilván (határozószavak), mintha (kötőszó) feltételes módú igealakokkal stb. Ezekkel állnak szemben a bizonyosságra vonatkozó szerkezetek: „mérget lehet rá venni”, „arra azért én magam is nagyon jól emlékszem”.

Az ismétlődő névszók hálószerűen egybefonódnak, szöveghálót alkotnak, a szövegháló teremti meg a szövegek folytonosságát, egységét velük tartotta fenn a szöveg alkotója a témát. A síkok azonban, mint láthattuk, részekre tagolják a szöveget. A szemantikai síkváltások szép példáit kísérhetjük végig a szövegekben.

A szerkezeti egységeket a jelentésmezők jelölik ki. A jelentésmezők között vannak konkrét és elvont jelentési síkok: a tárgyi világ konkrét és a lelki élet, illetve történések elvont kifejezései indítják el a jelentéssíkokat.

A tárgyi világból csak egy példát említek, azt, amelyiknek kiemelt fontossága van a szövegekben, és többször sajátos, a szövegekre jellemző szerkezetben fordul elő. Ez a tárgy a fotel „ama bizonyos dohányzóasztalka mellett”. Erre is emlékezik az elbeszélő, először az első szövegben van róla szó, és ez az a fontos hely, ide szokott leülni Neorcics nagypapa és az apa, aztán Elemér: „évek óta egymagában üldögélt már ekkor *ama bizonyos* dohányzóasztalka mellett a fotelben” (II/3.), aztán az apa egyedül (III/9., V/7.) – így képzelet el az elbeszélő. Az ismétlődő szerkezet pedig az *ama bizonyos* utalószós szerkezet, mely minduntalan jelzi, hogy a már ismert dologról van szó. Más példák: *ama bizonyos* szerelvény, *ama* várva várt szerelvény, *ama* Gül Baba-i korszak.

A Gül Baba helyet jelölő eleme a szövegnek, ez is fontos szerephez jut. Ide tért be a nagyanya „barátnéival egy kis desszertre” (I/1.), s erre a helyre aztán sokszor van utalás, immár korszakként emlegetve (II/1., 3., IV/6.).

A környezet elemeinek apró rajzai mellett az évszak, az időjárás jellemzőit is bemutatja Juhász Erzsébet. Az évszakok múlását is érzékelhetjük. Pl. „Ki-

fejezetten forró májusi délutánok voltak”; „Ősz volt”, és nincs megnyugtatóbb a „homályosan fénylő őszi délutánoknál”; „Zimankós hideg téli idő volt, január közepe, szakadatlanul esett a hó.”

Az elbeszéléseket lezáró részek (az utolsó kivételével) rövidek, ebben az elbeszélő összefoglal, s a megoldást tartalmazza, ha egyáltalán van ilyen.

Tehát Juhász Erzsébet elbeszélésfüzérében a szemantikai szövegösszefüggés a kisebb és nagyobb egységekben többféleképpen is érvényesül: változatlan ismétléssel, variált ismétléssel, tartalmi ellentéttel, szinonimákkal, azonos jelentésmezőbe tartozással (a fogalomkörhöz szervesen vagy asszociatív úton kötődő szavakkal). Egyszóval: sok-sok szállal egymáshoz fűződő mikro- és makroegységekből alkotott összefüggő egészet Juhász Erzsébet.

JEGYZETEK

¹ Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1984

² A római szám a fejezet elbeszélésének a sorszáma, az arab szám a szerző által elkülönített részegység sorszáma.

MILYEN KÖZEL VAGYUNK A „SZÉP ÚJ VILÁG” MEGVALÓSULÁSÁHOZ?*

ALDOUS HUXLEY

A moralisták egyetértenek abban, hogy a krónikus lelkiismeret-furdalás egyike a legkevésbé kívánatos érzéseinknek. Aki tévedett, mondják, az lehetőleg javítsa ki a hibát, és ügyeljen arra, hogy legközelebb ne kövesse el. Hosszasan tépelődni a dologon semmi esetre sem célravezető: hiszen a megtisztulásnak korántsem az a legjobb módja, hogy mocsokban hempereg az ember.

A művészetnek szintén van etikája, melynek törvényei az általános etika törvényeivel egyeznek meg, legalábbis közeli rokonságban állnak azokkal. A rossz művek miatt érzett lelki-furdalás tehát ugyanolyan haszontalan, mint az, melyet a rossz cselekedetek miatt érez az ember. A tévedéseinket, hibáinkat meg kell keresni, tudomásul kell venni, és törekednünk kell arra, hogy ha lehet, még egyszer ne kövessük el őket. Húsz évvel ezelőtti írások fogyatékoságain töprengeni, hiányos művek foltozgatásával próbálkozni, a férfikor idejét az ifjúkori bűnök és esztétikai ballépések helyreigazítására fecsérelni felesleges és terméketlen vállalkozás, ebben egészen biztos vagyok. A *Szép új világ* mostani kiadásának szövege ezért megegyezik az első kiadásával. Tisztában vagyok azzal, hogy a *Szép új világnak* mint irodalmi műnek komoly hiányosságai vannak. Ezek helyreigazításához azonban át kellett volna írnom a regényt, az újraírás közben pedig – mivel időközben más, idősebb ember lettem –, valószínűleg nemcsak a történet hézagait tüntettem volna el, hanem esetleg némely erényét is. Így hát, ellenállva az esztétikai bünbánatban való hempergésnek,

* A *Szép új világ* című regény második kiadásához írt előszó (1946). A fordítás a következő kiadás alapján készült: Aldous Huxley: *Brave New World*, London, Flamingo–Harper Collins Publishers, 1994

jót és rosszat egyaránt érintetlenül hagyok a műben, és a figyelmemet valami másra irányítom.

Előbb azonban érdemes lesz legalább megemlítenem a történet egyik legkomolyabb hiányosságát, ami pedig nem más, mint hogy a regényben szereplő Vadember előtt csupán két lehetőség kínálkozik: vagy Utópia esztelen, tébolyult életét választja, vagy az indián település civilizálatlan életét, amely bizonyos tekintetben emberibb ugyan, ám aligha igazabb és hitelesebb. A könyv írásakor igen eredetinek és szórakoztatónak, mindamellett nagyon is elképzelhetőnek találtam azt a gondolatot, miszerint az embernek a szabad akarat csupáncsak azért adatott meg, hogy kedvére választhasson a téboly és a szélhámosság között . . . A regény másik szépséghibája, hogy a dramatizáltság érdekében a Vadember sokszor egészen racionálisan érvel; ez pedig, ha figyelembe vesszük, hogy egy olyan közösségben nevelkedett, amelynek a vallása a termékenység kultikus tiszteletén és a vezeklés kegyetlenségén alapul, nem tekinthető hitelesnek. Valójában egyes megnyilatkozásait még az sem igazolhatná, hogy, mint tudjuk, olvasta Shakespeare műveit. Persze a történet végén kénytelen feladni a józanságát, eluralkodik rajta a belénevelt bűnhődéskultusz, mely mániákus önmarcangolásba, elkeseredésbe, legvégül pedig öngyilkosságba kergeti. „S ily nyomorultul pusztulnak el mind azután”, nagy megelégedéssé a regény pirronista, ám nagyszerűen szórakozó szerzőjének.

Ma már nem érzek ellenállhatatlan késztetést arra, hogy az épelméjűség lehetetlenségéről beszéljek. Ma is úgy vélem ugyan, hogy a józan emberi bölcsesség fölöttébb ritka jelenség; mindazonáltal az a meggyőződésem, hogy igenis elérhető és megvalósítható. Ennek a gondolatnak a jegyében született néhány újabb könyvem, valamint egy antológia, melyben a bölcsélet nagyjainak magára a bölcsességre és a hozzá vezető utakra vonatkozó mondásait gyűjtöttem egybe. Mindennek eredményeképpen egy elismert szaktudós azt állapította meg rólam, hogy a válságos időkben megbukó értelmiségi réteg szomorú megtestesítője vagyok. Ezzel – gondolom – egyben arra is célzott, hogy ő maga és nagrabecsült kollégái a pompázatos sikert testesítik meg. Mivel az emberiség jövőit kellő tisztelet illeti, javasolom, építsük meg a professzor urak panteonját Európa vagy Japán valamely kizsigerelt városának romjain. A csontkamra bejárata fölé a következő szöveget írhatnánk, kétméteres betűkkel: „A VILÁG ÖSSZES NEVELŐJÉNEK EMLÉKE LEGYEN SZENT. SI MONUMENTUM REQUIRIS CIRCUMSPICE.”

De térjünk vissza a tárgyunkhoz . . . Ha ma újraírnám a regényt, egy harmadik megoldást is felkínálnék a Vadembernek. Az Utópia-beli élet és a civilizálatlan vadak élete mellett lehetőség nyílna a józan emberi bölcsesség szerinti életre is, melyet a könyvnek ebben az új változatában a szép új világból száműzöttek vagy elmenekültek közössége valósítana meg a rezervátum hatá-

rain belül. Ebben a közösségben decentralizált gazdaság működne, a politika az együttműködésen alapulna. A tudomány és a technológia az emberért lenne, akárcsak a sabbath ünnepe, nem pedig azt a célt szolgálná, hogy leigázza és a szolgálatába állítsa az embereket (mint manapság, vagy mint a regénybeli szép új világban). A vallás a teremtés végső céljainak tudatos, értelemmel áthatott keresése lenne a tao, a logosz, a brahman, illetve a transzcendens istenség jegyében. Az uralkodó életfilozófia egyfajta *nemes haszonelvűség* lehetne, amely szerint a gondtalan jólétnél előbbre valók a végső célok, a legfőbb kérdés ugyanis minden esetben a következő lenne: „Mennyiben segíti és mennyiben gátolja ez a gondolatom vagy cselekedetem az emberiség *nagy céljainak* általam és minél több ember által történő megvalósítását?”

A regénynek ebben a hipotetikus, új változatában a primitívek közt felnövő Vadembernek még Utópiába kerülése előtt alkalma nyílna arra, hogy közvetlenül megismerje a szabad, együttműködő személyek közösségét, akik a józan, normális emberi élet megvalósításán fáradoznak. Ilyeténképpen módosítva a regényt, a javított *Szép új világ* mind művészi, mind pedig – ha szabad ezt a mélyértelmű kifejezést használni irodalmi művel kapcsolatban – filozófiai szempontból teljesebb lenne a jelenlegi változatnál.

A *Szép új világ* azonban olyan könyv, amely a jövőről szól; márpedig egy jövőről szóló könyv esetében, bármilyen művészi vagy filozófiai kvalitással rendelkezék is, a leginkább mégis azok a dolgok érdeklik az olvasót, melyek akár meg is valósulhatnak egyszer. Milyenek látjuk hát a regény próféciait ma, modern kori történelmünk sülyedő síkjának egy alsóbb fekvéséből, tizenöt év távlatából nézve? Mi minden történt ez alatt a fájdalmas idő alatt, ami alátámasztja vagy érvényteleníti az 1931-es előrejelzéseket?

A vízió legnagyobb hiányossága első látásra is egészen nyilvánvaló: a *Szép új világ*ban semmiféle utalás sincs a nukleáris maghasadásra vonatkozóan. Ez igen meglepő dolog, hiszen az atomenergiában rejlő lehetőségek már évekkel a könyv megírása előtt is népszerű közéleti témát képeztek. Mi több, régi jó barátom, Robert Nichols sikeres színdarabot is írt erre a témára, és emlékszem, én magam szintén megemlítettem egy, a húszas évek végén megjelent regényemben. Így, mint mondtam, fölöttébb különösnek tűnik, hogy Ford Urunk után a 7. évszázadban a rakétákat és a helikoptereket nem az atommag bomlásából származó energiával üzemeltetik. Mindazonáltal ennek a fatális tévedésnek a magyarázata roppant egyszerű. A *Szép új világ* tárgya ugyanis nem maga a tudományos fejlődés, hanem annak az emberi életre gyakorolt hatása. A fizika, a kémia, a műszaki tudományok eredményeit a regény eleve adottnak tekinti, továbbá a biológia, a fiziológia, a pszichológia területén végzett jövőbeli kutatások közül is csak azokat ismerteti részletesen, melyek eredményeit közvetlenül az embereken alkalmazzák. Az élet minőségét csak

magával az élővilággal foglalkozó tudományok tudják gyökeresen megváltoztatni; az anyagi világot vizsgáló tudományok által az élet elpusztítható vagy elvisselhetetlenül nehézé tehető ugyan, de az élet tulajdonságait vagy különböző megnyilvánulási formáit ezek a tudományok nem tudják módosítani (hacsak nem közvetett úton, a biológia vagy a pszichológia szolgálatába állítva a felismeréseiket). Az atomenergia felhasználása természetesen nagy fordulatot hozott az emberiség történetében, de nem ez jelenti a végső, a legfontosabb fordulatot (hacsak nem robbantjuk magunkat darabokká, véget vetve így az emberi történelemnek).

A valóban *gyökeres* forradalmi változás nem a külső (anyagi) világban fog bekövetkezni, hanem az egyes ember testében és lelkében. Sade márki, aki kétségtelenül forradalmi időkben élt, ennek jegyében próbálta ésszerűsíteni saját nem mindennapi ötleteit. Robespierre-nek csak felszíni változásokat, politikai forradalmat sikerült előidéznie; ennél némileg mélyebbre hatolt Babeuf, aki a gazdasági forradalmat kísérte meg végrehajtani. Sade a gyökeres forradalmi változások apostolának tartotta magát: a merő politikai és gazdasági változásokon túl az egyes emberben – férfiakban, nőkben, gyerekekben egyaránt – lejátszódó forradalmat akarta megvalósítani, melynek következtében az egyén teste a közösség tulajdonát, közös szexuális tárgyát képezte volna, a tudata pedig megszabadult volna minden szemérmességétől, a civilizációs fejlődés során rögzült gátlásoktól. A szadizmus és a gyökeres forradalmi változások között persze nem feltétlenül kell párhuzamot vonnunk. Sade szélhámos, forradalmának többé-kevésbé tudatos célja egyetemes zűrzavar és rombolás előidézése volt. Meglehet, hogy akik a *Szép új világot* kormányozzák, azok nem nevezhetők bölcs embereknek (a szónak, mondjuk így, abszolút értelmében), de semmi esetre sem mondhatjuk róluk, hogy örültek volnának; céljuk nem az anarchia, hanem a szociális biztonság és stabilitás. Ez utóbbi megteremtésének érdekében munkálkodnak tudományos eszközeikkel az emberek végső, gyökeresen forradalmi változásán.

Ma az első fázisban vagyunk annak az időszaknak, amit talán az utolsó előtti forradalomnak nevezhetnénk. Lehet, hogy a következő fázis az atomháború lesz; ebben az esetben nem kell jövőre vonatkozó jóslatokkal bajlódunk. Viszont az is elképzelhető, hogy ha nem is hagyunk fel az egymás ellen vívott háborúinkkal, de leszünk legalább annyira józanok, mint a 18. századi elődeink. Ők ugyanis okultak a harmincéves háború elképesztő rémségeiből, és attól kezdve Európa politikusai és hadvezérei több mint száz éven át tudatosan ellenálltak annak a kísértésnek, hogy haderejüket mértéktelen rombolásra vagy az ellenfél végső megsemmisítésére használják. Zsákmányt és győzelmet sóvárgó hadjáratokat persze továbbra is vezettek, de ugyanakkor készek voltak arra is, hogy mindenáron megőrizték a világ épségét, mert

belátták, hogy a hosszú távú érdekeiket ez szolgálja. Az elmúlt harminc évben nem voltak ilyen értelemben vett konzervatívjai az emberiségnek: nacionalista radikálisok voltak mind a jobb, mind a bal oldalon. Az utolsó konzervatív honatya Lansdowne ötödik márkija volt, aki az első világháborút követően azt javasolta, hogy a béketárgyalásokat – miként a 18. századi háborúk esetében is – kompromisszumos megoldással zárják le. Csakhogy midőn az erről szóló levelét eljuttatta a *The Times* szerkesztőségének, a korábban konzervatív értékeket valló lap elutasította annak közlését . . . Ezután győzött a szélsőséges nacionalizmus, aminek a következményei mindannyiunk előtt ismeretesek: bolszevizmus, fasizmus, infláció, gazdasági válság, Hitler, második világháború, Európa pusztulása és éhínség az egész világon.

Feltéve, hogy tudunk okulni a hirosimai katasztrófából (ahogy elődeink a magdeburgi ütközetből), valószínűleg egy békésebb periódus elé nézünk, melyben csak helyi jellegű, kevésbé pusztító konfliktusok lesznek majd. Ez alatt az idő alatt az atomenergiát feltehetően gazdasági célokra fogják használni, aminek köszönhetően nagy gazdasági és társadalmi változások játszódhatnak majd le, elképesztő gyorsasággal. Az emberi élet minden eddigi rendje felbomlik, helyükben új formák alakulnak ki. Ebben a folyamatban azonban éreztetni fogja hatását az atomenergia emberellenes, személytelen jellege is. A magfizikus (a modern Prokrusztesz) fogja elkészíteni azt az ágyat, amelyen az emberiségnek hevernie kell; sajnos könnyen elképzelhető, hogy ez kissé kényelmetlenebb lesz a kelleténél. Kisebb kiigazításokra, itt-ott esetleg erőszakos nyújtásokra vagy csonkolásokra is szükség lehet majd; ehhez persze hozzászoktunk az alkalmazott tudományok nekilendülése óta, jóllehet ezúttal sokkal drasztikusabb beavatkozások következnek. Ezeket a nem kis fájdalommal járó műtéteket erősen centralizált, totalitárius kormányzatok fogják irányítani. A hatalom centralizációja elkerülhetetlennek látszik, a közeljövő ugyanis valószínűleg a közelmúlthoz hasonlóan alakul majd; a közelmúltban pedig a gyors technológiai fejlődésnek – mivel tömegtermelésre beállított gazdasági viszonyok között, többségében vagyontalan népesség mellett játszódott le – gazdasági és társadalmi felfordulás volt a következménye. A kialakuló helyzetben központosítani kellett a hatalmat, és fokozni a kormányzati irányítást. Nem kizárt, hogy még az atomenergia ipari célokra történő felhasználása előtt az összes létező állam kormánya kisebb-nagyobb mértékben totalitáriussá válik, de hogy azt követően igen, abban szinte biztosak lehetünk. Egyedül a decentralizáció és az önkormányzatiság érdekében indított széles körű polgári mozgalom állíthatná meg azt a tendenciát, mely a parancsuralmi rendszer felé mutat. Jelenleg azonban semmi jel sincs arra, hogy egy ilyen mozgalom kialakulóban volna.

Természetesen nincs okunk feltételezni, hogy az új totalitarizmus hasonló lesz a régihez. Egy olyan kormány, amelynek a legfőbb eszközeihez tartozik a gumibot, a sortűzek, a szándékosan előidézett éhínség, a tömeges bebörtönzések és deportálások, nemcsak inhumánus (ezzel egyébként is kevesen törődnek manapság), hanem teljesen nyilvánvaló módon hatástalan is; márpedig a fejlett technológia korában a hatástalanság a halálos bűnök legsúlyosabbika. A leghatásosabb totalitárius állam tehát az volna, amelyben a teljhatalmú végrehajtó szervek (a politikai vezetők és a szolgálatukban álló ügyintézők hada) erőszak alkalmazása nélkül tudnák irányítani a rabigába vert, ám a saját szolgasorsukat *szeretők* lakosságot. A mai parancsuralmi rendszerekben a propagandaügyi minisztériumra, a lapszerkesztőkre és a tanárookra hárul a szolgaság elfogadtatásának komoly feladata, az ő módszereik azonban ma még meglehetősen durvák és tudománytalanok. A régi jezsuiták, mint tudjuk, azt gondolták, hogy amennyiben kezdettől fogva rájuk bízna a gyerekek nevelését, kezkeskedni tudnának az emberiség vallási meggyőződéséért. Ez persze vágyálom volt csupán; a modern pedagógia módszerei pedig alighanem még a Voltaire nevelésén fáradozó tisztelendő atyákénál is jóval hatástalanabbak. A propaganda szakemberei azóta rájöttek, hogy a legjobb eredményeket nem akkor érik el, ha bizonyos dolgokat a megfelelő módon beállítva közölnek, hanem sokkal inkább akkor, ha egyes dolgokat *nem* közölnek. Nagy ereje van az igazságnak; de még nagyobb erő lakozik az igazság elhallgatásában. Azzal, hogy bizonyos dolgokról nem beszélnek, hogy Churchill szavával élve „vasfüggönyt” vonnak a nép és az olyan tények vagy érvek közé, melyeket a helyi politikai vezetők nemkívánatosnak tartanak, a totalitárius államok propagandistái sokkal hatásosabban tudják befolyásolni a közvéleményt, mint akár a legékesebb leleplezésekkel vagy a lehető leglehengerlőbb logikai érvelésekkel tehetnék. Az elhallgatás viszont még önmagában nem elég. Amennyiben a jövőbeni kormányok el akarják kerülni az üldöztetéseket, a likvidálásokat és a társadalommal való durva összetűzések más hasonló jelenségeit, akkor a legfőképpen azon kell dolgozniuk, hogy kifejlesszenek egy roppant hatékony pozitív propagandát. A közeljövőben tehát azok az államilag támogatott kutatások lesznek a legfontosabb tudományos tervezetek, melyek a „boldogság problematikájának” kérdéseit fogják vizsgálni, vagyis azt, hogy miképpen lehet megszerettetni a lakossággal a szolgasorsot. Az anyagi biztonság és a jólét megteremtése nélkül ez aligha lesz lehetséges; de az eszmefuttatásunk lerövidítése végett tegyük fel, hogy a teljhatalmú kormányzatnak és ügyintézőinek sikerül létrehozniuk a tartós biztonságot és a jóléti társadalmat. Ne feledjük viszont, hogy az emberek a biztonságot igen rövid idő alatt megszokják, és eleve adottnak tekintik. Ez tehát csak egy felszíni, merőben külső mozzanata a forradalmi változásoknak. A szolgasors megszerettetését egyes-egyedül az

ember tudatát és testét érintő, gyökeres forradalmi változás eredményeképpen lehet elérni. Ehhez, egyebek mellett, az alább felsorolt felfedezések és találmányok szükségeltetnek. Először is, tökéletesíteni kell a szuggesztió technikáját: gyermekkorban a beidegzés, később a különféle vegyszerek (pl. scopolamine) segítségével. Másodsorban, a tökéletességig kell fejleszteni az emberek egyedi tulajdonságainak vizsgálatát, hogy a kormányzati ügyintézők bármely egyén számára képesek legyenek megtalálni a lehető legmegfelelőbb pozíciót a társadalmi és gazdasági hierarchiában. (A gépezetbe nem illő csavarok ugyanis, tudjuk jól, könnyen veszélybe sodorhatják az egész masinériát.) Továbbá, mivel a valóság – ha mégoly utópisztikus is – olyasvalami, amiből az embernek időről időre ki kell kapcsolódnia, szükség lesz majd valamiféle alkohol- és narkotikumpótló vegyszerre is, amely kevésbé lesz káros, mint a gin vagy a heroin, ugyanakkor nagyobb élvezetet tud majd nyújtani náluk. Végezetül, immár távolabbi tervként (melynek sikeres végbevételéhez akár több nemzedéken át is eltartó totalitárius irányítás szükséges), ki kell majd fejleszteni egy egyszerű és üzembiztos *eugenetikai* rendszert, amellyel az emberi egyedeket standardizálni lehet, megkönnyítve így az irányítók munkáját. Ennek az ábrázolása a *Szép új világban* egészen a végletekig, bár minden bizonnyal nem a képtelenségig fokozott. Sem technikailag, sem ideológiailag nem tartunk még a palackozott csecsemőknél és a „bokanovszkálással” előállított Epszilon-félmajmoknál. De ki tudja, mit tartogat számunkra az elkövetkező hatszáz év? Másrészt, a regénybeli szép, boldog és biztonságos világ némely tartozéka (pl. a szóma, a hipnopédia, a tudományosan kialakított kasztrendszer) már három-négy nemzedéknyi idő múlva valósággá válhat. Egyre közelebbi realitás a regényben ábrázolt szexuális szabadság is: egyes amerikai városokban a válások száma már ma is megegyezik a házasságkötésekével. Néhány év múlva alighanem a házassági engedélyt is úgy fogják kibocsátani a hatóságok, mint ma a kutyatartási engedélyeket: tizenkét hónapra szólnak, és semmilyen megkötést nem tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy közben hányszor cserélhet kutyát az illető, vagy hogy egyet vagy többet tarthat-e belőlük egyszerre. A politikai és a gazdasági szabadság eltörlése – mintegy kárpótlásképpen – a szexuális szabadosság felerősödéséhez vezet. Ez szintén a diktátor malmára hajtja a vizet (hacsak nem emberanyagra lenne szüksége éppen, ágyútölteléknek vagy egyes leigázott területek benépesítéséhez), hiszen a promiszkuitás – a különféle drogok, a filmek és a tömegtájékoztatók által befolyásolt „szabad” álmodozásokkal karöltve – elősegíti, hogy az alattvalók könnyű szívvel elfogadják a nekik járó szolgasorsot.

Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy Utópia valósága sokkal közelebb van, mint azt tíz-tizenöt évvel ezelőtt bárki gondolhatta volna. A regény megírásakor tőlünk hatszáz évnnyi távolságra vetítettem az ábrázolt jövőbeli világot.

Mai szemmel nézve nagyon is elképzelhető, hogy mindez a rémség akár száz éven belül bekövetkezhet; feltéve persze, hogy nem robbantjuk magunkat ripityára időközben. Ha ugyanis nem a decentralizációt választjuk, és ha az alkalmazott tudományt nem a szabad egyéniségek fejlődését szolgáló eszközként használjuk (ahelyett, hogy mint látjuk, a tudomány használja fel a maga céljaira az embert), akkor valójában csak két lehetőség marad az emberiség számára. Az egyik, hogy számos militarista nemzeti diktatúra jön létre, s ezeket az atombombában rejlő pusztítás rettenete és a szigorú katonai kormányzat élteti majd. A másik, hogy a gyors technológiai fejlődés és a nukleáris forradalom kaotikus társadalmi állapotokhoz vezet, aminek a következtében egyetlen nagy, nemzetek fölötti diktatúra születik: ez a hatékonyabb irányítás és a stabilitás igényének következtében fokozatosan Utópia, a „szép új világ” jóléti zsarnokságává alakul át.

Tegyétek meg tétjeiket, uraim, és válasszanak.

(1946)

DANYI Zoltán fordítása

HÁROMÁGÚ SÍP

Öregedő amerikai írók öregedő alteregói

V A R G A I S T V Á N

Az öregedés elkerülhetetlen folyamata elsősorban élettani természetű, de ugyanakkor kihatással van az intellektuális, vagy az írók esetében, az alkotói tevékenységre is. Az esetek óriási többségében – s ezt számtalan világirodalmi példa támasztja alá –, az öregedés nagyban csökkenti az alkotói kedvet, ritka az olyan példa, amikor idős író élete befejező szakaszában időtálló értéket teremtett volna. Mindenesetre ez a megállapítás egyedenként változik. Épp ezért érdekes összehasonlítani három kortárs, mondhatni modern klasszikus amerikai író egy-egy olyan művét, amelyet az öregedés szakaszában alkottak. Közülük kettő, Philip Roth és John Updike, még él, míg a harmadik, Joseph Heller, két éve halott. Izgalmas ez a vizsgálódás már azért is, mert a még két élő író hosszabb ideje műveiben szerepelteti a maga írói alteregóját, s ezek megteremtőjükkal úgymond együtt öregednek meg, míg Joseph Heller épp utolsó művében szerepelteti magát ily módon.

Natan Zuckerman már korábban jelentkezett Philip Roth műveiben, mint író alteregója. Volt Rothnak egy hét-nyolc évig tartó korszaka, amikor szinte csak Nathan Zuckermannel foglalkozott. Abodi Nagy Zoltán szerint valóságos Zuckerman-saga volt kibontakozóban. Nathan Zuckerman regényhősként először *A szellem árnyékában* című regényben szerepelt 1979-ben. 1981-ben megjelent *A megszabadított Zuckerman*, majd két évre rá az *Anatómialecke*. A három mű egy trilógiát képezett, amelyhez 1986-ban egy újabb mű csatlakozott, *Az ellenélet*, s így Zuckerman-tetralógiáról beszélhetünk. Utána a Zuckerman-sorozat megszűnik, de aztán Zuckerman 1998-ban újra felbukkan Philip Roth legfrissebb könyvében, a *Kommunistához mentem feleségülben*.

Amikor Philip Roth ezt a regényét írta, hőse hatvanegy éves, más életrajzi adatai is megegyeznek a korábbi Zuckerman-sorozat ilyenfajta adataival (pél-

dául az, hogy 1950-ben érettségizett). Ez a kései Zuckerman-regény azonban nagyon eltér az előzőektől. Elsősorban témája miatt. *A szellem árnyékában*-nak központi témája az élet és a művészet konfliktusa, *A megszabadított Zuckerman* címűben keveredik a művészet és a valóság, a regény és az élet, benne Nathan „elszabadul” az öt körülvevő világtól (feleség, család, barátok), de ugyanakkor más láncot tesz magára: tudatosan vállalja az alkotás, az írás terhét, elhatározza, csak az írásnak él. Vagy ahogyan egy alkalommal kimondja: „Könyvírógép vagyok, aki életeket fal fel, köztük a sajátomat.” Mindennek logikus következménye az, hogy Philip Roth örök témája a művészet és a valóság viszonya. Helytálló Abodi Nagy Zoltán azon megállapítása is, hogy a Zuckerman-könyvek művészregények. *A Kommunista*hoz mentem feleségül ebből a szempontból kivételt jelent: mint jeleztem, a téma ez alkalommal más. Visszatérve Nathan Zuckerman alakjához, könnyen megállapítható, hogy mögötte megteremtője húzódik meg, de az író és hőse nem olvad egybe, azaz nemcsak életrajzi indíttatású regényről van szó a Zuckerman-könyvek esetében.

Philip Roth önmaga és a valóság közé helyezi el Nathan Zuckermant, bár jómaga szolgál Nathan Zuckerman modelljének. Igyekszik tárgyilagosan viszonyulni írói alteregójához azzal, hogy ennek a viszonyulásnak lényege az enyhe ironia. Így viszonyul alteregójához, Henry Bechhez annak megteremtője, John Updike is.

*A Kommunista*hoz mentem feleségül már abban is különbözik az előző Zuckerman-regényektől, hogy központjában nem Nathan Zuckerman élete és alkotói gondjai állnak, hanem egy igazi regényhőse: Ira Ringoldé. Nathan Zuckerman a regényben több alkalommal is kihangsúlyozza, hogy ez a könyv Ira sztorija, nem pedig az övé. A regénybeli valóság ez alkalommal kiszorítja a művészet problémáit boncolgató gondolatokat, mondhatnánk, *A Kommunista*hoz mentem feleségül visszatérést jelent a hagyományos társadalmi regényhez. A regénynek két narrátora van: az egyik Ira testvére, Murray Ringold, a másik pedig Nathan Zuckerman. Hat éjszakán át idézik fel a múltat, Ira életútjának alakulását azzal, hogy Murray e páros elsőhegedűse, Nathan Zuckerman hozzájárulása a történet elmondásához szerényebb. Vannak azonban jelenetek, amelyeket, mivel egyikük sem volt jelen lejátszódásuk alkalmával, Philip Roth beszél el mintegy észrevétlenül belopózva a regény lapjaira. Vizsgálódásunk tárgya legyen ez alkalommal Nathan Zuckerman alakja: hogyan manifesztálódik az idő múlása az ő életében.

Nathan Zuckerman hatvanéves korában kivonult a társadalomból: „Magamban élek itt, a ház kicsi, egy szoba, ahol írok és eszem – dolgozószoba, fürdőszoba és teakonyha a ház egyik végében, kőkandalló, a kandallóra merőlegesen könyvekkel borított fal, egymás mellett öt, harmincszor harminc centiméteres tolóablak néz a széles kaszálóra és az öreg juharfák védőoszta-

gára, amelyek elválasztanak a földűttől. A másik szoba, ahol alszom, meghitt méretű, rusztikus helyiség, benne egyetlen ágy, egy fiókos szekrény, fafűtésű kályha, a négy sarokban kilátszanak a vén gerendák, újabb könyvespolcok, könnyű szék az olvasáshoz, apró íróasztal, és a nyugati falon üvegezett tolóajtó nyílik a tornácra, ahol Murray-vel martinit ittunk vacsora előtt. Megvásároltam a házat, téliesítettem – valakinek a nyaralója volt –, és amikor betöltöttem a hatvanat, idejöttem egyedül lakni, távol az emberektől. Ez négy éve történt. Bár nem mindig kellemes az ilyen spártai sor, amely nélküli az emberi életet kitöltő, különféle tevékenységeket, hiszem, hogy legkevésbé ártalmas dolgot választottam. De most nem az én elvonulásom a sztori. Ami különben sem sztori. Azért jöttem ide, mert nem akarok több sztorit. Nekem megvolt a magamé.” Míután kivonult a társadalomból, először úgy érezte, hogy ez a lépése hiba volt: nem lett volna szabad ennyire elszakadnia a világtól. De aztán ez az érzés lassan eltűnt, mert, ahogy Nathan Zuckerman mondja: „Nem óhajtottam több problémát.”

Nathan Zuckerman így vall: „A hely, ahol lecsupaszkodunk lényegünkre, ahová – ha talán nem is azonos születésünk helyével –, visszatérünk, hogy fertőtlenítést és feloldozást kapjunk a törtétesre. A hely, ahol levetjük és elhullajtjuk az egyenruhákat, amelyet ránk adtak, és a jelmezeket, amelyekbe belebújunk, ahol eldobjuk nyűttségünket, sértődéseinket, kiegyezésünket a világgal, truccolásunkat a világgal, ügyeskedésünket a világgal, és a tettlegeségeket, amelyeket a világtól kaptunk. Az öregedő férfi fölkerekedik, és elvonul az erdőbe – a keleti bölcelet rengeteg gondolatot, taoista gondolatot, hindu gondolatot, kínai gondolatot szentel ennek a témának. Az erdőlakó az életút végső stációja. Gondoljunk csak azokra a kínai festményekre, amelyeken az öreg ember van a hegy lábánál, az öreg kínai ember egy szál magában a hegy lábánál, ahogy húzódik el az életrajz izgágaságaitól. Fickós kedvvel szállt versenybe az étellel, most, mikor lehiggadt, a halállal verseng, úgy süllyed el a végső kietlenségbe.”

Utolsó beszélgetésük végén a búcsúzáskor Murray Ringold, az immár kilencvenéves volt nyelvtanára felteszi volt tanítványának a kérdést, miért vonult ki a társadalomból, mesélje el neki ezt legközelebb ő, Nathan Zuckerman. A válasz: „Figyelmesen meghallgattam a történetét, annyi történt. Isten vele, Mr. Ringold”, azaz az író alteregója kitérő választ ad a felkérésre. Philip Roth tartja magát elvéhez: ez a könyv nem alteregójának a sztorija. De ez viszont korántsem jelenti azt, hogy ne írjon az ifjúkori Nathan Zuckerman vívódásairól, alkotói kínjairól, az életben szerzett tapasztalatairól, kialakult hitvallásáról. Ezek az alteregó legizgalmasabb vallomásai. Nathan Zuckerman ifjúkora az eszménykeresés jegyében telt el, valójában ez volt tizenéves korában életének célja. Méghozzá azért, mert meg akarta változtatni a világot. Hihe-

tetlenül fogékony volt akkor (és utána is hosszú időn át) a „hangok” iránt. Úgy érezte, mindenki, aki szólt hozzá, egy hang volt, mindenki tanítani akarta („Tanítsd Nathant. Ez lett a hitvallása mindenkinek, akinek annyit mertem mondani, hogy helló.”), úgyhogy „életem könyve a hangok könyve lett”. A hangokat nemcsak hallotta, hanem értette is őket, innen a megállapítása: „Mennyire Istenhez hasonlatos az, akinek füle van!” Minderről a *Kommunistához mentem feleségül*ben Nathan Zuckerman részletesen így vall: „Mostanában, ha visszagondolok, néha úgy rémlik, egész életem abból állt, hogy egy hosszú-hosszú beszédet hallgattam. A beszéd hol különc, hol kellemes, hol hülye lefetyelés (az ismeretlen hangja), hol mániás, hol unalmas, hol olyan szürös, mint a tú helye, és én hallgatom, amióta az eszemet tudom: hogyan gondolkozzak, hogyan viselkedjek: kit utáljak, kit csodáljak: miért rajongjak, mi elől fussak: mi a gyönyörűséges, mi a gyilkos, mi a dicséretes, mi a sekélyes, mi a baljós, mi a szar, és hogyan maradjak lélekben tiszta. Senkinek nincs gátlása, ha hozzám kell beszélnie. Talán attól van, hogy évekig olyan képpel mászkáltam bele a világba, mint akihez sürgősen beszélni kell. De bármi legyen az oka, életem könyve a hangok könyve. Ha kérdem magamtól, hogyan jutottam oda, ahol vagyok, mindig ugyanazt a meglepő választ kapom: „hallgatva”. – Lehetséges, hogy ez volt életem rejtett értelme, minden más csak maskara, amellyel valódi, galád és konok törekvéseimet álcáztam? Mármint hogy hallhassam őket. Hallhassam a beszédüket, ezt a minden képzeletet felülmúló fenomént. Mindenki olyasminnek látja a tapasztalatot, amelyet nem megszerezni kell, hanem úgy kell megszerezni, hogy beszélhessenek róla, Miért van ez? Miért akarják, hogy halljam őket és áriáikat? Hol döntötték el, hogy erre való vagyok? Vagy kezdettől ez voltam, mind hajlamból, mind választásból, egy fül, amely egy szót keres?”

A regényben rövid időre felbukkan Leo Glucksman, aki az egyetemen tanított, és Nathan Zuckerman eszményei közé tartozott. Tanulságos felidézni néhány gondolatát az irodalomról, mert ezeket nemcsak Nathan Zuckerman, hanem maga Philip Roth is magáévá tette. Leo Glucksman elsősorban a politika és az irodalom kapcsolatáról beszélt tanulékony hallgatójának. Értelmezésében a „politika nagy generálózó, az irodalom pedig a nagy részletező . . . ellenségei egymásnak”. A politika számára az irodalom létezése felesleges, mert a részletező irodalom felfedi az ostoba politikai propagandát (ez egyaránt vonatkozik a kommunizmusra és a kapitalizmusra). „A művészet feladata az árnyalat”, szögezi le Leo Glucksman, nem szabad egyszerűsíteni. A művészet a káoszt engedi be, és a szervezett államforma a káoszt nem tűri. Az írónak – s ezt az utasítást Nathan Zuckerman abszolút elfogadja –, nem szabad kötődnie semmilyen ideológiához, ne akarja megváltoztatni a világot, helyette a „művész, a komoly író bevezet a világba valamit, ami az előtt nem volt meg

benne”. Még Isten sem teremtett irodalmat. Ő tanította meg Nathan Zuckermant arra, hogy a „művészet lényege a művészet szolgálata . . . a komoly irodalom indítéka a komoly irodalom írásának vágya”.

A fentiekben említett idézetek és a velük kapcsolatos észrevételek arra utalnak, hogy a *Kommunistához mentem feleségül* rendkívül komplex alkotás, amely magában hordozza az önéletrajzi, társadalmi és művészregény elemeit. Talán nem túlzó a megállapítás, hogy ez Philip Roth eddig legjobb műve. Van hasonlatosság a Zuckerman-sorozat és John Updike Nyúl-sorozata között: mindkettő a múlt század második felének Amerikájáról (Zuckerman-sorozat része), John Updike rossz véleménnyel volt róla. Olyannyira, hogy gúnyosan megjegyezte: „Merhetjük-e remélni, hogy utójára hallottunk Zuckerman rémtetteiről?” Nos, ez a remény nem teljesült be, mert a *Kommunistához mentem feleségül* egy újabb Zuckerman-darab, amely fényesre sikeredett. Hála Istennek, hogy John Updike figyelmeztetése ellenére Philip Roth mégis megírta e regényét. Nem tudom, mi a véleménye róla John Updike-nek.

Annak a John Updike-nek, akinek szintén megvan a maga írói alteregója. Őt Henry Bechnek hívják. Henry Bech 1965 és 1970 között a *The New Yorker*-ben bukkant fel. Először őt Updike-elbeszélésben számolt be útjairól, 1970-ben az írások gyűjteményes kötetként jelentek meg. 1982-ben Bech „visszatért”. S most újra felbukkant John Updike 2000-ben megjelent *Licks of love* című kötetében (magyarul *Nyúlfark és más történetek*). A kötet fáradt emlékezőseket tartalmaz, és ez alól nem kivétel az *Életmű* című elbeszélés sem, amelynek narrátora és hőse Henry Bech, az idősödő amerikai író. Ki kell hangsúlyozni, hogy ellentétben Nathan Zuckerman-nal, akinek Philip Roth az alteregója – azaz a kitalált író mögött ott látható megteremtője –, addig Henry Bech, bár biztos, hogy kimondja John Updike élményeit és tapasztalatait is, jóval komplexebb figura. Mert a kritika szerint nemcsak kitalálójá bújt bőrébe, hanem mellette elfért valamennyi másokból is. Ilyenkor Bellow, Nabokov és Malamud nevét említik. Visszatérve az *Életműre*, mintha csak John Updike szerepelne modellként. Az *Életmű* három kapcsolatról emlékezik meg, az emlékek akkor tódulnak Henry Bech elé, amikor felolvasóútjai folyamán találkozik valahai szeretőivel. Igaz, az első esetében csak sejtí annak jelenlétét. Míg az első két történet aránylag rövid, a harmadik terjedelmesebb, és ez némileg felbillenti az elbeszélés egyensúlyát. Henry Bech röviden felidéz a kapcsolat jellegét és felbomlását. Újra találkozva volt szeretőivel, Henry Bech rádöbben arra, hogy valójában megöregedett, tapasztalja az idő múlását. Úgy érezte, hogy a három nőnek valami egyedit nyújtott, tartalmasabbá tette életüket. A felolvasások alkalmával bírálóan viszonyul felolvasott műveihez: most látja, hogy egyes részletek, megoldások vagy szavak alkalmazása nem volt a legszerencsésebb. A történetnek egy összefoglaló és több módon értel-

mezhető lezárása van: „Ezek az asszonyok, akik felbukkantak a felolvasásain, világosan látta, azért csinálták, hogy kigúnyolják a könyveit – okos, kacifántos, hamis könyveit, amelyekből szinte minden hiányzik, ami számít, mondták ezek az asszonyok, akikkel valamikor együtt hált. Mi, mi vagyunk a remekműveid.”

Joseph Hellernek nem volt írói alteregója egészen utolsó művéig (*Öregkori önarckép*), amely halála után egy évvel jelent meg. De önéletrajzi elemek már korábban is jelentkeztek egy-egy alkotásában. Így például a *Képzeltétek el* tartalmaz olyan elemeket, amelyeket az író művészi önarcképének minősíthetünk, általában ez a könyve elmefuttatások gyűjteménye az írás mibenlétéről. Egyesek a *Gold mennybe megy* című regényét művészregénynek tartják, amely önéletrajzi mozzanatokot is közöl. Abodi Nagy Zoltán szerint e regény lényege az, hogy „valaki könyvet ír, és ez maga a kezünkben tartott könyv . . . a műben készülő mű az maga a mű”. Joseph Heller már a hetvenes éveinek közepén jár, amikor megírja *Most és egykor* című emlékezéseit. Egy igen hagyományos módon megírt könyvről van szó, amely teljes mértékben elüt a szerző korábbi műveitől, mintha nem ő írta volna. Mentés minden abszurditástól (Joseph Hellert az abszurd regény képviselőjének tekintik, aki korunk társadalmi ellentmondásait és az emberi butaságot a szatíra eszközeivel bírálja), inkább a megelégedettség állapotában megírt múltidézés. Ezzel szemben az *Öregkori önarckép* visszakanyarodást jelent az „igazi” Joseph Hellerhez: újra a végsőkig játékos, humoros, szókimondó író arca bontakozik ki előttünk. És az első, de ugyanakkor utolsó alkalommal, megjelenik a könyvben az író alteregója, egy bizonyos Eugene Pota nevezetű idős, a megteremtőjével egykorú író, akiről Joseph Heller a könyvben többször is kimondja, hogy az ő képzeletének szüleménye.

A könyv azzal kezdődik, hogy Eugene Pota egy részletet próbál megírni jövendőbeli regényéből, de „az idős szerző úgy döntött, hogy ezt a regényét sem folytatja”. Mert igen hamar kiderül, hogy több ötlete van, néhányba bele is kezd, de képtelen kibontakoztatni őket. Mondhatjuk, hogy az *Öregkori önarckép* mindenekelőtt könyv a sikertelen regényíróról. Eugene Pota valahai találékonyága elveszett, helyét elfoglalja a „merengés, várakozás”. Eugene Pota azért ír, mert egyszerűen nem tud mást. Ezért is írja rendületlenül ezt a könyvét. Ahogyan egy helyen mondja: „A mesterember, ha elég sokáig él, jelesül regények és színpadi művek szerzője, eljuthat egy olyan pontra az életében, amikor úgy érzi, semmi újat nem tud már írni, de azért csak szeretné folytatni.” Egyszer az riasztja vissza az írástól, hogy felfedezi, a kiagyaltat mintha már megírta volna, máskor úgy érzi, hogy végeredményben minden témáról már mindent megírtak, vagy úgy találja, minek is írjon, hiszen a leírt szónak lassankint nincs szerepe a közvélemény kialakításában. Aztán a görög mitológiát kísérli meg a maga módján értelmezni és átírni, majd hirtelen témát

vált, és felesége szexuális életéről tervez könyvet írni. A könyvben váltakoznak a megírt, abbahagyott és újra elövelt regényrészletek, Eugene Pota gondolatai a regényírásról, valamint jelenetek az idős író magánéletéből. Így aztán egy különös mű kerekedik ki Joseph Heller tollából, amely szellemessége az olvasót lebilincseli, bár az első oldalak után tudja, hogy játékoságból megírt könyvet olvas. Az *Öregkori önarckép*nek a főszereplője maga a megírt könyv, a könyv keletkezése szemünk láttára válik a könyv tartalmává. Vagy ahogyan Joseph Heller egy helyen kimondja róla: „Ez a könyv Potáról szól, egy regény formájában megírt tanulmány egy regényírással töltött életről.” S amikor Eugene Pota fáradtan abbahagyja az írást, a mű ezekkel a szavakkal zárul: „Ó, a francha, sóhajtott fel az idős író, és még egyszer elnevette magát. Nem volt meglepve, és elkezdett komolyan gondolkodni azon, hogy megírja azt a könyvet, amelyet ön éppen most olvasott el.” Az *Öregkori önarckép* így egy önmaga farkába harapó kígyóra emlékeztet, hiszen a vége tulajdonképpen visszatérés a kezdetéhez. Joseph Heller utolsó könyve azonban nemcsak formai bravúr, egy sajtóságos belső forma megvalósítása, hanem vallomás az alkotásról, az öregedésről, általában a művész életéről. Mosolyogtató és megindító, nagyon emberi.

Nos, a három alteregó közül kétségtelenül Nathan Zuckermanban él még a legerőteljesebben az alkotói kedv. Olyannyira, hogy a *Kommunistához mentem feleségül* írójának talán legjobb könyvévé sikeredett John Updike csak egy fáradt mosoly erejéig bírja emlékezésre Henry Bechet, míg Joseph Heller Eugene Potája a maga játékos módján mesterien foglalkozik az öregedéssel járó gondokkal.

EMLÉKEZTETŐ

A KÖZÉPISKOLÁRÓL

Részlet

S Z A B Ó D E Z S Ó

1.

Hatalom-butaságnak nevezem az olyan mondatot, mely első kimondásakor egy helyes ítéletet, az életnek egy alapszükségét jelentette. De amint évtizedek vagy évszázadok során ezer és ezer szájon felisméltődött: téves és kártékony képzetek fűződtek hozzá s lassanként egy pusztító tudatlanságnak vagy butaságnak lett zengő kifejezője.

Minden átlagpolgár lelki pocakjában ott korog: *Az iskola neveljen az életnek.* És leginkább a középiskola felé ismétlik fel ezt a mondatot. És meg kell adni, hogy e mondat igen tetszetős külsejű s némi patinás bölcsessége van. De ha az átlagpolgár lelki tartalmát vizsgáljuk, mikor e mondatot kiszokráteszezi magából, a következő szép eredményre bukkanunk:

Az, aki idegen vezetőt akar csinálni fiából, azt követeli ezzel a mondattal, hogy a középiskola legalább hat-nyolc modern nyelvet tökéletesen elsajátíttasson vele. Aki droguistának szánja zsenge folytatását, olyan kémiai ismeretek nyújtását kívánja, hogy fia az érettségi után legkésőbb fél évvel már felfedezze azt a szakállnövesztőt vagy kozmetikai csodát, mely megveti vagyona alapját. A leendő gépészmérnök apja heti hat matematika- és hat fizikaórával sürget szakismereteket a középiskolától, míg a költőnek szándékolt fiú apja ugyanennyi vagy még több órán csupa hazai és külföldi irodalmakat akar csurgattatni fia fülébe. És legtöbbször: ezek az *Élet* számára sürgető apák minden egyéb tárgy tanítását gyermekük igen fölösleges bágyasztásának tartják. *Úgy, hogy ha minden kívánság teljesülne: ezek az Élet-középiskolák minden tantárgyat a hét minden óráján tanítanának és minden tantárgyat nem tanítanának a hét egy óráján sem.*

A legnagyobb baj, hogy a közoktatás sorsa is a politikusoktól függ. Politikusaink pedig igen ritkán és legtöbbször hátrányosan különböznek az átlagpolgártól. Így aztán, ha valamelyik előkelő garden-party valamelyik közéleti hatalmasság felesége vagy sógornője valami ilyen Élet-écát bimbózik az udvarló közoktatási maharadzsa felé, az már csupa gavallériából is másnap reformba rándul, és a szegény magyar középiskola új döféstől nyög. Így vettek el a középiskola drága, igen drága idejéből két órát a gyorsírás, egy olyan technikai ügyesség számára, melyet szükség esetén bárki az iskolán kívül is játszva elsajátíthat. Így adnak ebből a drága időből a kor beteg visításainak hatása alatt: heti négy órát a tornának. Most, amikor a cserkészet, a futball és egyéb diák-atléतिकai alakulatok valósággal csak-teszté rángatják az anyacsók elitét, valóságos pusztító örület még két órát elvenni a szellemi gazdagodástól. Ráadásul: a tornatanítást a reggeli első órákra akarják tenni, hogy a gyermek aztán felbolygatott vérrel, tompultra lovagolt érzékekkel bóduljon a szellemi tárgyak bőségszaruja elé. Úgy látszik, korunk politikusai saját maguk halálos veszélyének tekintik az új nemzedékek szellemi gazdagodását.

Ezek a tévedések és betegségek könnyen burjánozhatnak fel a beteg kor talajában, mert úgy látszik, feledésbe ment az irányító alapelv: *mi a középiskola célja? A középiskola célja nem az, hogy közvetlenül neveljen egyes pályákra.* Hogy pincéret és mérnököt, papot és droguistát, cirkuszi akrobatát és ügyvédet faragjon a rábizott ifjából. Ezt a feladatot a szakiskolák és az Egyetemek végzik. *Mi a középiskola célja. Mi a középiskola funkciója a nemzetek életében?*

Ezt a célt, ezt a funkciót az egész művelt világ nevelésére ható kiváltó gondolkodók egész sora már rég megállapította. És a tizenkilencedik század nagy emberi és szellemi fejlődése elsősorban annak köszönhető, hogy a középiskola igyekezett minél teljesebben megfelelni ennek a célnak.

Egyént, magyart, polgárt, embert nevelni: ez a magyar középiskola célja. Mit értünk ezalatt?

Egyént nevelni: kiválasztani az emberi ismeretek közül azokat az elemeket, melyek az ifjút a lehető legalkalmasabban nevelik a gyors meglátásra és felfogásra, az érdeklődés állandó, ösztönös éberségére, a helyes képzettségűsítésre, az emlékképzetek gyors és pontos felidézésére, a helyes és gyors következtetésre, szóval: a megismerés és gondolkodás összes folyamataira.

Természetesen: az ismereti elemek megválasztásánál szerepel az a törekvés is, hogy megadják az ifjúnak a kor szükséges általános műveltségét.

Ugyanakkor ezek az elemek a legalkalmasabbak arra, hogy a gyermeket szellemi fegyelemre, testi és lelki higiéniaira, önmagához, másokhoz és a közösséghez tartozó viszonyának értelmére, kötelességeire, szóval: morális egészségre neveljék.

Ugyanekkor arányos, az egész testet minden elemében fejlesztő és lehetőleg legtöbb lelki tartalmat is jelentő testneveléssel a fizikai egészség, erő és ügyesség minden lehetőségét felébreszteni az ifjában.

Összegezés: a középiskola olyan ismereti és nevelési elemekkel hat az egyénre, hogy minden szellemi, morális és fizikai képességét élővé, munkássá s lehetőleg alkotóvá fejlessze az egyén teljes lelki és testi harmóniájában. Az élet pompás harcosává neveli az ifjút, kinek minden lehető fegyvere mindig kéznél van s aki vidáman, lelki egyensúllyal áll az élet bármely feladata elé.

Magyart nevelni: kiválasztani a magyar múltból, a magyar kultúrából, a magyar életből azokat az elemeket, melyek legalkalmasabban viszik az ifjuba a magyar népben megőrzött sajátos ősi pszichét, a látás és beérzékelés sajátos formáit, az átörökölt munkás és alkotó erőket, a faj egészséges morális sajátosságait, az egymáshoz tartozás mély, termékeny és hősiességét. És mindezekben és mindenekfölött: a magyar nyelv minél mélyebb és gazdagabb ismeretét és vallásos szeretetét.

Polgárt nevelni: kiválasztani az évezredek ország szociális, kulturális, gazdasági és politikai fejlődéséből és a mai magyar életből azokat az elemeket, melyek legalkalmasabban tanítják az ifjút a következőkre: Milyen pszichikai és fizikai egységet jelent Magyarország? Milyen történelmi munkát jelentett a magyarságnak ennek az országnak a megalakítása, mik a céljai és jövő teendői ennek a történelmi munkának? Milyen szociális, kulturális, gazdasági és politikai helyzete volt a magyar nép dolgozó tömegeinek a különböző korokban, és mennyiben jelentettek ezek egészséget és haladást, vagy sínylődést és pusztulást a magyarságnak? Mi ma a magyar falu, a magyar munkásság, a magyar szellemi munkásság szociális, kulturális, gazdasági és politikai helyzete, mik problémáik és legfőbb teendőik? Milyen termékeny jogai és nélkülözhetetlen kötelességei vannak minden polgárnak az országgal szemben?

Embert nevelni: kiválasztani az emberiség fejlődésében nagy szerepet játszott művelt népek irodalmából, kulturális, szociális, gazdasági és politikai fejlődéséből azokat az elemeket, amelyek legalkalmasabban viszik be az ifjú lelkébe a küzdő és termő emberiség egységérzetét, a nagy alkotó népek sajátos arcát. A különbözőségek és megegyezések megmutatásával felébreszteni és megerősíteni benne a faji individualitás termő erőit és az egyetemes emberi szolidaritás termékeny érzését.

Íme: így nevel az Életnek a középiskola. Nem pincért és nem miniszterelnököt, nem cirkuszi Dummer Augusztot és nem sajtófőnököt farag, hanem egészséges, erős emberszövetet készít, melyből aztán képességek és életkörülmények bármilyen hivatású embert szabnak: azt a szerepet a tőle telhető legtöbb képességgel és legegészségesebb morállal tölti be. Mert a középiskola igyekszik úgy nevelni, hogy önmagának a leggazdagabb egyéni termést jelentsen és a közönségnek ebből lehető legtöbb haszna legyen.

2.

A középiskola tehát egyszerre és egészséges egységben képviseli a konzervatív és a haladó elvet. A tudományos, technikai haladás és felhemzseggő szociális és politikai teóriák rohanásában képviseli az egészséges lassúbbítás, a folytonosság szükséges megépítésének elvét. Viszont: ráneveli az új nemzedékeket a világ új és új megértésére és mozgósítja, felfegyverzi a lelkeket az új életharc megvívására.

Végtelenül fontos megvizsgálni, körvonalazni a középiskola e kettős feladatát. Újabb időben mind veszélyesebben hódít az a téboly, mely a lelki világ és lelki fejlődés törvényeit és jelenségeit azonosítja az anyagi világ életének, fejlődésének törvényeivel és jelenségeivel. Természetes: én nem arról mondom véleményt, hogy a minden titkok mélyén a lelki és a materiális világ egyazon dolog vagy két külön valami. Én csak azt mondom, hogy minden millió kapcsolat és anyagi meghatározottság mellett is mai ismereteink mellett a lelki életet teljesen az anyagi élet törvényeinek kaptafájára húzni végtelenül veszélyes és beteg dolog. Természetes, hogy mi is benne vagyunk egész énünkkel, testünkkel és lelkünkkel az egyetemes meghatározottság acél-láncolatában. *De mi tudjuk ezt és mi tudunk egy előre kitűzött cél érdekében új determináló tényezőket teremteni a minket meghatározó világ elemei közé.* Ez az ember nagy szabadsága és minden emberi méltósága.

És mégis: a gazdasági zsargon és a generációtörösz vad bőherei egy rég idejétmúlt, tudományosan teljesen levitézlett abszolút történelmi materializmus babonájával és skolasztikájával igyekeznek abba a hitbe nyomorítani a lelkeket, hogy a „*gazdasági kényszer*” s az általa megteremtett „*kor*”: misztikus behemót szörnyetegek, melyeket emberi akarat nem irányíthat, s amelyek irányítanak minden akaratot. Legjobb tehát behunyt szemmel belevetnünk magunkat a gépkultúra és gazdasági fejlődés örült sodrába s hagynunk, hogy a gép és anyag vak kezei nyirbálják az embert minden megnyilatkozásukban olyanná, amilyenné örült rohanásuk világtalan akaratai akarják.

Íme: itt, e vak zuhanás, e rabszolgává nyomorítás és vakítás elleni küzdelemben van a középiskola nagy emberi feladata. *Vigyázni, hogy semmi megszerzett emberi érték ne menjen veszendőbe, hogy az évezredek millió csókján át természettől, társadalmi fejlődéstől gazdagodó, a máig eljutott teljes, integrális ember minden termő csírájában, minden alkotó erejében, minden lelki sztnében: egész, megnyirbálatlan egyniségében fejlődjék a jövőbe és építsen jövőt: ez a középiskola nagyszerű konzervativizmusa s emberi megmaradásunk legfőbb biztosítóka.* Viszont: *bevinni ennek az integrális embernek évezredekben gyült gazdagságába az új korok és új élethelyzetek újonnan támadt építő és egészségre,*

munkára, élethitre, szolidaritásra determináló elemeit: ez a középiskola lendítése az emberi haladás pályáján.

E kettős feladatában a középiskola a legtermékenyebb, a legegészségesebb egységbe hozza az individualitás és a kollektivitás elvét. Az egyénnek csak a nagy történelmi és természeti szolidaritásokban (nemzet, faj, család, állam) van értelme. Csak ezeknek szerves keretében élheti meg sajátos erői teljességét, adhatja meg egész egyéni természetét. Ezek keretében kaphatja meg a legszélesebb védelmet és fejthet ki időben és térben legtágasabb körre hatást. Viszont ezeknek a közösségeknek életérdeke, hogy lehetőleg szabad pályát biztosítson lehetőleg legtöbb egyéni termő és alkotó erőnek, hogy minden egyéni érték beépüljön a közösség történelmi életébe. *A középiskola az állandóan nyitott szem, a szünetlen intézményes szorgoskodás arra, hogy a technikai, gazdasági, ideológiai változásoktól újjá- és újjáalakított világot úgy vigye az ifjú lélek determináló elemei közé: hogy megvédje az emberi lélek és fejlődés egészséges folytonosságát, hogy meggátolja az embert megnyirbáló, az emberi termést megszegynítő beteg uniformizálást, hogy az egyedi és kollektív individualitások sajátos erőit új, gazdagabb élettermesre továbbfejlessze . . .*

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

„VAK KILÁTÁSTALAN SÖTÉT SÖTÉT SÖTÉT”

Orbán Ottó: *Az éjnek rémjáró szaka*. Magvető, Budapest, 2002

A kötet cím a leglidércesebb éjszaka, a legmélyebb sötétség borzongató képzetét kelti, az éjszakáét, amely, ha üt az óra, kiszabadítja rémeit, a megidézett Hamlethől gyilkos ösztönöket csal elő . . . Vagy – a *Tizenöt dal* néhány darabjának zárlata értelmében – „Jeges lepedőjén szeretkezni hív a két fekete nővér, / Szívhalál és Agyhalál”, „Amott kerekedik egy szél járta száj, / És gyertyánkat elfújja”, „Nem lesz más napszakod, csak éjszakád”, „Lobog a cingár láng a világvégi fagyban”, „Sötét van, vak, csillagtalan sötét”, „És alámerülök a jeges óceánba”, „Vak Kilátástalan Sötét Sötét Sötét” . . .

Orbán Ottó posztumusz verseskötetének központi kronotoposza, vershelyzete a fényt és életet kioltó éjszaka. A kötet vizuálisan is erre játszik rá éjfelete matt borítójával, két fekete előlapjával – Kass János kötettervével és olykor vizuális-szemantikai telitalálatként ható fekete-fehér grafikáival. Halálkönyv ez a posztumusz kötet, az *Ostromgyűrűben* (2002), a költő életében megjelent (és az általa szerkesztett) utolsó verseskötet után keletkezett, hátrahagyott versek gyűjteménye, amelynek *Tizenöt dalát* előbb egészében közölte a Holmi 2002. májusi száma („születésnap ajándékul” – idézi a könyv hátlapján Réz Pál a szerzőt). Mindez arra utal, hogy azon túl, hogy a halál tematikus gyűjtőlencséje a kötetnek, a költő ugyanezen hónapban bekövetkezett halála irodalmon, szövegen kívüli tényként, akarva-akaratlanul, sőt erőteljesen belejátszik a kortárs olvasatba és recepcióba – hogy a *szervő halála*, az utóbbi

időszakban igen sokat idézett irodalomelméleti tény itt valós élettényként értendő.

Mindennek ellenére mégsem mondható, hogy az orbáni poszt-olvasást valamiféle morbiditásélmény uralná. Már amiatt sem, mert e nagyon ízléses kiállítású és egy jelentős költőhöz igazán méltó könyv verseinek halál-tematikája nem mellbevágóan új terrénuma Orbán Ottó költészetének, hanem a kései Orbán-líra öregség-betegség-halál témavonulatának folytatása – legfeljebb most, az utániség időpozíciójából, az immár végérvényesen lezárult életmű aspektusából hangsúlyosabban utal szövegen kívülre. Mint ahogyan az ebben a költészetben mindvégig meglevő önéletrajzi ív is szövegen kívüli tartományokat szöglít meg. Ám: vajon valóban szövegen kívülre kerül-e? Angyalosi Gergely a kötetéről szóló kritikájában (*A győzelem könyve*, litera.hu) arról ír, hogy az Orbán-versek lírai szubjektuma „arra is számít, hogy a befogadó valamilyen mértékben tud az öt évtizedek óta sújtó betegségről, majd az enyhülést igen, de megváltást aligha jelentő koponyaműtétről”, azaz „csupa szövegen kívüli *dologról*, melynek révén a referencialitás démona beáramlik a lírai mű érzékeny közegébe . . .” Csakhogy – írja Angyalosi – „Orbán Ottó betegsége költészetének hívei számára már régen *szöveg*, vagy inkább műveinek alapszöveve, amelyből lírájának sajátos hálója szövődik.” Vagyis az utolsó verseket egybegyűjtő ezen kötet halál-témája is annak a kérdéskörnek és megközelítésmódnak a része, amely referencialitás és fikció eddig is problematikus viszonyát és ismerős összjátékát vélte látni e líraolvasat középpontjában – vagy legalábbis hangsúlyosan tudomást vett róla. (Erre a kettősségre maga a költő utal *Lakik a házunkban egy költő* című kötetének címadó versében.) Más szóval: a szerző halálára utaló újabb elméletek ellenére is sznobizmus lenne ezeket a verseket úgy olvasni, hogy közben nem veszünk tudomást a szövegen kívülről szüntelenül beáramló és szövegbe projektálódó reáliákról. És fordítva: ha csak ezekről vennénk tudomást, a versolvasást sematikus, beszűkítő értelemadássá szegényítenénk.

Ez utóbbi veszélye annál is inkább elkerülhető, mert Orbán lírája mindig is, így most is csupán nyersanyagként tekint/ett a referenciális tartalmakra, s több évtizedes alakulásrajzán belül nyomatékosan a *szöveg*, a *líra*, a *poézis* tartományainak irányába fordította az olvasói figyelmet. E költői gesztus a fekete kötetben is hangsúlyos. A haláltudat a *dal*, a *lied* nyersanyaga, azé a lírai műfajé, amely köztudottan egy közvetlenebb megszólalás retorikai eljárásait jelzi. A lírai megszólalás emelkedettségének etalonjai a mottóban megidézett mesterek: Shakespeare-Arany (így, hiszen ki tudná jobban egy gyakorló műfordítónál, hogy a vers, a dráma, a szöveg más nyelven való megszólaltatásának tétje a fordító nyelvi-poétikai készsége). A versszövegek aurájába vont további alkotók Vörösmarty (l.: „fűfrizurás tavasz”), Vejnemőjnen és Kosz-

tolányi – az utóbbiak a föld porában gyémánttá változó könny, a halált legyűró poézis példáiaként. S valóban: vajon a kései Kosztolányi-líra akár halálközelségével, akár valamiféle bonyolult egyszerűség által elért artisztikumával nem rokona-e az Orbán-líra kései vonulatának?

E költemények artisztikumának fő meghatározó vonásai a nyelvi-poétikai tisztaság és egyszerűség. A formafegyelem teszi feszessé, az évtizedeken át begyakorlott költői hang stabilitása pedig teltté a kései orbáni versbeszédet, amelynek alig van szüksége külső díszre, egy-egy enjambement-ra, diszkrét vagy groteszket keltő rímre, hogy önmaga eddig is kitartott, egyszerre könnyed-súlyos hangján szólaljon meg. Nehéz lenne pontosan behatárolni, mitől ilyenek ezek a költemények, hogyan és mivel tudják ily könnyeden s mégis súlyos versbeszédrel kiteljesíteni a tiszta dal esztétikai törvényeit. Talán a költői tudás felsőfokában lehetünk e jelenség nyitjára, amely most, a műhely utolsó darabjaiban még a költői hagyományból eleddig folyamatosan beszivárgó „idegen” intonációkat is mellőzni látszik. Orbán e költeményei valamilyen megnevezhetetlen módon „belülről”, valamiféle belső lírai kondícióktól töltődnek fel, az évtizedeken át felhalmozódott mesterségbeli tudás láthatatlan szálai alakítják szabályos tisztaságúvá őket.

A klasszicizáló eljárás, az artisztikum kivívásának elve azonban nála mindig szemben áll(t) és együtt jár(t) a későmodern költő lírai tapasztalatával: a klasszikus modern szépségelvébe bele-beleront a groteszk, az ironia, az önironia, a retorizáltságot olyasvalami effektus szállítja alá, amit Petri György „anyaghibá”-nak nevezett. A „Hova lett, mondd, a Balaton-parti nyár, a téboly?” ifjúságot idéző sorának régi mesterektől tanult emelkedettségét az utolsó, rímhívó szóra csattanó, kukába gyűrt Playboy szállítja alá, az *Énekek énekét* idéző apokrif *Zsoltár* szerelmet magasztaló ódai szárnyalásába az ágyrugó nyikorog bele stb.

A versekbe szituált életrajzi én kiadásának két eddig is ismert területe az őt környező világ és a költészet, a művészet világa – a goethei *Költészet és Valóság*. Ez utóbbi a 20. századi költő cseppet sem optimista és pozitív léttapasztalataként, kultúrkritikai attitűdként fogalmazódott meg az eddigi Orbán-kötetekben is, s folytatódik az utolsó versek szövegében a hazudozó történelem, a közép-európai örvény, a „földi állatkert” képzeteiben. S bár a *Tizenöt dal* egyike (*Dal a test fáradtságáról*) „anyagfáradás”-ról szól, a tizenötödik pedig a *Dal a korszak jövőképeiről* című verszárlatát széthulló szavakkal továbbírva egyenesen a Semmit célozza meg, az *Utolsó versek* némelyikében újra erőt nyer a költészet visszaszoríthatatlan, legyőzhetetlen hatalma: *A múzsza csókja* a tudattalanból felmerülő verskezdeményről, amit azután rontani és javítani lehet, akár Weöres Sándor *A vers születése* című alkotáslélektani eszmefuttatásának lírai leképezéseként is olvasható, *A tigris bajuszában* pedig

a holnap reményét az az angyal testesíti meg, amely „Elejt egy verssort, én meg fölkapom / S írom tovább bőven keringő vértől tiszta aggyal”.

Orbán Ottó posztumusz verseskötetének olvasói utolsó pillantást vehetnek a költő műhelyébe, a kötet versanyaga pedig annak a költői folyamatnak a záróakkordja, amelyen belül a *Hallod-e te sötét árnyék* (1996), a *Lakik a házunkban egy költő* (1999) és az *Ostromgyűrűben* (2002) hármasa jelölt ki külön pályaszakaszt. E kontextuson belül mindenképpen ez a posztumusz verseskönyv íródott legsötétebb tónusokkal. Az Orbán-líra közérzeti görbéjét mi sem jelzi hívebben, mint pl. a *Lakik a házunkban egy költő* hátsó borítójára is felkerült vers (*Himnusz arra az időre, amikor végleg kifogy az észérvekből*) „élet élet élet élet . . . éled éled éled éled”-féle futamainak és a legújabb kötet tizenötödik dalának kontrasztja:

Sötét Vak Kilátástalan Sötét Sötét Sötét
 Vak Kilátástalan Nem látni semmit
 Sötét Vak Kilátástalan Nem látni semmit
 Vak Kilátástalan Sötét Sötét Sötét
 (Dal a semmiről)

És már az angyal sem száll a lírai én/a költő fölé, elejtve egy verssort.

A hátrahagyott költemények egy formátumában nem mindennapi életmű záróversei. Dérczy Péter Orbán Ottóban „a klasszikus modernség utolsó nagy képviselőjét” látja, akinek halálával „egy korszak, a magyar irodalomban hosszúra nyúlt modernitás korszaka zárult le” („Ne hagyd”. Élet és Irodalom, 2003. 6. sz.).

Marad az életmű. Kezdődhet az (újra)olvasás.

HARKAI VASS Éva

SZÍNHÁZ

A LOVAKAT LELÖVIK, UGYE?

Jellegetesen majerás lassúsággal kezdődik az előadás: a szinte csupasz színpadon – a háttérben néhány támlájára állított kopott vaságy látható, jobbról s balról egy-egy árva hinta lóg be a térbe – egy fiú mulatja az időt, olykor pénzt dob fel, majd elkapja, és kíváncsian nézi: fej vagy írás, miközben hol jobbra, hol balra tesz néhány lépést, s néha fejét csóválva el-elneveti magát. Egyszer csak a színen váratlanul végigsistereg egy lány, s éles hangon kiabál

valami ilyesmit: „Fene a . . .”, majd néhány pillanat múlva, táskáját lóbálva visszatér: nem sikerült elérnie a buszt. A fiú megszólítja, mintha vigasztalná, holott láthatóan ismerkedni akar, majd – ha már itt van a lány, még ha nem is ismeri – felajánlja: menjenek moziba (van hét dollárja), vagy üljenek be a parkba. Az utóbbi mellett döntenek, olcsóbb. Felülnek a hintákra, és hintázás közben távirati stílusban elbeszéli életük történetét. Mondani sem kell, nem felemelő, amit hallunk. A lányról, Gloriáról, aki Nyugat-Texasból való (az „maga a pokol”), néhány egyszerű mondatból megtudjuk, árva, nagybátyja, nagynénje nevelte, az előbbi „állandóan ki akart kezdeni” vele, az utóbbi pedig szüntelenül „acsarkodott” rá. („Maga azt ottnonnak nevezi?”) Elment munkát keresni, de nem volt szerencséje, mint akkor sem, amikor az a „bitang jó” ötlete támadt, hogy lop, amiért majd bekísérik, s így koszt-kvártélygondjai megoldódnak, de megsajnálta, kiengedett. Irány Hollywood: az álmok városa! Filmstatisztaként próbálkozott, kevés sikerrel. Most itt van . . ., mint a fiú, Robert, aki önjelölt filmrendezőként ólálkodik a filmgyár körül. Ugyancsak hiába.

Mindkét élet merő sivárság, mint a színpad, bocsánat, a „park”, amely azonban arra fölöttébb alkalmas, hogy utálják „együtt az embereket”. Más szórakozást úgysem remélhetnek. Ekkor ajánlja fel Gloria, hogy nevezzenek be „egy maratoni táncversenyre, lent a parton. Ingyenkoszt, ingyenkvártély, amíg bírja az ember, és ezer dollár, ha megnyeri . . .”

S itt kezdődik a valódi sztori, amelyet 1932-ben a világgazdasági válság idején valóban megtörtént esemény alapján kisregénnyé formált Horace McCoy, s amelyből – ötévnyi várakozás után – 1970-ben Sidney Pollack antologikus filmjét készítette Jane Fondával a főszerepben. És amelyből az Újvidéki Színház fáradhatatlan dramaturgja, Gyarmati Kata, biztos szakmai tudással és kiváló színpadi érzékkel teljes értékű színpadi szöveget csinált. Külön dicséri, hogy a lényegre szorítkozó, leggyakrabban a kisregénybeli dialógusmondatokat veszi át, illetve, hogy az alapszöveggel ellentétben nem Robert vallomásával s az ítélet kihirdetésével indít, nyilván mert nem akarja „lelőni” a drámai zárópoént.

Színház esetében, jól tudom, nem éppen szerencsés filmváltozatra hivatkozni, lévén hogy a színház a kifejezetten filmes megoldások, mint a tömegjelenetek s látvány tekintetében óhatatlanul mindig alulmarad az összehasonlításban. Most azonban elkerülhetetlen a hivatkozás, mert az bizonyítható általa, hogy a színház, ha okosan nem akar versenyre kelni a filmmel, ehelyett inkább saját lehetőségeit aknázza ki és él a maga művészi eszközeivel, ugyanolyan döbbenetes élményt nyújthat, mint a technikailag sokkal tökéletesebb látványművészet. Ezt bizonyítja L’uboslav Majera és munkatársainak újvidéki bemutatója, amely nemcsak hogy nem vesz tudomást a valóban nagy sikerű

filmről, hanem színházi eszközök tekintetében is fölöttébb mértéktartó, sőt kifejezetten szegény. Néhány ütött-kopott kórházi vaságy s a már említett két hinta (díszlettervező: Lőrincz Melinda). Ez utóbbiaknak – mint ama dramaturgiai puska, amelynek ha az első felvonásban a falon függ, akkor az utolsóban el kell sülnie – nemcsak a történet kezdetén van fontos, jelképes szerepe, hanem a zárójelenetben is: amikor Gloria kérésére Robert őt halántékon lövi (a lovakat is lelövik, ugye, ha életképtelenné lesznek), megroggyanva leng a semmiben az egyik hinta, majd amikor Robertet elítélik, ugyanez történik a másikkal is.

De a rendező lemond két olyan további lehetőségről is, amelyek a filmváltozatban igen hatásosaknak bizonyultak. A táncverseny naturalis bemutatásáról, amit kifejező stilizált mozgással helyettesít (színpadi mozgás Ivica Klemenc), illetve a táncverseny közönségének ábrázolásáról, ami közönségszociológiai tanulmányként kíséri a beteg elme szülte, kegyetlen ötletet: végkimerülésig tartó táncversenyt. A filmbeli közönség szerepét a színházban ránk, nézőkre osztotta a rendező, s hogy nem tévedett, bizonyítja, hogy az általam látott mindhárom előadás közönsége vállalta a partner szerepét (ami közönségünket ismerve meglepő!): amikor a tenyérbemászóan agresszív műsorvezető (László Sándor idegesítően, de funkcionálisan rámenős tolmácsolásában) arra buzdított, hogy tapsoljunk, akkor megtettük, de ha kellett – például a drámaian hatásos zárójelenetben –, tudtunk némán, lélegzetvisszafojtva figyelni.

Ennél az ősi fogásnál is lényegesebb, hogy a rendező mindenekelőtt a színészre koncentrált, nem csak akkor, amikor kiemel néhány sorsot, akkor is, amikor csoportképpé szervezi a majd húsz szereplőt. Annak ellenére, hogy több színésznek, főiskolásnak alig néhány mondatnyi szerepe van, jelenlétük mindvégig érződik, arctalanságuk ellenére is van sorsuk. Kivált azoknak, akik élni is tudnak a felvillanó lehetőséggel, mint Figura Terézia, aki miután kiesik a versenyből, egyetlen mosolyba sűríti bánatát, vagy Krizsán Szilvia, akinek egy mondat elég ahhoz, hogy érezzük, elcsábulása mögött a pillanatnyi boldogság reménye rejlik, vagy a táncparketti esküvőkomédiát vállaló két szerelmes fiatal (Bicskei Flóra és Kőrösi István f. h.), kik ragyogó tekintetük naivitásával ellenpontozzák a kegyetlen tréfát. A nagyobb feladatot kapott színészek közül elsősorban Szorcsik Kriszta női számításból, magakelletésből, naivságba rejtett csábításvágyból, vonzó kurvaságból szőtt Alice-ének pontos, jól kiszámított gesztusaira, hangsúlyaira kell odafigyelni. Továbbá H. Faragó Editre, aki Mrs. Higby, az Anyák és a Jó Erkölcserű Egyesület frusztráltságot ügybuzgó szorgalommal leplező nőszemélyt ábrázolja megértéssel és iróniával, Ábrahám Irénre, aki a Gloria–Robert pár lelkes, de megilletődötten zavarban levő szurkolóként képviseli a filmben sokkal nagyobb szerepet kapott közönséget. Kovács Nemes Andor f. h. az állapotos feleségét (Jankovics Andrea)

óvó dacos kitartással fáradhatatlanul táncoló férj szerepében véteti magát észre, akárcsak nála is rövidebb időre Nagypál Gábor, Magyar Attila. Giricz Attila versenybíróként nem érzi, mit kell tennie, menekülő csábítóként viszont van egy hiteles pillanata.

A jól megkomponált, jól mozgó, egységes s mégis egyéni arcokat is felviláglató tablóból Gloria és Robert szerepe emelkedik ki. Mezei Kinga Gloriát ellentmondásos egyéniségnek mutatja, ki egyre fokozódó elkeseredését kemény, lázadó viselkedéssel próbálja ellensúlyozni, miközben lelke mélyén szerelmet, gyengédséget vágyó nő, akinek elhibázott életéért mondott visszavisszatérő fohásza – bárcsak meghalnék – az egész előadás szlogenjeként lebeg a szereplők és a nézők felett. Erről Balázs Áron Robertje előbb tudomást sem igen vesz, majd fellázad a számára elfogadhatatlan életelv ellen, végül pedig belátja, Gloria számára nincs más kiút, mint a halál. Ezért vállalja, hogy eleget tesz a lány kérésének, és lelövi („Igaza van. Egyedül ez segíthet rajta.”), ahogy nagyapja lelőtte kedvenc lovát, a „jó öreg Nellie”-t, amikor az eltörte a lábát. („Ennél jobbat nem tehattünk vele, mondta.”)

Lehangoló, de – némi, rövid üresjáratok ellenére is – jó előadás, amelynek mélyen emberi, hatásos zárójelenete némaságot parancsoló színészi remeklése Mezei Kingának és Balázs Áronnak.

GEROLD László

KÉPZŐMŰVÉSZET

AMIKOR HASAD A HAJNAL

Installációk, előadás ihlette rajzok, festmények, performance Bálint-nap alkalmából: Mezei Kinga és Szorcsik Kriszta személyes belső világának mitológiai képei

Két fiatal színésznő egyszerre csak hozzányúlt a színekhez és vonalakat, jeleket, jeleneteket rajzolt, ragasztott, varrt le a színházi tér helyett a fehér rajzlapra. A bájos rajzocskák, festményekék, miniatúrák és installációk (hisz a kiállított tárgyak, mint pl. a dobozok, a nemezcipők is installációs szintre emelkednek) készítők belső lelki tusáit, úgymond karaktervonásait tükrözik, mintegy mondják a szimbólumok nyelvén el. Mert szimbólumoktól hemzsegnek a képek. A lélek világának szimbólumaitól. *A bál, avagy vak vezet világtalant* című képet alkotóik behunyt szemmel készítették. Így a belső kép vizualizálását már maga a képkészítés technéje is elősegítette. . . . magától értetődik a sok csigavonal. A csigavonal ugyanis egyetemes jelképként vonul át és jelenik meg

szinte minden rajzon, ábrán. A csiga a megújulást és a visszatérést idézi, a végtelen mozgást és azt, hogy ebben a mozgásban fejlődés is van . . . Ugyanakkor a csigavonal kétértelmű jelkép – a kitérülködés és bezárulás. Olyan, mint a nőies ösvíz, melyből minden ered: mindent táplál és felfal. Nézzük csak meg a következő nagyméretű mitikus jellegű képet, az *Amikor hasad a hajnal* címűt. A madárlények, madárlányok térdig vízben gázolnak. Egyikük napot szül, körülöttük csigavonalak, sőt bennük is. A képet ketten készítették, ezért négykezes. De nem ez az érdekes. Hanem az, ami az összes rajzról visszaint, a lények, a lányok virágszerűsége és a virágszerűséggel rokon tavasz, a hajnal, a szerelem, az élet hajnalának nevezhető fiatalosság, kék többlet esetében az álmodozásra való hajlam, a lelkiség . . . meglehet ez csak az alkalmazott színekből kápráztatható ki. De az mindenképpen kiviláglik, mint hajnalok hajnalán a világosság, hogy a rajzolt figurák többsége madárszerű. A madár pedig ekvivalens a lélekszimbólum csigával. Egy lélegzetvételnyi idő, és minden kiderül. Üzenetet hoznak ezek a madarak? Vagy csak szertartásos táncosnők? A madár táncol. A nő is. Gondoljunk csak a táncosnőre. Táncos-nőkre, akiket a hinduk madaraknak neveznek. Avagy egy perzsa filozofikus mű szerint sokkalta magasabb régiókról szól a madarak tanácskozása, ez pedig a megtisztulás . . . A madárszerűség jelentéte minden képet átítat. Milyen ez a madárszerűség? A madár szárnyas lény(lány)? Itt ezen a képen a szárnyak igencsak miniatürizáltak, inkább csak csőrük és kihangsúlyozottan hosszú lábuk van. Úgy tűnik, kezdjük felismerni a szárnyahagyott, az ég felé törekvésről lemondó önmagunkat. Mert itt a mocsárban még a madarak is csak gázlómadarak, abban keresgélők, eget felejtők. Ó . . . ó szárnyakat viselők, lelket gyötrő fúriák engedjete, mert vággyal vágyom a hajnalom . . . E kép ilyen érzéseket sugall: *Múlt századi násztáncok*. De hasonló antropomorfikával bír a *Három nőt húzó őrült madár* is. Mintha madárnak sikeredett embert látnánk. Sorolhatjuk tovább a képeken szereplő jeleket: csillagom, holdam, napom, fám, gyertyám, ablakom, égitestem. Szólnék egy kevésbé szokványosról is. Mert nem várnánk egy ablaktól azt el, hogy „osztókeresztje” széttárt karú embert mintázhat (mért, hol van?), repülő madarat (merre száll?), lehetne hajó is, melynek árbocán megpihenhetne . . . (de minek?) De ezek csak impressziók . . . Impresszív képekről beszélhetünk ezeknél például, amikor egy-egy színházi előadás volt ihlető, de nem így annál, ahol . . . megy . . . megy . . . megy . . . megy . . . megy . . . megy . . . megy . . . megy . . . megy . . . nagyon sokáig *megy a királynő* (és nem fordítva!?) a barlangban csücsülő királyfihoz, a hold fénye húzza . . . megy csigavonalon át, mint akit megmart a kigyó szerelem képében. Ez annál egy kicsit több, hogy megy.

VALKAY Zoltán

AVANTGÁRD A VAJIDASÁGBAN

A vajdasági avantgárd közép-európai aspektusai, 1920–2000. Modern Művészetek Múzeuma, Újvidék–Belgrád, 2002 szeptembere–novembere

Az utóbbi évek egyik legtöbb látogatót vonzó belgrádi kiállítói eseménye az északi tartomány, Vajdaság művészetének egy specifikus területét próbálta rekonstruálni, miután a helyileg érdekelt közönség már megismerkedett vele. Amíg a szerb, horvát és szlovén művészettörténet eléggé régen, még a titói Jugoszláviában leróta adósságát az elmúlt század alkotói élcsapata előtt, addig a vonatkozó vajdasági produkció szemrevételezésére csak most kerülhetett sor. Ennek több oka van. Az egyik legkézenfekvőbb, hogy felforgató, illetve kritikai és átértékelő természeténél fogva a helyi művészettörténészek a hatvanas–hetvenes években rendre mellőzték a szabadkai és újvidéki progressziót, amely nemcsak a regionális értékrendet kérdőjelezte meg, hanem a társadalmi-politikai és szociális intézményrendszert is súlyos következményekkel járó bírálat tárgyává tette. Ennek következtében az akkori Jugoszláviában három művészt ítélték tényleges börtönbüntetésre, mindhármat Vajdaságban (Rózsa Sándort, Slavko Bogdanovićot és Miroslav Mandićot; az első nemzeti gyűlölet szítása miatt, ez utóbbi kettőt pedig ideológiai különbözőség folytán). A másik ok a tartomány és a köztársaság közötti hagyományos ellentétekre vezethető vissza, vagyis Belgrád mindenkori gazdasági és kulturális dominanciáján alapul. Jellemző, hogy bár a konceptuális művészet tágabb fogalomkörébe tartozó (ellen)művészeti jelenségek Vajdaságban előbb jelentkeztek, mint Belgrádban, mégis rendre a fővárosi alkotók kapták meg a nemzetközi szerepléseket feltételező szakmai támogatást.

Az antagonizmus magyarázható továbbá Dél és Észak hagyományos ellentétével is, amely mögött nemcsak gazdasági eltérések rejlenek, hanem elsősorban geopolitikai sajátosságokra visszavezethető kulturális és mentalitásbeli különbségek. Északról, Közép-Európából nézve Vajdaság rendszerint a kontinens és a Balkán-félsziget közötti tamponzónát jelentette, egy olyan multi-etnikai és multikulturális térséget, amely a Balkán szomszédságától függetlenül is rendre az európai értékrendet érvényesítette, bárhová is tartozott cseppet sem nyugodt történelme folyamán. Másrészt a szerbiai Délen gyökeret vert nemzeti homogenitás észjárása mindig is gyanúval és értetlenséggel tekintett Vajdaság európai kötődéseire, idegennek érezve azt magától. A változó országhatároktól független szellemi mozgások erősen behálózták e sík vidéket, ahol az európai „belterület” civilizációs vívmányai természetesen honosodtak meg, lépést tartva a korrallal.

Művészeti vonatkozásban ez azt jelentette, hogy az ottani tehetségek az európai nagyvárosokba, elsősorban Münchenbe és Bécsbe igyekeztek tudást gyarapítani, útjuk során pedig kevés kivétellel megálltak Budapesten, továbbá ellátogattak Nagybányára, és a tapasztalt minták alapján helyben is megszervezték a művészeti életet. Az avantgárd eszméinek elhíntését illetően egy történelmi esemény, tudniillik a Tanácsköztársaság bukása játszott döntő szerepet, amikor is számos magyarországi író és képzőművész emigrált Vajdaságba, miután a pécsi Szerb-Magyar Köztársaság sorsa is megpecsételődött, amelyben ez a szellemi közösség pillanatnyi menedékre lelt. Az új, legtöbbjük számára ideiglenes hazában a szellemi élet felpezsdítésén fáradoztak, kihasználva korábbi tapasztalataikat és kapcsolataikat, de mindenekelőtt korszerű művészetszemléletüknek biztosítva kifizetési terepet. Legtöbbjük a helyi magyar művelődési-művészeti közegekben – elsősorban az irodalomban – találta meg a helyét Szabadkán, Újvidéken és Nagybecskerekén, de néhányan a jugoszláv kultúrszférába is sikeresen beilleszkedtek, Belgrádot jelölve ki otthonukként.

Az újvidéki Modern Művészetek Múzeuma által előkészített kiállítás a vajdasági avantgárd különböző korszakainak, műhelyeinek és stílusirányzatainak közép-európai kapcsolatait és természetes kötődéseit tette vizsgálat tárgyává. A századelőn az itteni szerbek elsősorban Párizs hatása alatt alkottak, míg a magyarok a kassáki aktivizmusnak váltak ígéhirdetőivé, de felvették a kapcsolatot a belgrádi expresszionistákkal és a zágrábi székhelyű délszláv dadaistákkal is, ebben a tekintetben is kötelezőnek érezték a MA folyóirat nemzetközi irányultságát, kozmopolitizmusát. Mindeddig csak nagyon keveset tudunk azokról a dadaista matinékről, melyeket a Csuka Zoltán vezette *Út* című aktivista folyóirat szervezett Vajdaságban 1922-ben, többek között Újvidéken, Szabadkán és Nagybecskerekén, de valószínűleg Zomborban és Szenttamáson is. A szabadkai „dada-klub” tevékenységére vonatkozó kutatást Cindori Mária végezte el – az ő munkája bír egyben a legtöbb művészettörténeti felfedezéssel – és a retrospekció külön fejezetben dolgozza fel a történeti anyagot, amelyben kétnyelvű dadaista rendezvények sorozatáról esik szó. A művészettörténeti összegzés szerint a dadaista hullám Vajdaságban inkább az irodalmi életben éreztette hatását, a képzőművészeti avantgárd pedig túlnyomórészt a kubizmus (Milan Konjović) és az expresszionizmus (Balázs G. Árpád) talaján tudott magának érvényt szerezni. Az utóbbi stílusirányzat egyik későbbi kultiválója, Ács József festészete alkotta meg a hidat az enformel felé, amelynek két legkiválóbb helyi képviselője a hatvanas évek elején Petrik Pál és a később jelentős konceptuális aktivitást, valamint pedagógiai munkát kifejtő Bogdanka Poznanović volt. Az enformel és az ugyancsak a redukció

szándékát tettlegesítő minimalizmus (Mira Brtka, Mileta Vitorović) ikonográfijában megmutatkozó tárgy nélkülség volt az előzménye a hatvanas évek végén beköszöntő konceptualista művészetszemléletnek, amely termótalajra lett és különös népszerűsége telt szert a vajdasági szellemi élet azon ifjabb aktórejneinek körében, akiknek pályája 1968 táján indult.

A néhai szabadkai dadaista tevékenység ugyan nem hagyott hátra tevéleges tárgyi emléket, a mozgalom szellemiségének felélesztésére mégis ugyanitt, ebben a magyar, szerb és horvát kultúrhatások övezte városban történt kísérlet, miután többségében magyar nemzetiségű, illetve kivétel nélkül magyarul is beszélő, és a magyar kultúrában és művészetben többé-kevésbé jártas fiatalok 1969-ben megalapították a Bosch + Bosch csoportot, az új művészet első szerbiai sejtjét (Slavko Matković, Szombathy Bálint, Kerekes László, Szalma László stb., akikhez később Ladik Katalin, Csernik Attila és Ante Vukov csatlakozott). Különös természetű, mixed media-jellegű munkásságot bontakoztattak ki, és szinte kollektívává váló formálódásuk másnapján bekerültek az időszerű jugoszláv művészet vérkeringésébe, miután Ljubljánában és Zágrábban már léteztek párhuzamos alkotói jelenségek, Újvidéken (Kod csoport) és Belgrádban (Marina Abramović, Raša Todosijević stb.) pedig éppenhogy létrejövöben voltak. A szabadkaiak emellett meghatározó kapcsolatokat alakítottak ki azonos szenzibilitású, illegálításban működő magyarországi alkotókkal is, mintegy folytatva azt a szellemi áramoltatást, melyet a századelő aktivistái emeltek példaértékűvé.

A vajdasági csoportok tanulmányoszerű bemutatásán túl a kiállítás megfelelő érzékkel érintette azt a máshol kevésbé elterjedt jelenséget, amely a vizuális művészetek és a szépirodalmi műfajok sajátos szintézisében, kölcsönhatásában figyelhető meg. Az újvidéki konceptualizmus képviselői közül sokan irodalmi-nyelvészeti tanulmányokat végző szövegművészek voltak, másokat a társadalmi-politikai angazsáltság dadaista-anarchista lelkülete formált. A különböző műfajok összejátszásának – ennek a nemes dadaista hagyatéknek – tudható be továbbá, hogy a konkrét-vizuális költészet és általában a grafopoézis Szlovénia kivételével sehol az országban nem volt oly termékeny, mint Vajdaságban. Sajnos sem a kiállítás, sem pedig a katalógus nem foglalokzik a fenti körökből kikerült illegális művészeti sajtókiadványok (Wow, Adresa, Total stb.) és művészkönyvek (Csernik Attila) nem csekély produkciójával, melyeknek darabjai e szerteágazó tevékenység propagálása céljából, önálló műfaji törekvés vagy küldeményművészeti kapcsolatok eredményeként jöttek létre. Emellett a mail art számottevő helyi teljesítményének a prezentálása sem nevezhető teljesnek, mert például érthetetlen, miért mellőzték három évtizednyi produkciója ellenére is Andrej Tišmát (mint ahogyan az is vitatható,

hogyan kerülhetett egyetlen releváns műve folytán Várady Tibor a kiállítói névsorba).

Míg az újvidéki csoportok tagjai, azoknak felbomlását követően javarészt felhagytak az alkotással, a Bosch+Bosch vezéregyéniségei tovább építették – mára az egyetemes folyamatok részeként nyilvántartott – egyéni opusukat. Kerekes Lászlót az újexpresszionizmus, illetve a transzavangárd első jugoszláviai úttörőjeként és napjaink egyik jelentős európai művészeként tartjuk számon, a már a hatvanas években happeningjeivel figyelmet keltő Ladik Katalin pedig jelenleg a hangköltészet egyik első számú nemzetközi letétemenyéseként ismert. A kiállítás a csoportalapító Slavko Matković szerzteágazó teljesítményét is érintette, akárcsak Szombathy Bálint performanszait és a kommunista jelképrendszert alkalmazó, a kilencvenes évek jugoszláviai megábrándításait tematizáló installációs művészetét. Hozzáteszem, hogy a felsorolt műfaji teljesítmények szinte kizárólag fotódokumentációs keretek között kerültek közönség elé.

Bár nem kielégítően részletekbe menően, a kiállításianyag alapján véve hű képet festett a múlt századi vajdasági avantgárd meghatározó vonulatairól, melyeknek csatározásaiból jelentős számú magyar alkotó vette ki részét (fájó, hogy a művészettörténészek Markulik Józsefről még mindig nem szereztek tudomást). Számos információ rajtuk keresztül került át Közép-Európából a lentebbi vidékekre, de munkásságuk mindenekelőtt a régió szellemi teljesítményét gazdagította és hozta egy szintre a vezető központok művészetével, egy specifikus területen feledtetve azt a szellemi kullogást és vidékies létállapotot, amit anno Kosztolányi Dezső is megénekel, és ami miatt Szenteleky Kornél is annyiszor kifakadt.

A retrospekció alkalmából vaskos katalógus látott napvilágot, amelynek ezúttal csak néhány legkirívóbb fogyatékoságát és tévedését említem meg, nem bocsátkozva művészettörténeti szempontokba. Először is egynyelvűségre képezheti bírálat tárgyát. Nem annyira azt hiányolom, hogy a művészeti jelenségeket történetileg feldolgozó szakszövegek nem jelentek meg magyarul is – bár a nemzeti jelenlét mértékét tekintve az sem lett volna indokolatlan –, hanem azt, hogy egyáltalán nincs benne rezümé: se helyi, se pedig valamely világnyelven. Emellett a magyar személynevek kiírása sem tükröz egységes szerkesztői koncepciót: hol eredeti, hol pedig a szerb fonetikus írásmód szerinti alakban fordulnak elő, gyakran még így is pontatlanul. Néhány tárgyi és életrajzi tévedésre is felfigyeltem, melyek közül a legdurvábbak: Balázs G. Árpád nem Višnjetejkešen, hanem Felsőtkéken, Kassák pedig nem Kassán, hanem Érsekújváron született; Csuka János (Aranyműves János Lajos) nem a húszas évek végén költözött Budapestre, hanem 1942-ben; hiányzik Uitz Béla elhalálzásának éve (1972) és ugyancsak vele kapcsolatban az az adat,

hogy a második világháborút követően Oroszországból visszatért Budapestre. Végezetül azt sem hagyhatom szó nélkül, hogy az egyik művészettörténész szerint jómagam a kilencvenes évek elején költöztem Budapestre – a helyes évszám 2000.

A helyenkénti elnagyoltsága ellenére is korszakos jelentőségű művészet-történeti visszatekintés anyagát a jövőben mindenképpen részleteibe menően – sejtjeire és egyéniségeire bontva – is tovább kellene tanulmányozni.

SZOMBATHY Bálint

A CHAMPS-ELYSÉS-N . . .

Nagy László, 1951–2003

2003. március 20-án rövid, súlyos betegség után elhunyt Nagy László, topolyai szobrász és tanár.

Annak a korosztálynak a tagja volt, amely a topolyai gimnázium hőskorában Tóth Ferencről és Klárától, Csernik Attilától és másoktól kapott egy életre szóló szellemi-esztétikai indíttatást, igényességet és szemléletet. Ennek a szellemi tájékozódásnak a közegét képezték az egykori Rész helybeli vitaestjei is, amelyek középiskolás diákhallgatóságát többek között Nagy László korosztálya alkotta. E fiatal, irányadó tanárok Újvidékre költözése után megképződött szellemi űrben merült fel a Rész-estek további folytatásának ötlete. A helyszín ugyanaz maradt: a topolyai Népkönyvtár akkori olvasótermének mozaikintarziás asztala körül Nagy Laci korosztálya – ekkor már egyetemi hallgatóként – s néhány náluk fiatalabb egyetemista gyűlt össze alkalmanként, hogy képzőművészeti, irodalmi, zenei rendezvényeket és beszélgetéseket szervezzen és vezessen le. Laci néhányadmagával e rendezvények szervezése során még bajba is keveredett egy akkor készülődő vajdasági magyar kirakatper ürügyén, amely nagymértékben hozzájárult a Tribün-estek fokozatos elmaradásához. Valahol, talán a topolyai könyvtárban, létezik egy emlékkönyv, amely őrzi – többek között – Dragoslav Stojanović-Sip beírását és rajzát (akvarelljét?), a topolyai postafiók épületének falára tervezett vajdasági kerámia házhomlokzatok mását, valamint a Tribünön részt vevő írók, költők, művészek, előadók kéznyomát. S talán valahol, fiókjaink, szekrényeink mélyén némi keresgélés után még fellelhető a hetvenes évek e Tribün-estjeinek néhány plakátja, amelyek tusba mártott fadarabbal írott betűi Nagy Laci keze nyomát őrzik, s amelyek keletkezésének egyik fő színhelye az a lebontásra ítélt kis műterem-ház volt, nem messze a mai Nikola Tesla (az akkori Április 20.) Általános Iskolától, ahol, ki tudja, hányan fordultak, fordultunk meg, amíg le nem bontották.

A művésztalálkozók . . . Legközelebbi barátaival együtt többek között Nagy Laci volt az, aki elsődrendű fontosságúnak tartotta összehívni a Topolyáról elszármazott és itt élő képzőművészeket, írókat, zeneművészeket, fotósokat, filmeseket. Az első művésztalálkozók felejtethetetlenül íródtak be Topolya művelődéstörténetébe, s érzékeltették szűkebb és tágabb régióink művészetének és kultúrájának vitalitását. Akkor még élt a kezdetben távol maradó, de utóbb a találkozóhoz csatlakozó Fehér Ferenc, továbbá Tóth Ferenc, Juhász Erzsébet, Nebojsza István, Ács József, Lőrincz Lajos . . . A Nagy Laciék által szervezett közös tárlat pedig arról tanúskodott, hogy a művésztelepi mozgalom Topolyán nemcsak országos és nemzetközi méretekben hozta meg gyümölcsét, hanem az innen elszármazott és itt élő művészek körében is kiforrt a maga értékeit.

S a képzőművészeti tárlatok, amelyeken nemcsak résztvevőként, hanem ezek felállítójaként is ott látjuk Nagy Lacit – ki tudja, hány éven át . . . Elhelyezni a képet szemmagasságban, szemlélhetővé tenni a közönség számára – a megnyitók ünnepélyességét megelőző, nagyon is gyakorlati, ám elmaradhatatlan művelet.

S a művésztelepi élet . . . Topolyán, az utóbb vízzel elöntött Betyárvölgy felett, Krivaján, a moravicai 9+1-ben, Muzslán, Hevér János temerini-túlaba-rai TAKT-táborában és másutt, az utóbbi években Dudás Sándor csongrádi művésztelepének nemzetközi beton- és bronz-szimpoziumain, ahol, úgy tűnt, egészen magára talált, s ahová élete utolsó hónapjaiban is annyira készült. A mindig – olykor meghökkentően – eredeti ötletek születésének színhelyei. Alvó magasugró, Égszakadás a tó fölött, rézgálic tócspek, izmos lábszár-torzó, lánc-ember, betonfüggöny törékeny pohárral, pókháló-ötlet . . . Ezek rusztikus és fogható anyagiságából értettem meg, miért nem kedvelik a szobrászok például a kötetillusztrációt. S bár érthetően nem kedvelte, Cimba ezt is csinált – az utolsót már betegen, életének utolsó hónapjaiban, miként emlékműtervét is. Mindez nem sok és nem kevés.

Utánaszámoltam, igaz, felületesen, hiszen nem is igen tudtam követni: Topolyán az általános középiskola, a gimnázium, a mezőgazdasági és szakmunkásképző középiskola, Moravica, Pacsér, Gunaras, Zentagunaras . . . A város két általános iskoláján kívül a községben alig akad iskola, ahol nem tanított.

S még nem említettem azokat a buszokat, amelyek a mindent maga alá gyűrő romlás éveitől, több alkalommal is innen indultak a Velencei Biennáléra topolyai, moravicai, szabadkai, újvidéki képzőművészekkel, művészetkedvelőkkel, fiatalokkal azokra az utakra, amelyek végcéljaként (útba ejtve Zágráb és más városok épp aktuális képzőművészeti kiállítását is) Európa és a világ művészetének távlatai nyíltak meg, mert Laci ezt égetően fontosnak

tartotta. Legalább annyira fontosnak, mint hogy diákjaival leutazzon a belgrádi Őszi Szalon évi kiállításaira vagy megismertesse őket városunk képzőművészeti tárlataival. Nagy Laci úgy volt a belgrádi Művészeti Akadémia szobrászhallgatója, hogy közben is és az oklevél megszerzése után is lényegesen tartotta közegünkbe varázsolni azt, ami a hetvenes évek még nemzetközi nyitottságú Belgrádjának levegőjében volt. Magát Belgrádot mint várost nem szerette kifejezetten, de amellet a szellemi tágasság mellett, amelyet ott ismert meg, mindvégig kitartott. Képezetének vásznán ott robogtak a legendás idők Jancsó-filmjeinek lovai, ott lebegett a Buñuel-filmben ábrázolt szem zsilippengével átvágott szivárványhártyája, Latinovits színészalakja a topolyai színház színpadán, Ady Fekete zongorája, s a lámpák sárga hangulatfényével elárasztott topolyai főutca, a Rade Končar, a párizsi út visszfényeként a Champs-Élysés-t idézte számára. Aki Nagy Laci közelében élt, ezt a színességet, ezeket a hangulatokat kapta tőle ajándékba, kifogyhatatlanul. A mindennapok szintjén megélt artisztikumot, életközeli művészi élményt. És történeteket a város életéből. Mizériáinkon és nem is mindig alaptalan félelmeinken felül emelkedő optimizmust mindenekfelett. Nonkonformizmust és nagyvonalúságot mindennapjaink agyonszabályozottságának, beidegződöttségeinek és kisszerűségeinek ellenében. Igen, az ördöggel is szövetségre lépett, mint annyian mások, hozzá hasonlók, amit a kisvárosi mentalitás, mint minden másságot, mindig meghökkenve, üveges tekintettel, valamely merev gyanakvással szemlél.

Közben mintha menekült volna az alkotói kínok és válságok elől. Mindennél többre tartotta a barátságot, a barátkozást – a vitát is –, azt, ha barátok, ismerősök vették körül. A temetésére összegyűlt tömeg, barátainak, ismerőseinek, képzőművész kollégáinak és tanártársainak népes társasága, mindazok, akik szerették s akik utolsó útjára elkísérték, más körülmények között és más dimenziókban kedvére való társaság lett volna . . .

HARKAI VASS Éva

KRÓNKA

DÍJAK

SZÉCHENYI-DÍJ BORI IMRÉNEK – A magyar állam egyik legmagasabb rangú kitüntetésében részesült Bori Imre akadémikus. A díjat március 15-én vette át Mádl Ferencnél, a Magyar Köztársaság elnökétől a Parlament épületében. Ez volt az első alkalom, hogy vajdasági magyar irodalomtörténészt részesített a Magyar Köztársaság elnöke ilyen megtisztelő kitüntetésben.

JÁSZAI MARI-DÍJ – A 2003. évi Jászai Mari-díjat Mezei Kinga vajdasági magyar színművésznő kapta. A rangos magyarországi elismerést a művésznő március 14-én vette át Budapesten. Mezei Kinga az első vajdasági magyar művész, aki Jászai Mari-díjat érdemelt ki.

TÁNCSCICS MIHÁLY-DÍJ HARMATH KÁROLYNAK – Harmath Károly, az Agapé Kiadó főszerkesztő-igazgatója Tánacsics Mihály-díjat kapott kiemelkedő újságírói tevékenységéért. A díjat március 14-én vette át Budapesten az Iparművészeti Múzeum aulájában rendezett ünnepség keretében.

SZABAD SAJTÓ DÍJ A MULTIRÁDIÓNAK – A Multirádió, az újvidéki

021-es rádió második adásának a szerkesztősége Szabad Sajtó Díjat kapott. A díjat a szerkesztőség nevében Halász Enikő vette át március 15-én a budapesti Pilvax kávéházban, ahol Medgyessy Péter miniszterelnök mondott köszöntőt.

SZABÓ ZOLTÁN-DÍJ – Életműve elismeréseként Csák Gyula és Kamarás István magyarországi, valamint Dudás Károly szabadkai alkotónak ítélte az idén a Magyar Írószövetség a Szabó Zoltán-díjat. A kitüntetéseket március 17-én adták át Budapesten.

VIDA OGNJENOVIĆ A SZERB PEN ÚJ ELNÖKE – A Szerb Pen Klub nemrégii tisztújító értekezletén Vida Ognjenovićot választották meg új elnökéül, alelnöknek pedig Predrag Palavestrát és Mihajlo Pantićot. Ugyanezen az értekezleten mintegy tíz új taggal bővült a tagság, a vajdasági magyar írók közül Bányai János és Tolnai Ottó kapott tagsági igazolványt. Az új elnökasszonynak egyébként a Forumnál hamarosan megjelenik első magyar nyelvű elbeszéléskötete *Az öreg falióra* címmel. A kötet anyagát, amelyet Bordás Győző válogatott, Borbély János fordította.

BALLADAMONDÓINK SIKERE – Március elején tartották meg Nagykörsön az Országos Balladamonddó Versenyt. A középiskolás tanulók egy-egy kötelezően választható Arany János-balladát adtak elő a következők közül: Szibinyáni Jankó, A hamis tanú, Tetemre hívás. A három szabadon választható ballada közül a döntőben a bírálóbizottság választotta ki, melyiket szeretné hallani a jelölttől. A versenyen a zentai Gimnázium két tanulója, Molnár Imese (első) és Raffai Ágnes (harmadik) különdíjban részesült, mindketten a Vajdasági Versmondó Egyesületben is tevékenykednek. Kísérőtanáruk Bózsó Buza Angéla volt.

A SZIVERI JÁNOS VERSPÁLYÁZAT DÍJAZOTTAI – Március 29-én Muzslyán ünnepélyes keretek között adták át a díjakat a Sziveri János Művészeti Színpad verspályázat nyerteseknek. A bírálóbizottság (Pressburger Csaba, Szakmány György és Tóth Béla) első díjat nem ítélte oda, a második díjban a topolyai Bencsik Orsolya és ugyancsak topolyai Csetyénák Ildikó osztozott. Harmadik díjasok a becei Ördög Mónika, a moholi Szécsenyi Attila, a szabadkai Balázs Mészáros Zsuzsanna és a kishegyesi Bakos Róbert.

A KOSZTOLÁNYI-PÁLYÁZAT DÍJAZOTTAI – Március 29-én adták át az elismeréseket a szabadkai zeneiskolában a Kosztolányi-napok irodalmi, zenei és képzőművészeti pályázata díjazottainak. Az irodalmi pályázaton két feladat közül lehetett választani. Az egyik egy Kosztolányi-versekből álló kötet összeállítás volt, a „szerkesztő” elő- és utószavával. A zsűri – Vajda Gábor, Bognár Irén és Kiss Gusztáv – az általános iskolások mezőnyének a kategóriájában a következő döntést hozta: első helyezett a Hunyadi Tünde és Dudás Szilvia szerkesztőpáros (Szabadka), a második Lőrinc Bernadett (Tornyo), a harmadik Krivek Gabriella (Szabadka). Kü-

löndíjasok voltak e kategóriában: Dubac Klaudia (Kupuszina), Varga Dávid (Szabadka) és Szlávnics Tünde (Szabadka). A középiskolásoknál ebben a kategóriában a következőképp alakult a rangsor: első Soós Georgina (Szabadka), a második Surányi Edina (Újvidék), a harmadik Túri Gabriella (Újvidék). A Kosztolányi-szövegek alapján született átköltéseket is értékelte az irodalmi zsűri. Az általános iskolásoknál első lett Sőreg Csilla (Martonos), a második helyezett pedig Pálfi Suzanna (Szabadka) volt. A középiskolásoknál e kategóriában első Bencsik Orsolya (Topolya), a második Major Diána (Szabadka), a harmadik Csonka Ágota (Szabadka). A műfordítás kategóriában három csantavéri diák ért el helyezést az általános iskolásoknál, az első díjas Lassú Arabella (angol nyelvre), a második Dér Sarolta (szerb nyelvre), a harmadik Márton Kinga (angol). A középiskolásoknál a Hózza Éva és Szálas Tímea összetételű zsűri Tóth Róbertnek ítélte oda az első díjat (Temerin), második díjat nem osztott ki, a harmadik helyezett Zsolcser Róbert (Újvidék). A zeneszerzői pályázatra 3 pályamű érkezett be. A Verebes Ernő, Tokodi Károly és Barát László összetételű zsűri döntése a következő rangsort alakította ki: első Dévity Zoltán (Szabadka), második díjat nem osztottak, harmadik díjas Bozsóki István (Temerin) lett, míg Nacsics Ervint (Bácsföldvár) különdíjban részesítették. A képzőművészeti pályázaton a Miroslav Jovančić és Szarapka Tibor összetételű zsűri döntése alapján az alábbi szabadkai diákok részesültek elismerésben: az első díjas Csizmadia Laura, a két második helyezett Tari Péter és Jurić Karolina, a harmadik díjat is két tanuló érdemelte ki: Toldi Viktória és Budinčević Natália. Dicsérteben részesült Csikos Tímea szabadkai egyetemi hallgató, különdíjban pedig a Népkör rajzcsoportja.

MEGJELENT

Brenner János: *Így láttam, így éreztem* . . . Szabadka, Életjel, 2003

Dér Zoltán: *Romlás és boldogság*. Szabadka, Életjel, 2002

Magyar László: *Tova tűnő évszázadok*. Szabadka, Életjel, 2003

Horváth Mátyás: *A nevelés műhelye*. Szabadka, Életjel, 2003

Tomán László: *A legtökéletesebb zár tükör*. Újvidék, Atlantisz, 2003

Vojislav Despotov: *Európa № 2*. (Eurovision br. 2.) Fordította Bognár Antal. Masszy Kiadó, Budapest, 2003

RENDEZVÉNY

IV. SZEGEDI NEMZETKÖZI GITÁRFESTIVÁL – 2003. február 6-a és 10-e között rendezték meg a gitárosok nemzetközi fesztiválját Szegeden, melynek főszervezője Pavlovits Dávid volt. A fesztiválon többek között fellépett Giampaolo Bandini (Olaszország), Pusztai Antal (Magyarország), Giovanni Grano (Olaszország–Németország), Vladimir Dozsenko (Ukrajna), Andreas Tapia (Svájc–Chile), a Mozart-duó (Szabó Csaba és Peteri Tibor, Magyarország), a Sziléziai Gitároktett (Lengyelország). Hazánkat Boško Radoković, a zimonyi Kosta Manojlović zeneiskola tanára előadóként, tanítványai Nemanja Ostojić és Ilija Jovanović pedig a diákkoncertek résztvevőiként képviselték, továbbá Zoran Krajišnik, az újvidéki Művészeti Akadémia tanára és növendékei, Dušan Novković, Nemanja Radivojević és Vukašin Mišković.

DEÁK FERENC SZERZŐI ESTJE – 2003. február 20-án az újvidéki Művelődési Központban Deák Ferenc szerzői estet tartottak Kartag Nándor szervezésében. A

szerkesztő és műsorvezető rövid összefoglalójában bemutatta az író-t. Bordás Győző, a Forum Könyvkiadó igazgatója Deák Ferenc szerzői tevékenységét méltatta, majd a *Tél* című legújabb verseskötetéről beszélt. Beszélgetőtársként jelen volt még Vicsék Károly filmrendező, akinek a közelmúltban mutatták be a 34. Magyar Filmszemlén a *Bolygóút* című filmjét. A film forgatókönyvét is Deák Ferenc írta. Az író *Tél* című verseskötete a szabadkai Studio Bravo kiadóban jelent meg. A kötet verseiből ízelítőt hallhatott a közönség Magyar Attila, Puskás Zoltán és Ferenc Judit színművészek előadásában.

VAJIDASÁGI MAGYAR KÖNYVTÁROSOK XI. SZAKMAI TANÁCSKOZÁSA – 2003. február 21-én tartották meg a zentai Városi Könyvtárban a vajdasági magyar könyvtárosok szakmai tanácskozását. A szakmai tanácskozást a Kapocs Könyvtári Csoport szervezte, központi témáját pedig így fogalmazták meg: a délvidéki magyar könyvtárosok szerepe az információs társadalomban és a közösségépítésben. A résztvevők átadhatták egymásnak tapasztalataikat, valamint a kanizsai Bicskei Zoltán és a budapesti énekes-mesemondó, Berecz András „értekezését” hallhatták a „magról fakadt kultúra”-ról.

HOGYAN ÍRJUNK MONOGRÁFIÁT? – Március elején tanácskozást tartottak Kanizsán a fenti témáról a helybeli Szociográfiai Műhely szervezésében. A tanácskozást Papp György nyitotta meg a szervezők nevében. Előadást tartott Barth János (Magyarország), Fodor István (Zenta), Hegedűs Antal, Hovány Lajos (Kanizsa), Kalmár Károly, Merk Zsuzsanna (Magyarország) és Szekeres Ágnes.

A MAGYAR NYELV HETE VAJIDASÁGBAN – Harmadik éve szervezte meg a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület a Magyar Nyelv Hete Vajdaságban el-

nevezésű rendezvénysorozatot március 17-e és 22-e között. A szólások és közmondások vallásos vonatkozásait, a szavak, a szókapcsolatok értelmezését tárgyalták 18-án a Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület hagyományápolói. 19-én a Forum ház kistermében Andruskó Károly vizuális kommunikációja című előadással köszöntötték az ismert művészt. Nagybecskerekben a Sonja Marinković Általános Iskola, a muzslyai Szervó Mihály Általános Iskola és a szentmihályi Sonja Marinković Általános Iskola tanulói olvasásból versenyeztek 20-án. Pénteken a Vajdasági Közművelődési Közösség márványtermében a VMNYE helyesírási szakosztálya és a Tartományi Végrehajtó Tanács fordítószolgálat, a helyesírási szabályzat vajdasági függelékének keretében közösen elemezte helységneveink használatát a többnyelvű helyesírás és kiejtés szerint. A rendezvénysorozatot hálaadó szentmise zárta Újvidéken Szarvas Gábornak, a vajdasági születésű nagy nyelvvelőnek, valamint a VMNYE elhunyt tagjainak tiszteletére.

VI. PODOLSZKI JÓZSEF IRODALMI EMLÉKNAP – Március 22-én tartották meg Feketicseben a VI. Podolszki József Irodalmi Emléknapot. Az emléktábla megkoszorúzásakor Gerold László mondott beszédet. Az emléknap keretében a zEtna és a Képes Ifjúság által kiadott könyveket mutatták be. Beszédet István és Szabó Palócz Attila a két lap közös kiadói tevékenységét ismertette, majd Toldi Éva szólt Urbán András Hajnali partizán c. prózakeretéről, Kontra Ferenc pedig Tóth Lívia Ördögglakt c. könyvét méltatta. Az irodalmi nap esti részében a művelődési egyesület versmondói Német Ervin rendezésében Barta Júlia vezetésével előadták Illyés Gyula Az éden elvesztése c. lírai oratóriumát. A Podolszki József publicisztikai pályázat eredményeit a bírálóbizottság nevében

Tóth Lívia ismertette. Első díjat nem ítélte oda zsűri. A második díjat Milan Cvetanić-nak adta, a harmadik díj pedig Sáfrány Attila és Zsoldos Tibor osztozott. Az utóbbi szerzőnek ítélte oda a zsűri a különdíjat is.

CSIHÁK GYÖRGY ELŐADÁSSOROZATA – A Szabad Líceum szervezésében előadásorozatot tartottak a szabadkai Városi Könyvtárban március 24-étől 26-áig. Előadó volt Csihák György, a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület elnöke. Előadásainak címei: Szent István király és a magyar államalapítás; A magyar nemzeti dráma és opera; Egye közép-európai rendezés terve; Magyar kisebbségi autonómia.

SZÓLÁSAINK ÉS KÖZMONDÁSAINK ÉLETE – Ezen a címen szervezett tudományos tanácskozást március 28-án a Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság és a Kanizsai Szociográfiai Műhely Kanizsán. Az előadók a következő témákat ölelték fel: Andrić Edit: Szólások és kétnyelvűség; Bózsó Ildikó: Általános iskolások szólásértési, -helyzetfelismerési készségei; Csorba Béla: Adalékok a hitvilág és a szólások kapcsolatához; Forgách Tamás: A magyar szólások és közmondások táráról a megjelenés előtt; Molnár Emma: Nonverbális elemek a magyar szólásokban és közmondásokban; Molnár Csikós László: Ada szólás- és közmondáskincséről; Papp György: Az egyéni szóláskincs és -használat sajátosságai; Rajslí Ilona: Pázmány Péter szólásainak tervezett szótáráról; Silling István: Kupuszina (Bácskertes) proverbsmairól.

EGYAZON ÉGTÁJON – A Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület Társasköre március 12-én beszélgetést szervezett Dávid András emlékezetére. Előadást tartott Franyó Zsuzsanna Egyazon égtájon címmel.

TÍZÉVES A SZARVAS GÁBOR NYELVMŰVELŐ EGYESÜLET – Az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület idén ünnepelte megalakulásának tizedik évfordulóját. Az április 4-ei ünnepi műsoron köszöntőt mondott Hódi Éva, a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület elnöke, majd előadást tartott Balázs Géza A magyar nyelvművelés 15 éve és Szűts László Jó bornak is kell cégér címmel. A megemlékezést Dévay Nagy Kamilla előadói estje zárta.

SZÍNHÁZ

ANOUILH-BEMUTATÓ – 2003. február 15-én mutatták be az újvidéki Szerb Nemzeti Színházban Jean Anouilh *Női zenekar* (L'orchestre, 1961) című vígjátékát. Fordította Franyó Zsuzsanna, rendezte és a szöveget újvidékiekre „honosította” Voja Soldatović, díszlettervező Dalibor Tobdžić, jelmeztervező Mirjana Stojanović-Maurits, zenei munkatárs Milorad Bata Nonin, színpadi mozgás Olivera Kovačić-Crnjanski. A darab egy előkelő lokálba kalauzolja a nézőt, aki a színház két oldalán elhelyezett parányi asztalainál szórakozik, míg a műsört a nívós női zenekar szolgáltatja, amelynek egyetlen férfitagja van: a zongorista. A művészek egymás közti beszélgetéseiből, egymáshoz való viszonyulásából viszont különös, egyszerre tragikus és komikus (kis)emberi sorsok sejlenek föl. Szereplők: Gordana Đurđević-Dimić, Anka Popović, Valja Vejtin, Lena Bogdanović, Gordana Kamenarović, Aleksandra Carić, Aleksandar Đorđević, Senka Soldatović m. v. és Predrag Momčilović.

JÓ REGGELT BÚBÁNAT – 2003. február 24-én Bicskei Flóra diplomaelőadását, Elisabeth Wurtzel *Jó reggelt búbánat* című monodramáját láthatta a közönség a kanizsai Művészetek Háza kisszínházban.

AMATŐR SZÍNHÁTSZÓK VIII. TALÁLKOZÓJA – Március 28-a és április 6-a között tartották meg a Vajdasági Magyar Amatőr Színhátszók VIII. Találkozóját Bácskertesben. A találkozót Dudás Károly, a Vajdasági Magyar Művelődési Egyesület elnöke nyitotta meg. A nyitóelőadást a kisoroszi Testvériség–egység Művelődési Egyesület társulata adta elő, majd a következő napokban bemutatkozott a nemesmiliticsi Németh László Művelődési Egyesület, a kishegyesi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, a magyarcsernyei Ady Endre Művelődési Egyesület, az újvidéki Színes Szilánkok Diákszínpad, a Zentai Színtársulat, a helybeli, bácskerteszi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, a kikindai Egység, a csókai A. SZ. T. Orpheus-Theater, a péterrévei Karinty Frigyes Színhátszók Kör, a kanizsai Ozoray Árpád Magyar Művelődési Egyesület és a muzslyai Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület. Április 6-án díjkiosztó gálával fejeződött be a találkozó.

LISZT FERENC: MAYERLING – Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház Jovan Đorđević Színházán április 5-én bemutatták Liszt Ferenc Mayerling című kétfelvonásos balettjét. A szerb librettót Dušan Belić és Krunoslav Simić írták, a koreográfus is az utóbbi volt. A díszletet Geroslav Zarić, a jelmezeket Bojana Nikitović tervezte, Toplák Imre vezényelt. A főbb szerepeket Konsztatin Kosztjukov, Okszana Sztorozsuk, Maja Grnja, Ratislav Varga és Ista Stepanov táncolták.

KIÁLLÍTÁS

IWANO TÁRLAT – A szabadkai Képzőművészeti Találkozóban nemzetközi kiállítás nyílt, melyen gazdag tárlat várta az érdeklődőket. Kilenc országból érkezett harminc kiállító európai szellemiségű, előremutató alkotásait ismerhették meg,

melyben az alkotók a japán papír nyújtotta lehetőségeket aknázták ki. A kiállítás résztvevői kizárólag a Heizaburgo Iwano műhelyéből kikerülő papírra alkottak. Az alkotások egyéni realizmusa mellett kifejezésre jutott a művek ritmusgazdagsága és a színi fokozott kiemelése. A kiállított művek a klasszikus európai művészeti szemléletben fogantak.

35 ÉVES A CSURGÓI MŰVÉSZTELEP – Február végétől a Curgói Művésztelep fennállásának 35. évfordulója alkalmából kiállítást rendeztek a szabadkai Szabadegyetemen. A tárlaton Bfró Miklós, Boros György, Gyurkovics Hunor, Kerekes Sándor, Magyar János, Petrik Tibor, Siskovszki András, Torok Sándor, Török István és Zsáki István alkotásait láthattuk. A jubileum alkalmából egy emléktáblát is elhelyeztek annak a Ludasi-tó közelében fekvő csurgói háznak a falán, amelyben a 60-as évek közepén a művésztelep létrejött.

JELMEZKIÁLLÍTÁS – Az újvidéki Most Galériában március közepén nyílt meg Mihajlović Annamária jelmezkiállítása, amely 100, kimondottan színésznők számára készült jelmeztervet prezentált. Mirjana Markovinović teatrológus, az újvidéki Kultúrközpont igazgatónője megnyitóbeszédében elsősorban a művésznő sokoldalúságát, beleélő képességét és művészi elkötelezettségét hangsúlyozta. A tárlaton megtekinthető volt a mintegy 30 év munkáját felölelő jelmezterv, amelyek megalkotásához nem kellett más, „csak” egyetlen szál ceruza és a teremtő képzelet.

FINOM KELMÉK TÁRLATA TOPOLYÁN – A szabadkai Képzőművészeti Találkozó és a Topolyai Művésztelep szervezésében március 21-én kiállítás nyílt Bacsics Ilona textilművész alkotásaiból a Topolyai Múzeum képtárában. A megnyitón Olga Kovačev Ninkov művészettörténész

méltatta a szabadkai iparművész pedagógiai és alkotói munkásságát.

CSERNIK ATTILA KIÁLLÍTÁSA BAJÁN – Csernik Attila képzőművész gyermekkiadványok illusztrációinak kiállítása nyílt meg március 24-én Baján az Fötös József Főiskola Gyakorló Általános Iskolájában. Csernik sok éven át létrejött munkáiból készült kiállítását Kovács Zita, a Türr István Múzeum művészettörténésze nyitotta meg.

TÁJKÖLTÉSZET – Március végén tekinthette meg az érdeklődő csókaik közönség Oláj Ibolya helybeli amatőr festő távasszi tárlatát. Az eladással egybekötött kiállítás anyagát, valamint a szerző sokéves munkásságát a megnyitón Zombori Gizella méltatta.

AZ ALKOTÁS ŐSZINTESÉGE – Március 26-án érkezett el a zentai, s egyben az utolsó állomásához a Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság Képzőművészeti Szakosztályának V. tematikus vándorkiállítás, amely Az alkotás őszintesége címet viselte. A kiállítást a zentai Városi Múzeumban Pejini Attila történész-muzeológus és Gyermán Tibor művészettörténész nyitotta meg. A kiállított művek – mintegy 55 mű – alkotói közel fele akadémiai végzettségű művész. A kiállított anyag: fotók, festmények, grafikák, plakátok, kerámiák, szobrok stb. összegyűjtését és „vándoroltatását” Boros György vállalta. A tárlatot korábban már bemutatták Szabadkán, Topolyán, Ómoravicán, Bajmokon, Újvidéken és Beccsén. E gyűjtemény kiemelten nyújtotta az izmusok, irányzatok, tézisek, motívumok és művészetszemléletek együttesét. Felismerhetők a különböző hatások, felfogások, egyéni művészi szemléletek, törekvések.

KÉPZŐMŰVÉSZETI TALÁLKOZÓ – Március 27-én Színház az egész világ címmel nyílt kiállítás a szabadkai Képző-

művészeti Találkozásban. A tárlaton Ljiljana Ilić Krtinić és Ljubislav Milunović alkotásait mutatták be. A kiállítást Ljubica Ristovski, Boros György és Olga Šram nyitotta meg, Ljiljana Ilić Krtinić és a Deus ex machina stúdió Takács Tibor zenei kíséretével egy performance-ot adott elő.

CINEMA GALLERY – Március 28-án a szabadkai Zvezda mozi előcsarnokában, a Cinema Galleryben Digitális képzelet címmel kiállítás nyílt. A tárlaton Korponai Ibolya, Buzási Marganics Mária és Lea Vidaković számítógéppel készült alkotásait tekinthették meg az érdeklődők. A kiállítást Hózsá Éva és Miroslav Jovančić nyitották meg, a házigazda Török István festőművész volt.

HANGVERSENY

TOPOLYAI HANGVERSENY – Február közepén Topolyán vendégszerepeltek a szabadkai zenede tanárai. Petro Gavriljuk és Julija Kunjova zongorán, Antal István gitáron, Molnár Krisztina Székely Mária zongorakíséretében fuvolán, Oláh György pedig Máté Krisztina zongorakíséretében fagotton szólaltatta meg Liszt, Lobos, Doppler, Debussy és Bodin de Bois-mortier zenéjét. Herodek Éva szólóénekes Donaudy és Offenbach szerzeményét adta elő Molnár Krisztina fuvolakíséretében. A Stipan Jaramazović, Mira és Vojislav Temunović, Suzana Ivakić Samardžić összetételű zenekar tamburán, csellón és zongorán adták elő Monti csárdását. Aleksandar Lukić, Ana Mirković, Veronika Bindjesko Tot, Stevan Firstner és Szébenyi Zsuzsanna harmonikán, gitáron és gordonkán adták elő Linberg és Strauss egy-egy szerzeményét.

A VAJDASÁGI SZIMFONIKUS ZENEKAR HANGVERSENYE – A Vajdasági Szimfonikus Zenekar február 17-i hangversenyén az újvidéki zsinagógában

két eminens művész lépett fel: Saulius Sondeckis litván karmester és Kálmán Imre zentai gordonkaművész. Műsoron szerepeltek Glinka és Csajkovszkij művei, majd a gordonkaművész magán szólamban adta elő Edward Elgar c-moll gordonkaverse-nyét.

VILÁGJÁRÓ ZONGORISTA ÚJVIDEKEN – 2003. február 28-án az újvidéki zsinagógában hangversenyezett Francois-René Duchable francia zongoraművész. Frédéric Chopin három szerzeményét, az f-moll fantáziát, a Des-dúr altatódalt és fis-moll polonézt, továbbá Ludwig van Beethoven tizenhetedik, Vihar néven ismert szonátáját, valamint Liszt Ferenc monumentális h-moll szonátáját szólaltatta meg kristálytisza, pazar megfogalmazásban.

LAJKÓ FÉLIX KONCERTJEI – Lajkó Félix új zenekarával mutatkozott be Budapesten március 15-én és 16-án, valamint március 18-án a debreceni Lovardában. A hangköltészetéről, mély érzelmvilágáról és ördögi technikájáról ismert ifjú művész, aki vadonatúj hangzású, kelet-európai népzenei irányzatokat a dzsesszel és a posztmodernnel harmonizálja, először lépett közönség elé új zenekarával, melynek tagjai Lajkó Félixen kívül Brasnyó Antal – brácsa, Alexander Petrovics – tambura.

JUBILEUMI HANGVERSENYSORZAT – Több koncerttel ünnepelte meg két évtizedes együttműködését Aksin Lévy Laura fuvola- és Iris Kobal zongoraművész. Első hangversenyüket március végén az újvidéki városházán tartották meg. A közönség válogatást hallhatott a XIX. és XX. századi szerzők műveiből: Robert Schumann op. 94-es Három románc; Carl Renicke Undine szonáta; Bartók Béla Parasztdalok szvit; Robert Dick Lookout (Vigázz), modern fuvolajáték; Eldon Burton Szonatina.

FILM

31. FEST BELGRÁDBAN – 2003. február 28-án kezdődött és március 9-én zárult Belgrádban a 31. FEST filmfesztivál. Az idei fesztiválon csaknem száz filmalkotást mutattak be, melynek sorát Stefan Arsenijević fiatal fővárosi rendező (A) *Torzija* című rövidfilmjét mutatták be, mellyel a nemrégiben zárult Berlinálén Arany Medvét nyert. A magyar filmek közül Mundruczó Kornél *Szép napokját*, Pálfi György *Hukkléját* láthatta a közönség. A bemutatásra került filmek közül a legismertebbek: Philip Noyce rendezésében a *Csendes amerikai* című alkotás, Atom Egoyan filmje, az *Ararát*. Két Oscar-díjra jelölt alkotás is szerepelt még a FEST repertoárjában: Roman Polanski *A zongorista* című alkotása idén hét jelölést, a *Chicago* musical, Rob Marshall rendezésében pedig tizenhárom jelölést kapott. A FEST díjazottai voltak: a legjobb hazai rendezőnek Dejan Zečevićet választották meg a *TT Szindróma* c. filmjéért, a legjobb női főszereplőnek járó díjat Katarina Radivojević vette át, a *Zona Zamfirova* c. filmben nyújtott alakításáért, legjobb férfi főszereplő elismerésben Nikola Đuričko részesült, a *Zona Zamfirova* és a *TT Szindróma* című filmekben nyújtott alakításáért. A külföldi rendező közül Robert Altman nyerte el a legjobb külföldi rendezőnek járó elismerést.

FÓKUSZ – 2003. március elsejétől rendezték meg Újvidéken a fővárosi filmfesztivál szerényebb keresztmetszetét, a Fókuszt. Hét nap alatt 46 vetítés során 23 filmet láthatott a közönség. Ljubiša Samardžić itt mutatta be először legújabb, *Ledina* című filmjét. A Fókusz műsorát a belgrádi szemle anyagának a válogatása alkotta.

34. MAGYAR FILMSZEMLE – Az idei Magyar Filmszemlén a dokumentumfilmeket, a rövid- és kisjátékfilmeket a já-

tékfilmekről elkülönítve önállóan mutatták be a nézőknek. Ezúttal a zsűri a dokumentumfilm kategóriában több díjat is kiosztott. A történelmi kategória díját Pap Ágnes kapta, az ismeretterjesztő kategóriában Pataki Éva alkotása érdemelte ki az elismerést, és az operatőri kategória díja pedig Körtési Bélát illette meg. A kísérleti és játékfilm kategóriában a fődíjat Ujj-Mészáros Károly *Gumiembere* érdemelte ki, a rendezői díjat Pulitzer Péternek ítélték oda a *Gránátokért*. A nem fikciós filmek kategóriában a fődíjat Almási Tamás érdemelte ki az *Út vége* című munkájáért, itt rendezői díjat Janisch Attila kapott a *Boszik Yvettről* készített portréjáért, valamint Surányi Judit a *Tiszta román* című alkotásáért.

MAGYAR FILMNAPOK A VAJDA-SÁGBAN – 2003. március 6-a és 10-e között vetítették le Vajdaság öt községében a 34. Magyar Filmszemle alkotásaiból készült válogatást. Ily módon a hazai közönség is láthatta a *Telitalát*, a *Bolygóút*, a *Szerelemtől sújtvá*, a *Sobri*, a *Boldog születésnapot*, a *Bánk bán*, a *Szalmabábuk lázadás*, a *Szent Iván napja*, a *Boldogság színe* és a *Hídember* című filmeket.

50. DOKUMENTUM- ÉS RÖVID-FILMFESZTIVÁL – Április elsején, az 50. Dokumentum- és Rövidfilmfesztivál zárónapján, Belgrádban, a zsűri – Dubravka Vojvodić, Vicsék Károly, Zravko Velimirović, Ranko Munitić és Miroslav Jelić összetételben – két ex aequo díjat ítélt oda: Čarna Manojlović Stamenković Három utcai (személyes) történet című dokumentumfilmjének és Iva Ćirić Házacska című animációs filmjének. Hét alkotást tüntettek ki Belgrád aranyplakettjével: Miloš Tomićot, Draga Latinovićot, Ivan Obrenovot, Iva Ćirićet, Stefan Arsenijevićet, Filip Čolovićot és Miloš Đurđevićet, továbbá odaítéltek tíz aranyérmes is.

SMIT Edit összeállította

EMLÉKEZTETŐ

Szabó Dezső: A középiskoláról (részlet) 429

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

Harkai Vass Éva: „Vak Kilátástalan Sötét Sötét Sötét” (Orbán Ottó: *Az éjnek rémjáró szaka*) 434

Színház

Gerold László: A lovakat lelövik, ugye? (*Az Újvidéki Színház előadásáról*) 437

Képzőművészet

Valkay Zoltán: Amikor hasad a hajnal (*Mezei Kinga és Szorcsik Kriszta személyes belső világának mitológiaképei*) 440

Szombathy Bálint: Avantgárd a Vajdaságban (*A vajdasági avantgárd közép-európai aspektusai, 1920–2000*) 442

Harkai Vass Éva: A Champs-Elysées-n . . . (*Nagy László, 1951–2003*) 446

KRÓNIKA

Smit Edit összeállítása 449

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A HATÁRON TÚLI MAGYARSÁGÉRT
ILLYÉS KÖZALAPÍTVÁNY

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kulturális Alapprogramja és az Illyés Közalapítvány támogatta

DELTA BANK

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2003. március–április. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457–216. e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 160–15290–87-es zsírószámlára (Delta Banka AD Beograd, Fil. u Novom Sadu); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2003-ra belföldön 1000 dinár. Egyes szám ára 100, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Agapé nyomdájában Újvidéken –
YU ISSN 0350–9079